

The Project Gutenberg eBook of Kertomuksia Suomen historiasta V:1, by Julius Krohn

This ebook is for the use of anyone anywhere in the United States and most other parts of the world at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this ebook or online at www.gutenberg.org. If you are not located in the United States, you'll have to check the laws of the country where you are located before using this eBook.

Title: Kertomuksia Suomen historiasta V:1

Author: Julius Krohn

Release date: February 9, 2014 [EBook #44857]

Language: Finnish

*** START OF THE PROJECT GUTENBERG EBOOK KERTOMUKSIA SUOMEN HISTORIASTA V:1 ***

Produced by Tapio Riikonen

KERTOMUKSIA SUOMEN HISTORIASTA V:1

Kustaa Aadolf ja Kristiina: Sodat

Kirj.

JULIUS KROHN

Kansanvalistusseura, Helsinki, 1914.

SISÄLLYS:

Puolan sota.

1. Riian kaupungin valloitus. 2. Wallhofin tappelu. 3. Kustaa Aadolf Preussinmaalla.

Saksan sota.

1. Syyt Kustaa Aadolfin osanottoon.
2. Kustaa Aadolfin lähtö Ruotsista ja tulo Saksaan.
3. Seitsemänkymmenen suomalaisen sankarikuolema Demminin lähellä.
4. Kustaa Aadolf Werbenin leirissä.
5. Leipzigin eli Breitenfeldin tappelu.
6. Würzburgin valloitus.
7. Kustaa Aadolf Reinjoen seuduilla.
8. Meno Lechjoen yli.
9. Nälkäsota Nürnbergissä.
10. Kustaa Aadolfin viimeinen taistelu.
11. Kustaa Aadolf.
12. Holhoojahallitus ja kolmenkymmenenvuotisen sodan loppu.
13. Kustaa Horn.
14. Torsti Stålhandske.
15. Eerikki Slang.
16. Aake Tott, Kustaa Aadolfin lumiaura.
17. Hakkapeliitat.

Viiteselitykset.

PUOLAN SOTA.

1. Riian kaupungin valloitus.

Koska Venäjän sota oli onnellisesti päättynyt, oli Ruotsilla nyt enää vain yksi vihollinen jäljellä, nimittäin Puolan kuningas. Tämänkin kanssa olisi Kustaa Aadolf sangen mielellään sopinut, sillä hän näki kyllä, kuinka kipeästi jo hänen valtakuntansa ja kansansa tarvitsi rauhaa ja hän olisi halunnut loma-aikaa alinomaisista sodankäynneistä saadaksensa parantaa kaikellaisia juurtuneita epäkohtia. Mutta Puolan Sigismund oli itsepäisesti vastahakoinen. Lapsimaisella ylpeydellä hän nimitti itseensä Ruotsin kuninkaaksi eikä tahtonut kirjeissään suoda Kustaa Aadolfille muuta arvonimeä kuin Södermanlannin, Neriken ja Vermlannin herttuan. Tämä olisi kuitenkin ollut jokseenkin viaton mieliteko; mutta hän yritti samassa myös aina salaisilla kirjeillä sekä lähettiläillä virittää kapinaa Ruotsin valtakunnan asukkaiden parissa ja uhkasi Ruotsin alusmaita Virossa. Hänen kykenemätön, saamaton luonteensa esti häntä kuitenkin kaikista tehokkaammista toimista. Jos hän Kustaa Aadolfin ensimmäisinä hallitusvuosina, sillä aikaa kuin Ruotsin sotajoukkoja tarvittiin muualla, olisi kaikin voimin käynyt Viron kimppuun, niin olisi hän luultavasti saanut sen maakunnan valtaansa. Mutta Sigismundin tuumat nyt niinkuin aina ennenkin pantiin laimeasti toimeen, ja vähä väliä hän suostui lyhyempiin tai pitempiin aselepoihin, jolloin sota kokonaan lakkasi.

Tälle kannalle ei Kustaa Aadolf nyt enää tahtonut jättää asiaa. Joko piti olla täysi rauha tai täysi sota, jompaan kumpaan hän oli päättänyt pakoittaa Sigismundia. Vuonna 1621 näyttikin siihen tarjoutuvan sangen mukava tilaisuus. Puolalaiset näet olivat joutuneet sotaan eteläisten naapuriensa, turkkilaisten kanssa. Heinäkuussa läksi siis Kustaa Aadolf Elfsnabbista, Tukholman saaristosta liikkeelle lukuisan, upean laivaston kanssa, joka kuljetti 12,000 miestä, osaksi palkattua ulkomaalaista väkeä. Tarkoituksena oli mennä valloittamaan suurta ja rikasta *Riian kaupunkia*, joka muun Liivinmaan kanssa kuului Puolan vallan alle. Muutamien päivien perästä saapuikin laivasto, vaikka sen myrsky ensin oli hajoittanut, onnellisesti Väinäjoen suulle.

Sigismund ei ollut lähettänyt Riialle enempää kuin 300 varsinaista sotamiestä avuksi; enempää ei hänellä Turkin sodan vuoksi ollut varaa antaa. Mutta itse kaupungin porvareita oli paljon ja he olivat miehuullisia ja sotatemppeihin harjaantuneita, eivätkä tahtoneet ottaa mitään antautumisehdoituksia korviinsa. He olivat joen suulle rakentaneet suuren, vahvannäköisen leirin vallituksineen. Siellä liehui suuri joukko lippuja ja sieltä paukahteli tiheään kiväärin laukauksia. Ruotsin amiraali, peläten että siellä majaili melkoinen armeija, epäili useampia päiviä, pitikö hänen panna laivastonsa leirin

kanuunatullelle alttiiksi ja yrittää purjehtia jokea ylös. Kova myrsky, joka aukealla lahdella ankkuroidulle laivastolle saattoi tuntuvaa vahinkoa, teki kuitenkin lopun epäilyksistä. Päätettiin, maksoi minkä maksoi, yrittää päästä leirin sivuitse turvalliseen satamaan. Elok. 4 p:nä läksivät siten laivat liikkeelle, palavat sytyttimet tykkien vieressä, veneet täynnä sotamiehiä varalla maallemenoa varten. Mutta — ihme ja kumma! — leiristä ei kuulunut yhtään ainoaa tykin laukausta, ei lentänyt ainoatakaan luotia! Riikalaiset, niinpian kuin he näkivät tästä totta tulevan, sytyttivät leirinsä tuleen ja pötkivät kiireesti pakoon kaupungin muurien taakse. Koko leiri olikin vain ollut sukkelasti keksitty tyhjä pelote, johon ei ollut viety yhtään ainoata kanuunaa, ainoastaan muutamia satoja sotamiehiä näön vuoksi.

Ruotsin sotaväki astui nyt maalle, ja muutamien päivien perästä saapui vielä lisäksi *Jaakko De la Gardie* maata myöten Viron kautta Viipurista; tuoden kanssansa 4,400 suomalaista.

Nyt piirrettiin Riika kaikilta haaroilta. Suomalaiset sijoitettiin niin sanotun myllykaivannon viereen pohjoispuolelle kaupunkia. Tulikidat rupesivat ankarasti lennättämään luoteja ja pommeja kaupunkiin, välistä tuhannen kappaletta päivässä. Muurit, vaikka ne olivatkin paksut, alkoivat siitä jonkun ajan perästä mureta ja tornit raueta raunioiksi. Mutta Riian porvarit eivät kuitenkaan olleet vielä millänsäkään. He sammuttelivat valppaasti pommien sytyttämiä tulipaloja ja torjuivat pelottomasti päältänsä kaikki rynnäköt.

Riikalaiset luottivat siihen, että heidän kuninkaansa ei voisi olla auttamatta niin tärkeätä kaupunkia. Eräänä päivänä ilmaantuikin porvariensa suureksi iloksi Puolan lippuja metsäisille harjuille joen eteläpuolelle. Mutta ilo ei ollut kovin pitkälinen. Puolalaisten päälliköllä Radzivilillä ei ollut muuta kuin 5,000 ratsumiestä muassansa. Yritettyään pari kertaa saada osan väkeänsä kaupunkiin, pakeni hän jälleen, sillä Kustaa Aadolfin moninkertaista, tykeillä varustettua, vahvoissa leireissä majailevaa voimaa vastaan hän ei voinut mitään.

Nyt kiihtyi ruotsalaisten tuli vielä entistä kiivaammaksi ja teki päivä päivältä yhä enemmän vahinkoa sitä myöten kuin piirityskaivannot lähenivät. Kuningas oli aina etupäässä mitään vaaroja pelkäämättä. Kerta lensi tykin luoti aivan hänen tellettänsä läpi, vaan hän ei sallinut siirtää majaan toiseen paikkaan. Tämä pelottomuus oli myös sotateille hyvänä esimerkkinä. Muutamat uivat eräänä yönä valliojan yli ja sitoivat nuoria hakuliini (pölkkyaitaan), joiden päälle pantiin verkkoja, ja niitä myöten kapusi uljas rynnäkköjoukko yli. Eikä aikaakaan, niin oli vallinkulma heidän käsissään, vaikka kaupunkilaiset tekivätkin lujaa vastarintaa. Jonkun aikaa sen perästä onnistui myös rynnäkkö Hiekkaporttia vastaan, jonka ruotsalaiset saivat valtaansa.

Nyt jo pidettiin kaupungin valloitusta niin varmana, että Oxenstjerna kerran päivällispöydässä leikillään kumarsi kuninkaalle ja joi Riian uuden arkkipiispan maljan. Kustaa Aadolf vastasi nauraen sillä, että hän joi uuden Vendenin piispan terveydeksi, ja myöhemmin hän antoikin koko sen hiippakunnan maat Oxenstjernalle lääniksi.

Koko viikon kesti kuitenkin vielä, ennenkuin kaupunki antautui. Vihdoin viimein varusti Kustaa Aadolf kaikki lopullista rynnäkköä varten, jonka piti tapahtua syysk. 12 p:nä. Vähää ennen lähetti hän kuitenkin torvensoittajan kaupunkiin kirjettä viemään, jossa hän kehoitti Riian porvareita luopumaan vastarinnasta, josta ei voinut enää olla mitään apua, vaan ainoastaan turhaa verenvuodatusta ja kaikellaista julmuutta, niinkuin väkiryynnäköillä valloitetuissa kaupungeissa ainakin. Nyt viimeinkin taipuivat riikalaiset ja avasivat porttinsa.

Tämä oli ensimmäinen suuri sankarityö, jolla Kustaa Aadolf käänsi puoleensa maailman silmät. Sillä valloitettu kaupunki oli yli koko Euroopan kuuluisa rikkaudesta ja vahvuudestaan, ja sen valloittaminen oli vaatinut erinomaista piiritystaitoa, erinomaista lujuuutta ja miehuutta.

2. Wallhofin tappelu.

Riian valloituksen jälkeen jatkui sotaa muutamia vuosia laimeammalla tavalla, ja vähä väliä sitä yritettiin lopettaa rauhanhieromisilla. Mutta v. 1625 tuli Kustaa Aadolf taas Liivinmaalle suuremman sotavoiman kanssa ja läksi uudelle, pitemmälle valloitusretkelle. Hän itse ruotsalaisen väen kanssa kulki Väinäjoen rantoja myöten ja otti valtaansa siellä olevat pienet linnat; tunkeusipa hän sitten sieltä vielä Kuurinmaallekin ja valloitti sen pääkaupungin Miittavan sekä useampia muita pienempiä. Sillä välin Jaakko De la Gardie ja Kustaa Horn suomalaisineen pakoittivat Tarton kaupungin antautumaan sekä myös vähitellen kaikki muutkin Liivinmaalla puolalaisten vallassa olevat vahvat paikat.

Syksyn tullen hajosi armeija senaikuisen tavan mukaan talvimajoihinsa; Ruotsin sotavoima otti asuntonsa pitkin Väinäjoen rantakyliä. Siellä rupesivat kuitenkin pian ankarat taudit sitä ahdistamaan, kun oli asunnoista puutetta ja seudut olivat matalat, rämeiset. Moni kuninkaan likeisimmistäkin

seuralaisista sairastui ja kuoli. "Minun täytyy", kirjoitti Kustaa Aadolf kotiin ystävälleen Aksel Oxenstjernalle, "nyt itse olla omana kamreerinani ja käsikirjurinani, ja jos uuninlämmittäjäkin nyt vielä sairastuisi, saisin olla omnia tria (kaikkena kolmena)".

Tämä huolettava kivullosuus armeijassa ei kuitenkaan masentanut kuninkaan eikä hänen soturiensa miehuutta. Uuden vuoden aikana 1626 tuli leiriin sanoma, että eräs puolalaisten parhaista päälliköistä, Sapieha, kokoili melkoisia sotajoukkoja *Wallhofin* kartanon tienoille Liivinmaan etelärajalle. Hänen kimppuunsa päätti nyt Kustaa Aadolf äkkiä karata, ennenkuin puolalaiset olisivat karttuneet liian lukuisiksi. Voidakseen sen sitä arvaamattomammin tehdä, otti hän mukaan ainoastaan 1,000 valittua jalkasoturia sekä parituhatta ratsumiestä, ja riensi niiden kanssa Väinäjoen yli. Perille tultua tammik. 6 p. havaittiin kuitenkin, että hanke jollakin lailla oli tullut vihollisen tietoon; puolalaiset olivat varuillansa, sotarintaan asetettuina. Tämä sotarinta ei ollut kuitenkaan oikein huolellisesti ja tarkasti järjestetty. Puolalaisia oli vähintänsä 5,000; heillä oli siis suuri ylivoima. Paitsi sitä oltiin nyt aukealla tantereella, jolla heidän ratsuväkensä tähän asti aina oli ollut meidän miehiä etevämpi. Puolalaiset eivät koskaan puhuneet muuten kuin nauraen ja ylenkatsoen noista pikkaraisista Suomen hevoscioneista sekä niiden selässä istuvista lyhytlylleröisistä miehentyngistä. Mitä hätää nytkään muka niistä olisi voinut olla! Mutta Kustaa Aadolfin ratsujoukko, joka tässä tilaisuudessa melkein kokonaan oli suomalainen, törmäsi kohta itse kuninkaan sekä *Kustaa Hornin* johdolla hurjalla vauhdilla vihollista vastaan. Heidän tavallinen sotahuutonsa: "Hakkaa päälle! Hakkaa päälle!" kajahti aivan Sapiehan omien rivien keskellä, ennenkuin puolalaiset kerkesivätkään ihmettelystänsä tointua. Eipä aikaakaan, niin kääntyi hänen hevoscivänsä pakoon, ja vähäisen vastarinnan jälkeen seurasivat jalkamiehetkin samaa esimerkkiä. Vihollisia makasi 5-600 tantereella, lukuunottamattakaan niitä, jotka sitten paetessaan metsiin saivat surmansa. Viisi lippua, kolme tykkiä, koko kuormaston sekä 150 vankia, niiden joukossa myös taitavan päällikön Gonsievskin, saivat voittajat saaliikseen.

Riian valloitus oli ollut ensimmäinen suuri piiritys, joka oli tehnyt nuoren Ruotsin kuninkaan nimen länsimailla tutuksi. *Wallhofin* voitto oli nyt ensimmäinen, jonka hän oli saanut aukealla kedolla, ja se lisäsi taas hänen mainettansa. Ja ylpeydellä voimme me suomalaiset kehua, että kunnia sinä päivänä tuli melkein yksinomaan meidän poikien osaksi, sillä muu väki, niinkuin tästä tappelusta seipitetty latinalainen ylistysruno vakuuttaa, ei kerinnytkään avuksi, ennenkuin kaikki jo oli loppuun suoritettu.

3. Kustaa Aadolf Preussinmaalla.

Liettualaiset, joiden rajoja sota nyt lähinnä uhkasi, olisivat tämän tappelun jälkeen olleet sangen taipuvaiset rauhaan. Mutta varsinaiset puolalaiset ja heidän kanssaan myös itse kuningas Sigismund eivät vielä tahtoneet kuulla sanaakaan sovinnosta. Siksi päätti Kustaa Aadolf mennä heitä vielä likemmältä ahdistamaan ja purjehti alkukesällä 1626 melkoisen sotavoiman kanssa Preussinmaalle. Tämä rantamaakunta, vaikka sen asukkaat suurimmaksi osaksi olivatkin saksalaisia siirtolaisia, kuului siihen aikaan vielä Puolan vallan alle ja oli näille varsin tärkeä, koska heidän parhaan kauppaväylänsä, *Veikseljoen*, suu juuri oli siellä. Sitäpä tahtoikin nyt Kustaa Aadolf heiltä tukkia, jotta he saisivat oikein havaita, miltä sota tuntui. Kesäk. 27 p. laskettiin maalle likellä *Pillaun* kaupunkia, ja kuukautta myöhemmin olivat jo *Braunsberg*, *Frauenburg*, *Elbing*, *Marienburg*, *Dirschau* sekä useat muut Länsi-Preussin[1] pienemmät kaupungit valloitetut. Sigismund oli tapansa mukaan taas kauan vitkastellut, ennenkuin hän pääsi liikkeelle, eikä hänessä ollut sittemminkään menetettyjen paikkojen takaisinottajaa.

Seuraavana vuonna teki Kustaa Aadolf yrityksen *Danzigia*, Länsi-Preussin suurta ja vahvaa pääkaupunkia vastaan. Yöllä oli määrä lotjilla viedä väkeä *Veikseljoen* yli kaupungin muurien edustalle ja sitten äkki arvaamatta rynnätä esiin. Mutta sotamiehet olivat tottumattomat kulkemaan veneissä; lotjat joutuivat epäjärjestykseen, useat törmäsivät yhteen. Täten syntyi melua, joka herätti kaupungin vartijain huomiota, ja pian alkoi lentää suhista luoteja valleilta, tehden tuntuvaan vahinkoa. Pyyhkäisipä yksi pyssyn luoti vatsaan itse kuningasta, joka tavallisuuden mukaan oli pienessä veneessä etummaisten keskellä, niin että vain lihavuus varjeli hänet kuolemasta. Kuitenkin Kustaa Aadolf vaipui veneen pohjalle ja tämä näkö masensi vallan sotamiesten rohkeuden. Tyhjin toimin soudettiin jälleen takaisin menetettyä melkoisesti väkeä. — Yhtä onnettomasti kävi myös v. 1628, kun Kustaa Aadolf säännöllisellä piirityksellä koetti saada *Danzigia* valtaansa. Loppumattomat sateet paisuttivat silloin *Veikselvirtaa* siihen määrään, että piirittäjien täytyi paeta pois leiripaikoiltaan. Jäivätppä muutamat joukot tulvan äkkiä noustessa sulkeuksiin ikäänkuin saariin, joista heitä täytyi veneillä käydä noutamassa.

Parempi menestys sitä vastoin oli ylimalkaan aukealla tantereella. Puolalaiset voitettiin melkein joka ainoassa tappelussa, ja Ruotsin joukot, joiden johtajina usein mainitaan suomalaiset ratsumiehet *Aake Tott* ja *Klaus Kristerinpoika Horn*, etenivät yhä syvemmälle varsinaiseen Puolaan. Kävivätppä lentävät

partioarvet Masoviassakin asti, vieläpä itse Varsovankin likiseuduilla, missä sataan vuoteen ei oltu enää vihollista nähty.

Kustaa Aadolf oli kaikissa otteluissa aina etumaisena, näyttäen sotureilleen urhouden ja uljauden esimerkkiä. Tietysti joutui hän täten montakin kertaa ankariin vaaroihin. Kerrankin esim. oli hän joutunut ihan keskelle vihollisjoukkoa, missä ei näyttänyt olevan muuta kuin surmaa tai vankeutta tarjona. Eräs hänen ratsumiehistänsä sen kuitenkin hyvissä ajoin huomasi. "Tulkaa", huusi tämä muutamille kumppaneilleen, "autetaanpa veikkoo, joka tuolla on pulassa!" Olipa se sangen sukkela, ettei hän maininnut kuningasta edes nimeltä, sillä sen kuultuansa olisivat tietysti viholliset vielä kiivaammin koettaneet saada häntä valtaansa. Ratsumiehet saivat nyt äkillisellä rynnäköllä Kustaa Aadolfin vapautetuksi. Hetken kuluttua huomasi kuningas, että tuo samainen ratsumies oli joutumaisillaan vangiksi. Nyt hän vuorostaan keräsi parven miehiänsä, ajoi pois puolalaiset ja huusi iloisesti: "Kas nyt on kuitti, veli veikkoseni!" — Toisen kerran taas oli Kustaa Aadolf kahden kesken erään henkivartijansa kanssa ratsastanut ylös harjulle, mistä hän kaukoputkella katsasteli vihollisten leiriä. Sen huomattuaan hiipi kaksi puolalaista hiljaa heidän taakseen. Henkivartija näki heidät vasta, kun he jo olivat ihan likellä. Hänen hätähuutonsa kuultuaan kerkesi kuningas vain käännähtää, tempaista miekkansa tupesta ja kohottaa sen suojuksen vihollisen sapelia vastaan. Ensimmäinen sivallus katkaisi kuninkaan miekan kädensuojuksen, toinen leikkasi pois palan hänen hattunsa reunasta. Mutta ennenkuin kolmas sivallus iski, pistikin Kustaa Aadolf, joka oli taitava miekkailija, vihollisensa kuoliaaksi. Toisen oli jo sillä välin henkivartijan pistoolinluoti kaatanut. — Vielä kolmannessa tilaisuudessa sattui luoti kuninkaan olkapäähän, niin lähelle kurkkua, että sitä oli mahdoton poistaa. "Anna sen sitten olla", virkkoi Kustaa Aadolf välskärille, "olkoon vain siellä muistona!" Ja sinne se jäikin hänen kuolinpäiväänsä saakka, tehden kuitenkin sen verran haittaa, ettei hänen enää ollut mukava käyttää rautahaarniskaa, vaan sai hän enimmäkseen tyytyä nahkapaitaan. — Sotamiehet olivat näistä monista kuninkaansa urhouden osoituksista suuresti iloissaan ja innoissaan. Mutta päälliköt pelkäsivät usein, he kun paremmin käsittivät, minkä korvaamattoman vahingon Kustaa Aadolfin kuolema tuottaisi isänmaalle. Mutta turhat olivat kaikki heidän kehoituksensa varovaisuuteen. "Ei ole vielä koskaan yksikään kuningas saanut sotatantereella surmaansa", oli Kustaa Aadolfin vastaus.

Alinomaiset tappiot olisivat muuten nyt jo pakoittaneet puolalaisia rauhansovintoon; mutta heillä oli vielä yksi toivo jäljellä, se nimittäin, että Espanja ja Itävalta lupauksensa mukaan lähettäisivät heille apua. V. 1629 saapuikin viimein 10,000 miestä keisarin väkeä. Silloin oli juuri protestanttien koko vastarinta Saksanmaalla tullut kukistetuksi ja keisarin ylipäällikkö Wallenstein saattoi antaa pois osan liioista sotajoukoistansa. Mutta Kustaa Aadolfkin puolestansa oli suuresti enentänyt voimaansa ja saavuttanut edelleenkin voittoja. Täten tuli nyt vihdoin vuodeksi välirauha toimeen. Ehdot olivat Ruotsille sangen edulliset. Sigismund sai tosin pitää hänelle rakkaan, joskin tyhjän Ruotsin perintökuninkaan nimen, mutta Kustaa Aadolfille jäi Riika ja Liivinmaan ynnä useimmat Preussissä valloitetuista kaupungeista.[2]

SAKSAN SOTA.

1. Syyt Kustaa Aadolfiin osanottoon.

Samaan aikaan kuin Kustaa Aadolf temmelteli Liivin- ja Preussinmaalla puolalaisten kanssa, oli Saksassakin pauhannut suuri taistelu. Pitkällinen viha protestanttien ja katolilaisten välillä oli vihdoinkin leimahtanut julkisodaksi. Voitto yhä enemmän kallistui jälkimäisten puolelle, joiden johtajana oli itse Saksan keisari Ferdinand. Hädissään olivat protestantit jo kerran kutsuneet avukseen muukalaisen, Tanskan kuninkaan Kristian IV:n; mutta hänkin voitettiin ja pakoitettiin lupaamaan, ettei hän enää sekaantuisi Saksan asioihin. Nyt näytti perikato uhkaavan puhdistetun opin uskolaisia Saksanmaalla. Keisarin väki sorti ja raasti armottomasti ja esteettömästi onnetonta kansaa protestanttisissa seuduissa. Itse keisarikin antoi v. 1629 n.s. peruutusjulistuksen, jolla hän määräsi, että kaikki katoliselta kirkolta uskonpuhdistuksen aikana pois joutuneet maatilat piti sille jälleen annettaman takaisin. Ne olivat jo nyt sata vuotta perinnön ja oston kautta kulkeneet kädestä käteen; arvaahan siis, miten suurta vääryyttä se julistus tuotti niiden silloisille omistajille. Uskonvapauden

poistamisesta ei tosin vielä ollut puhetta; mutta kuka saattoi siinäkin suhteessa enää mitään toivoa, kun näki, millä säälimättömällä kovuudella Ferdinand omassa perintömaassansa, missä hänellä oli täysi valta, pakotti protestanttisia alamaisiansa katolisen kirkon yhteyteen.

Kustaa Aadolf oli hyvin harras protestantti; samalla oli myös hengenvapaus hänestä ihmisen kallein tavara. Syvimmällä surkuttelulla hän katseli siis, miten hänen uskolaisparkojansa Saksassa sorrettiin, ja suuresti häntä ahdisti se pelko, että protestanttinen usko voisi tulla sieltä peräti hävitetyksi. Hänessä paloi kiivas halu noita hädänalaisia uskonveljiä auttamaan; sillä hänen mielestään samoin kuin yksityinen ihminen on kansansa jäsen ja velvollinen sen hyväksi itsensä uhraamaan, samoin myös jokainen yksityinen kansa on ihmiskunnan jäsenenä velvollinen yhteisen edun vuoksi panemaan itsensä alttiiksi ja rientämään sorrettujen veljiensä avuksi. Tätä hänen jaloa auttamishaluansa vastusti kauan aikaa kuitenkin se pelko, etteivät hänen voimansa siihen riittäisi ja että hänen oma kansansa, josta hänen velvollisuutensa ennen kaikkea oli pitää huolta, voisi tällaisen vaarallisen ja suuren hankkeen johdosta joutua turmion omaksi. Vähitellen haihtuivat kuitenkin nämät epäilykset. Puolan sodassa Kustaa Aadolf oppi luottamaan omaan sotataitoonsa ja myös soturiensa urhoollisuuteen ja voimaan. Saman sodan loppupuolella hän paitsi sitä huomasi yhä selvemmin, että taistelu Saksan keisaria vastaan kaikissa tapauksissa tulisi välttämättömäksi. Ferdinand, niinkuin ennen on kerrottu, lähetti suuren sotajoukon puolalaisten avuksi. Kirjeissään hän ei koskaan tahtonut suoda Kustaa Aadolfille kuninkaan arvonimeä, osoittaen siten selvästi, että hän puolusti Sigismundin oikeutta Ruotsin kruunuun. Ylimmäinen keisarillinen sotapäällikkö, *Wallenstein*, päästyänsä Saksan pohjoisrannoille asti, jossa hän piiritti protestanttisena pysynyttä Stralsundin kaupunkia, otti itselleen valtioamiraalin nimen ja rupesi hankiskelemaan sotalaivastoa Itämerelle. Silminnähtävästi oli aikomus lähteä kukistamaan Ruotsia Sigismundin vallan sekä paavin ikeen alle.

Asiain näin ollen Kustaa Aadolf päätti kun päättikin itse lähteä vihollista vastaan. Hänen mielestään oli paljoo edullisempaa Ruotsille, jos sotatantereeksi tulisi vieras maa, ja paitsi sitä olisi kunniakin paljoo suurempi, jos samalla myös onnistuisi pelastaa nuo onnettomat uskonveljet sorron alta.

2. Kustaa Aadolfin lähtö Ruotsista ja tulo Saksaan.

Valtaneuvoskunta huolestui ensin suuresti, kun sille ilmoitettiin kuninkaan tuumat; sillä vähäisen Ruotsin taistelu kristikunnan mahtavinta hallitsijaa vastaan näytti kovin vaaralliselta, miltei mahdottomalta. Mutta toiselta puolen ei kukaan myöskään voinut todistaa perättömiksi esiintuotuja syitä. Vielä enemmän vaikutti Kustaa Aadolfin into asian ratkaisuun. "Kuningasta", niin sanoi viisas Oxenstjerna, "innostaa voimallinen henki, jota ei mikään saata vastustaa."

Neuvoskunnan taivuttua kutsuttiin v. 1630 säädyt Tukholmaan kokoon ja esitettiin heillekin tämä asia. Kaikki näkivät aivan selvään, miten suuria uhrauksia, miten paljon varoja ja verenvuodatusta Ruotsin valtakunnalta tällainen suuri yritys vaatisi; mutta sittenkään ei ainoakaan ääni noussut vastaan. Ihmeteltävällä mielenjaloudella päätti koko kansa uhrata itsensä pyhän asian hyväksi. Toukok. 20 p. kokoontuivat sitten säädyt yhteiseen kokoukseen valtasaliin, johon myös Kustaa Aadolf saapui, taluttaen nelivuotista tytärtään. Tälle pienelle kruununperilliselle vannottiin nyt uskollisuudenvala, ja hyväksyttiin ehdotus hallituksen järjestämisestä kuninkaan poissaollessa. Sen jälkeen piti Kustaa Aadolf liikuttavan ja jalon jäähyväispuheen alamaisilleen. "Minä lähden", lausui hän muun muassa, "nyt taisteluun, joka on paljoo vaikeampi ja vaarallisempi kaikkia edellisiä. En tee sitä kevytmielisyydestä enkä myöskään — sen Jumala voi todistaa! — minkään yksityisen edun tai turhan sodanhimon tähden. Vaan keisari on minut monella tavalla pakoittanut tähän. Hän on häväissyt minua, auttanut vihollisiamme ja sortanut uskolaisiamme, jotka, sekä hengellisessä että maallisessa orjuudessa kituen, huoaten ikävöivät pelastusta, eivätkä heidän huokauksensa, jos vain Jumala apunsa suopi, tarvitse olla turhat. — Mitä minuun tulee, niin tiedän vallan hyvin, mikä minun kohtalokseni voipi tulla. Monessa paikassa olen jo Ruotsin valtakunnan puolustukseksi vuodattanut vertani ja saanenpa vielä vihdoin antaa henkenikin, sillä ruukku käy kaivolla siksi, kunnes se särkyy." Kyneleet puhkesivat puheen lopussa kuninkaan omistakin silmistä esiin, eikä kuulunut salissa pitkään aikaan muuta kuin läsnäolevien hiljaisia, väkisin pidätettyjä nyhkytyksiä. Sitten Kustaa Aadolf luki ääneensä vielä lyhyen rukouksen ja läksi pois salista.

Vielä kerta oli kuitenkin valtiopäivämiesten suotu olla rakkaan kuninkaansa seurassa; heidät kutsuttiin näet sinä päivänä palatsiin päivällisille. Kustaa Aadolf kulki pöydästä pöytään ja puhutteli melkein jokaista erikseen. Hän oli tässä tilaisuudessa vielä tavallistakin lempeämpi ja herttaisempi. Vakavan sekainen iloisuus vallitsi koko juhlatilaisuudessa. Tuntuipa siltä kuin kaikki läsnäolijat olisivat aavistaneet, että kuningas ja hänen kansansa olivat tässä nyt viimeistä kertaa yhdessä, ja kuin olisi tästä eronhetkestä vielä oikein tahdottu nauttia.

Laivasto seisoj jo sillä välin odottamassa Elfsnabbissa; sotaväki majaili aluksissa, ja kaikki lähtövarustukset olivat päättyneet. Kuninkaan tultua nostettiin heti ankkurit ja kuljettiin myötäsillä, kohtuullisella tuulella joutuisasti meren poikki.

Juhannuspäivänä 1630 läheni Ruotsin laivasto Pommerin rantaa. Se päivä oli jo ennestään merkillinen protestanttien historiassa; sillä juuri sata vuotta sitten oli heidän uskontunnustuksensa ensi kertaa astunut julkisesti valtiollisella alalla esiin, kun se Augsburgin valtiopäivillä tuotiin keisarin nähtäväksi.

Aikomus oli ensin ollut laskea Rügen-saarta kohti ja vapauttaa se keisarillisten sotajoukkojen vallasta, mutta kun tuli tiedoksi, että ruotsalainen apujoukko, joka jo vuotta ennen oli lähetetty Stralsundin avuksi, nyt oli koko saaren valloittanut, purjehdittiin suoraan Usedom-saarelle.

Kustaa Aadolf itse oli ensimmäisiä, jotka astuivat jalallaan Saksan rannan hiekalle. Hän laskeusi siellä heti toiselle polvelleen ja rukoili ääneensä. Noustuaan jälleen pystyyn huomasi hän kyyneleitä ympärillä seisovien herrojen silmissä. "Älkää itkekö", lausui hän silloin, "vaan rukoilkaa Jumalaa sydämen pohjasta! Harras rukous on jo puoli voittoa." Sitten hän tarttui lapioon ja alotti omin käsin vallituksen, joka nyt luotiin leirin ympärille. Sotaväen tuontia maalle jatkettiin yötä myöten, ettei paraillaan oleva edullinen tyyni ilma menisi hukkaan. Valaistuksena tässä yöllisessä toimessa olivat ylt'ylmpärillä palavien kylien liekit. Pakoon lähtevät kroatit[3] olivat täten vielä tahtoneet käyttää valtansa viimeistä hetkeä.

Keisarin hovissa ja ylimalkaan Saksan katolisissa osissa ei oltu Ruotsin armeijan tulosta paljon millänsäkään. Äskeiset voitot sekä protestanttien ja heidän auttajansa, Tanskan kuninkaan, kukistus olivat paisuttaneet heidän ylpeyttänsä. "Onpa taas pikkiriikkinen vihollinen meidän kimppeemme tipahtanut!" näillä sanoilla Ferdinand Regensburgin valtiopäivillä ilmoitti asian muutamille Saksan ruhtinaille. Wienissä laskettiin pilkkaa siitä, että muka Ruotsinkin kuningas vaati itselleen majesteetin arvonimeä. "Mokoma majesteetti", arveltiin, "pian sulaa, kunhan vain joutuu meidän eteläisen auringon paahteeseen!" Seurauksena tästä ylenkatseesta oli se, että sotavarustukset kävivät huolettomasti ja laimeasti. Vaativatpa Saksan ruhtinaat juuri tällä hetkellä keisarin taitavan ja voittoisan ylipäällikön Wallensteinin eroittamista virasta sen johdosta, että hän oli menetellyt kovin röyhkeästi ja väkivaltaisesti. Conti, joka peri hänen paikkansa, ylenkatsoi myöskin niin perinjuurin Ruotsin sotavoimaa, ettei hän edes yrittänytkään estää Kustaa Aadolfin maallepääsöä. Hänen mielestään olikin parasta antaa heidän tulla, jotta heidät sitten saisi yhdellä iskulla kerrassaan hävitetyiksi.

Ilman mitään vastarintaa levisi siis Kustaa Aadolfin sotavoima kaikkien Oderjoen suussa olevien saarten yli, jopa he ottivat mannermaallakin useampia läheisiä kaupunkeja haltuunsa. Joka paikassa tervehti kansa heitä, niinkuin pelastajia ainakin; sillä Kustaa Aadolf oli opettanut miehensä ankaraan kuriin. He eivät ryöstäneet halvintakaan kalua, eivät tehneet vähintäkään väkivaltaa. Päinvastoin he usein omista vähistä ruokamääristään jakoivat ryöstetyille, nälkää näkeville asukkaille. "Emme käy sotaa", oli kuninkaalla tapana sanoa, "yksinään oman hyötymme vuoksi, vaan myös tämän onnettoman Saksan kansan tähden; emme ole tulleet heitä sortamaan, vaan päinvastoin tuomaan heille rauhaa ja vapautta, sekä hengellistä että maallistakin."

3. Seitsemänkymmenen suomalaisen sankarikuolema Demminin lähellä.

Saksan sotaan käsketty suomalainen väki ei ollut saapunut yhdessä kuninkaan kanssa, vaan tuli perille vasta vähää myöhemmin, heinäkuun alassa. Turussa ei sattunut olemaan tarpeeksi laivoja sillä kertaa; siitä syystä ei voitu lähettää enempää kuin Savon ja Porin jalkarykmentit sekä seitsemän ratsumieslippukuntaa, jotka viimeksimainitut, samoinkuin myös seuraavana vuonna lisäksi tulleet viisi lippukuntaa, olivat Uudenmaan ja Hämeen läänistä sekä Turun puolelta kotoisin. Meidän miesten luku ei ollut siis ensi alussa suinkaan suuren suuri, mutta eipä ollut ennättänyt edes kuukauttakaan kulua, ennenkuin he saivat jo tilaisuuden näyttää, että "miehuudella sotia käydään, eikä miesluvulla".

Kustaa Aadolfin nopeat valloitukset olivat nyt vihdoin herättäneet Contin suruttomuuden unesta. Hänen ylenkatseensa oli nyt muuttunut peloksi. Hän ei enää toivonutkaan suoralla, rehellisellä taistelulla voivansa vastustaa tuota voittoisaa vihollista, vaan rupesi, niinkuin hänen aikaisillaan viekailla italialaisilla oli tapana, koettamaan kaikellaisia häijyjä salakeinoja. Hänen kehoituksestaan läksi toinen italialainen, everstiluutnantti Del Ponte, Ruotsin leiriin, valehdellen olevansa tyytymätön karkulainen, joka halusi päästä kuninkaan armeijan palvelukseen. Hänen oikea tarkoituksensa oli kuitenkin väijyä Kustaa Aadolfia ja odottaa sopivaa hetkeä, jolloin hän saisi hänet murhatuksi tai vielä mielemmin elävältä saatetuksi keisarillisten käsiin.

Alussa elokuuta läksi Kustaa Aadolf eräänä päivänä itse tiedustelemaan vihollisten asemaa Demminin kaupungin luona Pommerissa, vieden kanssansa ainoastaan seitsemänkymmentä suomalaista

ratsumiestä. Sen nähtyänsä riensi Del Ponte heti salaa ruotsalaisten leiristä Contin luoksi, otti häneltä 1,500 neapelilaista kyrassieriä ja asettausi väijyksiin kahdenpuolen erästä rotkotietä, josta tiesi kuninkaan matkan käyvän. Sinne saapuikin pian Kustaa Aadolf pienen parven kanssa, aavistamatta tätä ilkeää petosta. Yht'äkkiä karkasivat neapelilaiset esille, sulkien tien sekä edestä että takaa ja vaatien antautumista. Mutta Suomen pojat, vaikka heitä oli vain yksi kahtakymmentä vastaan, kävivät piiriin kuninkaansa ympärille ja alkoivat aika miesten tavalla hakata päälle kaikille haaroille. Kerta toisensa jälkeen onnistuikin heidän torjua viholliset päältänsä. Heillä näet oli se suuri etu, että he saivat vapaasti käyttää kaikkia aseitansa, kun sitä vastoin Del Ponte oli ankarasti kieltänyt väkeänsä pistooleilla ampumasta. Hän tahtoi, jos mahdollista, saada kuninkaan elävältä vangiksi; myös pelkäsi hän, että alinomainen pauke saattaisi herättää jonkun ehkä lähiseuduilla kuljeskelevan ruotsalaisen partiojoukon huomiota. Jonkun ajan perästä suuttuivat kuitenkin neapelilaiset tähän epätasaiseen taistelutapaan, joka heiltä jo oli vienyt sangen monta uljasta kumppania. Hekin tempasivat vihdoin pistoolinsa esille, joiden luodit nyt rupesivat tiheästi lentelemään suomalaisten keskelle. Täten alkoivat pian heidän urhojensa rivit harveta peloittavalla tavalla. Kuninkaankin alta ammuttiin hevonen, eikä yksikään hänen miehistään päässyt tuossa kauheassa käsikämmässä niin likelle, että olisi voinut antaa hänelle toisen hevosen. Kustaa Aadolfin oli siis pakko antautua vangiksi eräälle neapelilaiselle kyrassierille. Mutta samassa kajahtikin melkein jo kuulumattomaksi heikontunut huuto "Hakkaa päälle" taas uudella, monenkertaisella, kiihtyneellä voimalla ja sitä seuraavat suomalaisten sivallukset näyttivät hämmästyneelle viholliselle, että sotaonni, samoin kuin muukin onni, on sangen liukas luiskahtamaan. Del Ponten lähdettyä olivat näet muutamat varovaiset ruotsalaiset päälliköt lähettäneet vielä kolme lippukuntaa ratsumiehiä sekä yhden komppanian jalkaväkeä kuninkaan jälkeen. Niillä oli käsky hiljaksen, pysytellen jonkun matkaa jälempänä, seurata häntä, niin että häden ehkä tullessa olisivat varalla. He olivat kuulleet ampumisen, ja ratsuväki oli edeltä rientäen nyt kerinnyt vielä ajoissa apuun. Tätä vereksen joukon ryntäystä eivät neapelilaiset kestäneet kauan; he kääntyivät pakoon jättäen jälkeensä 400 kaatunutta ja 200 vankia. Kustaa Aadolf, jonka hänen vangitsijansa hädissään päästi irti, kun tämä hyväksi onneksi ei arvannut saaliinsa kallista arvoa, sai tilaisuuden jälleen yhtyä omaan väkeensä ja oli pelastettu. Mutta nuo seitsemänkymmentä Demminin uskollista suomalaista makasivat melkein joka mies maassa kuolleen tai pahasti haavoitettuna. Surullisin silmin kuningas katseli heitä. "Kuinka monta sankarityötä", lausui hän, "olisivat nämät vielä voineet suorittaa, jollei minun varomattomuuteni olisi saattanut heitä ennenaikaiseen kuolemaan!"[4]

4. Kustaa Aadolf Werbenin leirissä.

Syksy kului alinomaisissa pienemmissä taisteluissa keisarillisten kanssa, joissa Ruotsin väki enimmäkseen oli voitolla. Talvi tuli tavattoman aikaiseen; lokakuussa jo sattui sangen kovia pakkasia. Nyt olisivat keisarilliset mieluummin keskeyttäneet sodan talven ajaksi, niinkuin näillä maillo enimmäkseen tähän asti oli ollut tapana. Heidän joukossaan oli paljon italialaisia, jotka eivät olleet tottuneet tällaiseen kolkkoon ilmaan, ja toisetkin olivat ylellisestä elämästään veltostuneet. He kutsuivat siis Ruotsin väen päälliköt luokseen keskustelemaan ja ehdoittivat välirauhaa kevääseen asti. "Aika olisi jo", sanoivat he, "ajatella mukavaa talvikortteria; sillä eihän toki soturille ole miksiäkään kunniaksi taistella lunta ja jäätä vastaan." — Mutta vanhin läsnäolevista Ruotsin eversteistä vastasi, ettei heidän kuninkaansa suinkaan tahtoisi lakkauttaa sotaa talven tähden. "Hän on", niin kehui vanhus, "väsymätön ja kärsii iloisella mielellä kaikki vastukset, nälkää ja janoa samoin kuin pakkastakin, maaten yönsä lumihangella ikäänkuin se olisi pehmein vuode. Tietystikään ei kukaan meistä alapäälliköistä eikä sotamiehistä kehtaa olla arempi. Me Ruotsin miehet olemmekin satureja kesät, talvet; me emme ole pääskysiä, jotka eivät uskalla tulla näkyviin, ennenkuin lumet ovat maasta sulaneet." Kustaa Aadolf, saatuaan tästä tiedon, hyväksyi kaikin puolin vanhan everstin puheen. Hän oli varustanut väelleen lämpimiä turkkiröyjyjä; hän oli hankkinut talvista retkeä varten riittävästi muonaa. Myös karttui hänelle karttumistaan lisäväkeä, osaksi kotimaasta lähetettyä, osaksi Saksassa pestattua. Contin armeija sitä vastoin hupeni päivä päivältä tautien sekä karkaamisten kautta. "Nyt talviaikana", virkkoi kuningas, "aion saada vielä enemmän toimeen kuin menneenä suvena." Tämä ylpeä lupaus alkoikin sangen pian toteutua, sillä vuoden lopussa olivat myös lopussa Contin sotajoukot, joita lukemattomissa kahakoissa yhä uudestaan teloitettiin ja hajoitettiin.

Nytpä lähenee Kustaa Aadolfia viimeinkin toinen, pelättävämpi ja enemmän hänen vertaisensa vihollinen. Wallensteinin saatua eron virasta, määrättiin Baijerin armeijan päällikkö koko Saksan katolisen sotavoiman ylimmäiseksi johtajaksi. Tämä oli vanha, viisas *Tilly*, jolla oli tapana kehua, ettei hän "koskaan ollut maistanut viiniä, nauttinut naisen rakkautta eikä jäänyt taistelussa tappiolle". Mutta vaikka hän tähän asti oli ollut niin voittoa, niin ei hän kuitenkaan ollut yhtään ylpeä; hän ei kertaakaan yhtynyt muiden kera pilkkaamaan Ruotsin kuningasta, vaan arvosteli alusta alkain oikein Kustaa Aadolfin tavatonta taitoa ja kykyä.

Sen erehdyksen oli hänkin kuitenkin nyt tehnyt, ettei hän ollut heti koko voimallaan rientänyt Ruotsin

armeijaa vastaan. Hän näet toivoi Contin yksinkin jaksavan seisoa sitä vastaan, kunnes hän olisi kukistanut ja valloittanut rikkaan ja mahtavan *Magdeburgin* kaupungin, jota ei hän uskaltanut jättää selkäänsä taakse. Paljon ei puuttunutkaan, että nämät molemmat suuret sotaherrat olisivat saaneet ensi kertaa koettaa voimiansa *Magdeburgin* edustalla; sillä Kustaa Aadolfin mieli paloi auttamaan tätä urhoollista kaupunkia, protestanttisen uskon vahvinta suojelusmuuria niillä seuduin. Esteenä olevan Contin armeijan oli hän nyt jo musertanut mitättömiin; Pommerin herttuan sekä Brandenburgin vaaliruhtinaan, jotka keisaria peläten kauan aikaa horjuivat kahden vaiheella, oli hän pakoittanut liittolaisikseen. Ei ollut enää muuta kuin lyhyt matka *Magdeburgiin* jäljellä; mutta se matka kävi Saksin vaaliruhtinaan alustan läpi, ja tämä herra, vaikka hänkin oli luterilainen, oli yksityisten etujen vuoksi halukas kallistumaan keisarin puolelle. Hän ei sallinut Kustaa Aadolfin vapaasti marssia maansa läpi. Näin sai Tilly esteettömästi ahdistaa *Magdeburgia* ja viimein väkiryynnäköllä valloittaa tämän onnettoman kaupungin, jossa tilaisuudessa tapahtuneen julmuuden sekä verenvuodatuksen vertaista Tillyn omien sanojen mukaan ei ole nähty aina Jerusalemin hävityksestä saakka.

Kustaa Aadolf, kun hän ei ollut saanut pelastaa *Magdeburgia*, otti nyt osan armeijaansa ja asettausi sen kanssa vahvaan leiriin *Werbeniin*, Elbe- ja Havel-jokien yhtymäpaikkaan. Sopivampaa asemaa tuskin olisi voinut keksiä. Kolmella taholla olivat syvät joet leirin suojana; neljännelle oli rakennettu korkeita, paksuja vallituksia, joilla seisoi 150 tykkiä, uhkaavat kidat ammoltaan. Takana oli liittolaismaat Brandenburg, Pommeri ja Meklenburg, jotka näin olivat hyvin varjeltuna samalla kun ne myös puolestansa olivat Ruotsin väen apuna siten, että niistä oli helppo saada muonavaroja. Vihollisen sitä vastoin oli, ennenkuin se pääsi *Werbeniin*, kulkeminen pitkät matkat aivan tyhjiksi ryöstettyjen seutujen läpi. Tässä saattoi siis Kustaa Aadolf hyvässä turvassa odottaa keisarillisten tuloa, vaikka hänellä olikin vain noin 15,000 miestä, Tillyllä 24,000.

Aivan ristissä käsin odottaminen ei ollut kuitenkaan Ruotsin kuninkaan eikä hänen urhojensa mielen mukaista. Eräänä päivänä läksi Kustaa Aadolf leiristään liikkeelle uljaalle partioretkelle noin 3,000 ratsumiehen kanssa. Hän oli saanut tietää Tillyn etujoukkona olevan ratsuväen (neljän rykmentin) jo ehtineen parin, kolmen peninkulman päähän *Werbenistä*. Tämän etujoukon hän aikoi nyt hävittää äkillisellä päällekkarkauksella. Keisarilliset olivat majoittuneet kolmeen eri kylään; siksi kuningaskin jakoi väkensä kolmeen joukkoon. Baudis *suomalaisien* kanssa lähetettiin *Burgstallin* kylää vastaan, joka oli läntisin; Kustaa Aadolf itse otti keskimäisen, reinkreivi itäisimmän osaksensa. Yöllä heinäkuun 18:tta päivää vasten 1631 saapui jokainen määräpaikalleen. Kylien asukkaat, vaikka he olivat saaneet vihiä aiotusta rynnäköstä, eivät olleet antaneet siitä tietoa keisarillisille, joita he vihasivat. Tillyn väki, väsyneenä pitkästä marssista ja aavistamatta, että miesluvultaan niin paljoa pienempi Ruotsin armeija uskaltaisi lähteä vallitustensa suojasta, oli laiminlyönyt vartioimista. Baudis hyökätessään suomalaisineen rajuilman tavoin, tapasi vihollisen syvimmästä unesta; sitä paitsi oli heidän everstinsäkin vieraisilla toisessa kylässä, niin ettei heillä ollut johtajaa. Hämmästyneet, pyöräpäiset keisarilliset hakattiin siis enimmäksi osaksi maahan; ainoastaan harva pelasti itsensä pakenemalla. Toisissa kylissä menestys ei ollut yhtä täydellinen. Niihin saapuneet joukot eivät olleet yhtä joutuisia kuin suomalaiset; heidän perille tullessaan oli jo vihollinen herännyt *Burgstallin* kahakan pauhuun ja seisoi järjestetyssä sotarinnassa. Vihollinen tosin täälläkin jonkun vastustuksen perästä voitettiin ja hajoitettiin, mutta voitto ei ollut kuitenkaan kummassakaan paikassa niin täydellinen kuin *Burgstallissa*.

Vimmastuneena tästä arvaamattomasta tappiosta marssi nyt Tilly koko armeijansa kanssa *Werbeniä* vastaan. Voitosta hän oli varma, luottaen osaksi suureen ylivoimaansa, osaksi myös muutamien salapetturien lupaukseen, joiden piti keisarillisten lähestyessä naulita umpeen Ruotsin tykkien sankkireijät ja sytyttää *Werbenin* kaupunki palamaan. Tämä hanke oli kuitenkin tullut Kustaa Aadolfin tietoon ja hän oli päättänyt kääntää sen vihollisen omaksi turmioksi.

Heinäkuun 27 p. päivällisen aikana ilmaantuivat Tillyn sotajoukot hyvässä järjestyksessä näkyviin. He asettivat eräälle harjulle kolmekymmentäkaksi suurta tykkiä, jotka pian alkoivat kiivaasti syöstä tulta Ruotsin leiriin. Sieltä ei kuulunut muuta kuin joku harva laukaus vastaukseksi. Samassa leimahti useammista paikoista leirissä suuri liekki; kuninkaan käskystä oli näet ajettu kokoon suuria risuläjiä, jotka nyt sytytettiin. Tästä päätti Tilly tietysti, että petturit olivat täyttäneet lupauksensa. Huoletonna ja riemuhuudolla juoksivat siis keisarilliset rynnäköille. Mutta kun he olivat joutuneet tarpeeksi likelle, tuiskahti heitä vastaan raehauleja niin taajasti, että kokonaiset rivit kaatuivat kerrassansa maahan ja tähteet säikähtyneinä pötkivät pakoon. Näistäkin kuitenkin saivat vielä suuret joukot surmansa, sillä Baudis ratsumiehensä kanssa hyökkäsi tuulisäänä heidän niskaansa.

Seuraavana aamuna alkoi etuvartijain välillä pieni kahakka, joka pian kiihtyi suuremmaksi, kun molemmille puolille yhä saapui apua. Viimein ryntäsi kuningas itse ulos leiristä 1,000:n pyssymiehen ja 800:n ratsumiehen kanssa, joista jälkimäisistä puolet olivat suomalaisia. Näiden ryntäystä ei vihollinen voinut kestää, vaan ajettiin kauas pois leirin läheisyydestä. Tilly asetti nyt koko armeijansa sotarintaan ja tarjosi tappelua aukealla tantereella; mutta Kustaa Aadolf ei huolinut siihen ruveta miesluvun kovin suuren epätasaisuuden vuoksi.

Pari viikkoa seisoivat sitten Tilly vielä näillä seuduilla, odottaen soveliaista tilaisuutta käydäkseen Ruotsin kuninkaan kimppuun; vaan semmoistapa ei tahtonut ilmaantua. Sillä välin nousi häntä vastaan toinen vihollinen, joka oli vielä hävittävämpi kuin Ruotsin väen luodit. Muona, joka oli kaukaa tuotava, pilaantui usein matkalla kesäisessä paahteessa tai joutui rohkeitten ruotsalaisten partiokuntien käsiin. Täten saatiin nähdä yhä enemmän nälkää keisarillisten leirissä. Eipä ollutkaan Tillyllä viimein muuta neuvoa kuin peräytyä Magdeburgiin asti. Hän oli tällä turhalla retkellä menettänyt 6,000 miestä ja sen lisäksi — mikä vielä pahempi — sotamiestensä sekä omankin luottamuksensa.

Mutta Kustaa Aadolfin maine sitä vastoin oli tästä taitavasta puolustuksesta kahta vertaa voimallisempaa vihollista vastaan karttunut vieläkin suuremmaksi. Niin myös olivat hänen soturinsa taas saaneet uuden tilaisuuden osoittaa uljasta miehuuttaan ja hyvää sotakuriansa. Erittäinkin oli suomalainen ratsuväki nyt tullut kuuluisaksi, varsinkin tuon sukkelasti toimeenpannun Burgstallin päällekkarkauksen sekä myös Werbenin leirin edustalla tapahtuneen kahakan kautta. Kustaa Aadolf luotti tästä lähtien heihin paremmin kuin mihinkään muuhun väkensä osastoon. Kaikissa tappeluissa, niin kauan kuin kuningas eli, saivat he nyt aina seisoa sotarinnan oikean kyljen äärimäisenä joukkona. Sen ajan taistelutavan mukaan asetettiin näet jalkaväki tykistön kanssa sotarinnan keskusta, ratsuväki kyljille. Tämä ratsuväki oli paljon vaikuttavampi kuin huonopysyinen, hidasliikkeinen jalkaväki, ja tavallisesti pääsi se armeija voitolle, jonka oikea kylki sai vastassa olevan vihollisen vasemman kyljen hajoitetuksi ja saattoi sitten täydellä voimalla hyökätä keskustan kimppuun. Suomalaisille määrätty paikka oli siis suuri luottamuksen ja kunnioituksen osoitus, joskin se samalla toi myös sitä suuremman vaaran mukanaan.

5. Leipzigin eli Breitenfeldin tappelu.

Werbenistä palatessaan kohtasi Tilly hänelle avuksi lähetetyn suuren sotajoukon, niin että hänen armeijansa karttui nyt 40,000:ksi mieheksi. Samassa saapui hänelle myös keisarilta se käsky, että hänen piti kääntää aseet Saksin vaaliruhtinasta vastaan. Tämä herra näet, vaikka hän keisarille mieliksi oli estänyt Kustaa Aadolfin Magdeburgia auttamasta, oli kuitenkin samassa osoittanut Ferdinandille uppiniskaisuutta siten, ettei ollut pannut toimeen julistusta katolisen kirkonomaisuuden takaisinannosta. Tilly marssi nyt siis pelättyjen joukkojensa kanssa Saksin rajan yli. Merseburgin, Jenan ja Weissenfeldin kaupungit ryöstettiin; enemmän kuin kaksisataa kylää leimahti yhtenä ja samana päivänä tuleen. "Minun vallonilaiseni", virkkoi Tilly, kun hänelle näistä julmuuksista valitettiin, "eivät ole taivaan lintuja, että he voisivat ravita itseään paljaalla ilmalla." Hädissään pyysi nyt vaaliruhtinas apua Kustaa Aadolfilta ja solmi lujan liiton hänen kanssansa.

Tilly seisoivat ylen vahvassa leirissä likellä Leipzigin kaupunkia; siellä hän aikoi odottaa liittolaisten päällekkarkasta tai myös heidän sotavoimansa hajoamista muonan puutteen tähden. Mutta tätä viisasta neuvoa vastustivat kaikki nuoremmat everstit, tulinen Pappenheim etupäässä. Tämä sanoi sitä pelkuriudeksi, jos nyt päätettiin käsistä tilaisuus hävittää vihollinen, joka viimeinkin oli uskaltanut ulos aukealle tantereelle. Ja häntä vastaan oli välttämättömästi mentävä, jos tappelua toivottiin, sillä tämän vahvan leirin kimppuun hän ei suinkaan uskaltaisi rynnätä. Tuo moite pelkuriudesta loukkasi ja liikutti vanhaa Tillyä kovasti; harmi voitti viisauden ja hän päätti lähteä ulos leiristä.

Varhain aamulla syyskuun 7 p. 1631 marssi siis keisarillinen sotavoima liittolaisia lähemmäksi ja seisautui *Breitenfeldin* kylän tienoille, missä sillä oli matala harju takanaan ja lieterantainen pieni joki jonkun matkan päässä edessään. Tykistö asetettiin harjulle, niin että se oman väen yli saattoi lennättää luotejansa lähenevän vihollisen riveihin. Koko armeija oli vanhan tavan mukaan jaettu suuriin, syviin, monta tuhatta miestä käsittäviin neliskulmiin (tertsioihin), jotka olivat sangen kömpelöt liikunnoissaan. Jalkaväki oli keskustassa, ratsuväki molemmin puolin kyljillä, kaikki yhtenä sotarintana ilman mitään varajoukkoa; niin varmat oltiin voitosta. Keskustaa johti Tilly itse; vasemman kyljen oli Pappenheim omasta pyynnöstään saanut, sillä hän varmaan luuli Kustaa Aadolfin itse komentavan oikeaa kylkeänsä. Hänen suvussa näet kulki vanhastaan se ennustus, että eräs kreivi Pappenheim, ratsastaen valkoisen orhin selässä, oli voittava mainion ja mahtavan kuninkaan. Tämän ennustuksen Pappenheim lujasti uskoi tarkoittavan häntä itseään ja Ruotsin kuningasta; siksi hän aina ratsasti valkoisella orhilla ja koetti päästä kahakkaan Kustaa Aadolfin kanssa. Enin osa Tillyn armeijaa oli kookasta, vahvaa, jo monasti tulta kokenutta, kaikkiin sotatemppeihin tarkoin harjaantunutta väkeä. Täysi luottamus voitosta siis täytti heidän sydämensä, ja heidän rohkeutensa yltyi vielä siitä puheesta, jonka nyt Tilly heille piti. "Viimeinkin", lausui vanha sotaherra, "on meidän vihollisemme piiloloukeroistaan ja ketunluolistaan pujahtanut ulos aukealle tantereelle. Täällä me nyt saamme käydä hänen kimppuunsa rinta rinta, miekka miekkaa vasten. Kukahan voitosta voisi epäilläkään? Eihän vääräuskoiset ole vielä koskaan voittaneet katolilaisia aukealla tantereella. Katsokaapa vain noita koreita saksilaisia, tuota nuorta, vastapestattua väkeä, joka ensi rynnäköllä heti lentää kaikille haaroille niinkuin akanat tulessa. Katsokaa myös noita repaleisia, nälistyneitä, uupuneita Ruotsin joukkoja, joiden hevoset ovat

huonommat kuin teidän kuormastokoninne! Hyökätkää vain täyttä vauhtia heidän päälle, niin saatte nähdä, että ratsut miehineen päivineen keikahtavat nurin niskoin jo yksistään teidän tulisten oriittenne kavioiden iskusta!" — Tunnussanaksi määrättiin "Jeesus Maaria!" — tunnusmerkiksi valkoinen nauha hattuun — aivankuin Magdeburgin rynnäkössä.

Varhain samana aamuna läksivät myös liittolaisarmeijat liikkeelle. Kiireesti he kulkivat kapeaa siltaa myöten tuon lieterantaisen joen poikki ja ihmeteltävän kiireesti he sitten toisella rannalla järjestäytyivät sotarintaan. Tilly ei ollut tahtonut estää heidän ylimenoansa, sillä hän tahtoi täten saada heidät ikäänkuin satimeen, josta ei heidän, tappiolle jäädessään, enää olisi mahdollista päästä pakoon. Mutta kun hän nyt näki heidän nopeat liikkeensä ja heidän hyvän järjestyksensä, kuuluu hän vaalenneen ja tulleen aivan sanattomaksi. Taisipa silloin synkkä aavistus iskeä hänen mieleensä.

Saksilaiset, noin 20,000 miestä, saivat sijansa vastapäätä keisarillisten oikeanpuolista kylkeä; Ruotsin armeija, 13,000 miestä jalkaväkeä, 9,000 hevosväkeä, otti käydäkseen itse Tillyn ja Pappenheimin kimppuun. Suuri erotus oli näiden molempien sotarinnan osien ulkomuodossa; vaaliruhtinaan joukot olivat verevät kasvoiltaan, uusissa, koreissa vaatteissa; Kustaa Aadolfin urhoilla oli puvut kuluneet, hevoset pienet, laihat; miehet itsekin lyhyenlöntäiset, mitättömän näköiset. Yhtä suuri, sen tappelu pian näytti, oli myös eroavaisuus kunnossa, vaikka aivan päinvastoin kuin mitä näöstä olisi voinut päättää. Saksilaiset olivat järjestetyt aivan samaan malliin kuin keisarillisetkin; mutta oman sotarintansa oli Kustaa Aadolf asettanut uuden, oman keksimänsä tavan mukaan. Hänen jalkaväkönsä, joka myös oli keskustana, seisoi prikaatittain, pari tuhatta miestä kussakin, jotka paljon nopeammin saattoivat kääntyä ja marssia; ratsuväki oli jaettu lippukuntiin ja lippukuntien lomiin oli aina asetettu pyssymiesparvia. Koko voima oli järjestetty kahteen peräkkäin seisovaan sotarintaan, joista toinen oli varajoukkona. Kaikki oman maan väki oli ensimmäisessä sotarinnassa, toisessa ainoastaan pestattua. Oikean kyljen ratsuväkeä, niinkuin Pappenheim oikein oli arvannut, johti kuningas itse. Siellä nähtiin kolme ruotsalaista rykmenttiä, kaksi suomalaista *Stålhandsken ja Tottin* johtamina. Näillä viimeksimainituilla oli nyt täällä ensi kertaa uusi kunniasijansa. Keskustassa seisoi neljä prikaatia jalkaväkeä, joiden joukossa urhoudestaan kuuluisa sininen prikaati, kuninkaan henkivartijat: niin myös ruotsalaisessa prikaatissa oli muiden muassa Savon rykmentti. Vasemman kyljen komentajana oli *Kustaa Horn*; hänenkin joukossaan oli, paitsi pari saksalaista, yksi suomalainen ratsumiesrykmentti.

Kun kaikki oli järjestyksessä, ratsasti kuningas sotarintansa keskelle, paljasti toisella kädellä päänsä ja ojensi toisella miekkansa kärjen maahan. Kaikki muutkin noudattivat tätä hänen esimerkkiään. Sitten koroitti Kustaa Aadolf mahtavan äänensä, niin että se kaikui melkein koko sotarinnan yli, ja rukoili: "Armollinen Jumala, Sinun kädessäsi on voitto ja tappio! Kaukaisilta mailta, rauhallisista kodeista olemme me tulleet tänne vapauden, totuuden ja Sinun evankeliumisi puolesta taistelemaan. Suo meille voitto Sinun pyhän nimesi tähden!" Tämä rukous viritti sotureissa tulisen innon ja lujan miehuuden; kaikki vannoiivat saattavansa uskonvapauden pyhän asian voitolle tai uhraavansa henkensä sen puolesta.

Vanhan tavan mukaan lähetti nyt kuningas vielä torvensoittajan vihollista taisteluun vaatimaan. "Minä puolestani", vastasi Tilly, "en ole ennenkään koskaan välttänyt tätä taistelua, ja kuningas hyvin tietää, mistä hän minut voi löytää."

Tappelu alkoi molemminpuolisella kovalla tykkitulella, joka Ruotsin väelle teki tuntuvamman vahingon, koska Tillyn kanuunat olivat suuremmat ja seisoiivat edullisemmalla paikalla. Myös ajoi tuuli, joka oli vastainen, kaiken ruudinsavun sekä kaikki tomupilvet liittolaisten silmiin. Päästäkseen viimeksimainitusta vastuksesta, rupesi Kustaa Aadolf vetämään sotarintaansa vähän oikealle. Sen huomasi *Pappenheim* ja pyysi saada lupaa estää sitä. Tuulispäänä hyökkäsivät hänen ratsujoukkonsa Kustaa Aadolfin oikeanpuolista kylkeä vastaan. Mutta likemmäksi tultuansa he havaitsivat ratsuväen lomiin asetetut pyssymiehet, joiden luotien pahoja vaikutuksia he jo ennenkin monessa kahakassa olivat saaneet kokea. Tämä näky pidätti heidät kesken rynnäköön, ja he tekivät nyt kierroksen, aikoen sivulta ja takaa käydä Kustaa Aadolfin väen kimppuun. Mutta kuningas esti heti neuvokkaasti tämän vaaran. Hänen käskystään kääntyivät varajoukkona olevat saksalaiset ja liiviläiset ratsumiehet, niin että ne joutuivat suoraan kulmaan muuta sotarintaa vastaan. Myös pistettiin muutamia parvia Itägöötin rykmentin pyssymiehiä heidän lomiinsa. Täälläkin siis Pappenheimin huovit päällekaratessaan tapasivat elävän muurin ja tuon pelätyn luotituiskun, ja kilpistyessään siitä syrjään he taas sattuivat *Stålhandsken* suomalaisten iskujen alle. Seitsemän kertaa vei Pappenheim joukkonsa yhä uudestaan rynnäköille, hyökäten itse aina etumaisena huolimatta siitä, että hän sai haavan toisensa perästä. Mutta kaikki oli turhaa, ja viimein hänen valloninsa, joiden rivit olivat jo peloittavasti harvenneet, eivät ottaneet enää totellakseen muuten heille niin rakkaan päällikkönsä käskyjä. He eivät sanoneet voivansa mitään noiden Suomen noitien loitsukonsteja vastaan. Hajonnein rivein pakenivat he pois sotatantereelta. Heidän lähdettyään havaitsivat meidän miehet vastassaan vielä yhden jalkamiesparven. Se oli Holsteinin herttuan rykmentti, joka Pappenheimin ratsuväen varajoukkona oli tullut sinne ja nyt jäänyt yksin. Näiden päälle karkasivat Suomen ja Itägöötin ratsumiehet vimmatulla vauhdilla. Meidän miehet, jotka ovat hitaat vihaan, olivat nyt kerran tulistuneet ja himosivat hillitsemättömästi kostoa.

Heidän hyökkäystään oli aivan mahdoton vastustaa; mutta jalo Holsteinin rykmentti ei kuitenkaan yrittänytkään pakoa; lujasti he tekivät vastarintaa viimeiseen mieheen saakka, kukin kaatuen sille paikalle, mille hänet oli käsketty seisomaan.

Ihan toisin oli sillä välin käynyt toisella kyljellä. Tilly oli, tehtyensä yrityksen Ruotsin sotarinnan keskustaa vastaan ja havaittuansa sen tykki- sekä pyssytulen kovin kuumaksi, vetäytynyt syrjemmäksi ja yhdessä oikeanpuolisen kylkensä ratsuväen kanssa käynyt saksilaisten kimppuun. Nämät, tottumattomat kun olivat sotaan, eivät kestäneet hetkistäkään paikoillaan. He hajosivat aivan Tillyn ennustuksen mukaan, "niinkuin akanat tuulessa". Itse vaaliruhtinas oli ensimmäisiä karkulaisia eikä uskaltanut seisautua ennenkuin kahden peninkulman päähän, jolloin hän virvoituksekseni joi suuhunsa pullollisen mielijuomaansa, olutta. Tilly ei sallinut väkensä kovin pitkältä ajaa saksilaisia takaa eikä myöskään ruveta kuormastoa ryöstelemään. "Antakaa saksilaisten juosta omia aikojaan", virkkoi hän; "kääntykäämme me kaikki Ruotsin väkeä vastaan, muuten emme vielä ole mitään voittaneet."

Koko tuo voittoisa voima kävi nyt Hornin ja hänen johtonsa alaisen vasemman kyljen kimppuun, kääntäen saksilaistenkin tykit häntä vastaan. Mutta tässä he saivat heti aivan toista kokea. Ylivoiman alta täytyi tietysti Hornin, koska hän muuten olisi voinut joutua piirityksiin, vetäytyä takaisin; mutta hän peräytyi vain askel askeleelta, itsekin puolestaan yhä tehden uljaita päällekkarkauksia. Kustaa Aadolf, saatuaan tiedon hänen vaarastaan, riensi heti avuksi Länsigöötin ratsurykmentin kanssa, niinpä hän myöskin käski varaväen keskustan, yhden saksalaisen ja yhden skotlantilaisen jalkarykmentin esille. Nämät toivat koko joukon nahkakanuunia mukanaan, jotka olivat rivien väliin kätkeytyt. Yht'äkkiä nyt rivit aukenivat ja nuo tykit syöksivät surman tulta kidoistaan. Samassa myös molemmat rykmentit laukaisivat pyssyinsä kaikki samalla kertaa. Tämä hirveä luotituisku kaatoi keisarillisia rivittäin maahan, niinkuin heinä kaatuu lakoon. Mutta Tillyn vanhat vallonit eivät olleet hätäpoikia; he olivat sellaista jo monessa verilöylyssä kokeneet. Kahakka kiihtyi tällä tavoin yhä kauheammaksi. Cronbergin kyrassierit, joita sanottiin "voittamattomiksi", ja Baudisin suomalaiset hakkasivat, mihin vain heidän rynnäkkönsä sattui, ammottavia aukkoja vihollisten riveihin; Hepburnin skotlantilainen ja Witztumin saksalainen prikaati toisella, Tillyn vallonilaiset toisella puolella tuiskuttelivat lakkaamatta luotejaan toisiansa vastaan. Ruudinsavu oli niin sakea, että tuskin saattoi omaa väkeä vihollisista eroittaa.

Nähtyänsä, että pahin vaara oli täällä jo ohitse, riensi Kustaa Aadolf jälleen takaisin oikealle kyljelle. Siellä ei näkynyt enää yhtään ainoaa vihollista pystyssä. Kuningas otti siis ratsuväkensä, suomalaiset etunenässä, ja ajaa karautti niiden kanssa ylös sille harjulle, jossa Tillyn tykit seisoivat. Yks, kaks oli niiden vähäinen suojelusväki hakattu maahan ja tykit valloitetut. Pappenheim, huomattuaan sen, keräsi kokoon niin monta ratsumiestään kuin mahdollista ja yritti vielä kahdeksannen rynnäkönn, mutta taasen turhaan. Tämä tykistön valloitus ratkaisi viimein sen päivän tappelun. Nyt kun omienkin kanuunien luodit rupesivat kyntelemään vakoja heidän riveihinsä, ei Tillyn sotamiehiä mikään enää saattanut pidättää. Tillyn täytyi lähteä pakoon, ja vähälläpä hän oli joutua vangiksi. Cronbergin kyrassierit kuitenkin ottivat ukon turviinsa, ratsastivat vielä kerran uhkaylpeinä, hitaasti niinkuin paraatissa, koko Ruotsin sotarintaa pitkin, ampuivat vielä yhden laukauksen ja vetäytyivät sitten pois hyvässä järjestyksessä. "Voittamattomien" kimppuun ei kukaan uskaltanut mennä. Koko muun keisarillisarmeijan jo paettua nähtiin vielä neljän jalkaväen rykmentin seisovan paikallaan erään metsikön reunassa. Voitto oli nyt jo auttamattomasti käsistä mennyt, mutta nämät urheat, vanhat vallonit eivät tahtoneet toki sadassa tasapäässä tappelussa ansaittua kunniatansa jättää tälle sotakentälle. Heidän päällensä hyökkäsi Kustaa Aadolf oikean kyljen ratsuväen kanssa, taaskin Tottin suomalaiset ja niiden rinnalla myös smoolantilaiset etumaisina. Tässä vanhassa kahakassa ei suotu eikä pyydettykään mitään armoa. Vallonilaiset pitivät puoliaan viimeiseen hengenvetoonsa saakka. Olipa sellaisia, jotka, sen jälkeen kun heiltä jalat olivat poikki ammutut, vielä koettivat istuallaan laukaista pyssyjänsä. Toiset taas, jotka eivät enää kyenneet nousemaan, yrittivät kumminkin miekoillaan pistää ylliratsastavien hevosia vatsaan. Yön pimeys viimein pelasti tämän sankarijoukon tähteet. Todistettuansa taas, ettei valloneja mikään voima voinut saada murretuiksi eikä masennetuiksi, vetäytyivät he pois Leipzigiin päin.

Seuraavana aamuna antoi Kustaa Aadolf vaelleen luvan ryöstää keisarillisten leiriä. Järjestyksen ylläpitämisen vuoksi oli kuitenkin jokaiselle rykmentille määrätty osansa, jonka yli ei saatu mennä. Sieltä saatiin ääretön saalis kaikkea lajia kultia ja hopeita, kalleita vaatteita ja jaloja hevosia! Moni sai niin paljon tavaraa, että iäkseen tuli rikkaaksi.

Tantereella makasi noin 14,000 kuollutta, joista yhdeksättä tuhatta keisarillista, 4,000 saksilaista ja ainoastaan 2,000 Ruotsin väkeä. Vielä paljon suuremmaksi tuli sitten keisarillisten mieshukka sen johdosta, että vimmastuneet talonpojat surmasivat pakenijoita, ja että myös suuret joukot rupesivat voittajan palvelukseen. Viikon kuluttua oli siten Kustaa Aadolfin armeija karttunut 5,000 miestä suuremmaksi kuin ennen tappelua! "Kyllä näkyy", valitti vanha Tilly, "että onnikin on nainen, joka enemmän suosii nuoria miehiä kuin vanhuksia."

Sanoma Leipzigin voitosta nosti sanomattoman suuren, yhteisen riemun kaikissa protestanttisissa

maissa. Kustaa Aadolfin kuva nähtiin pian joka paikassa, vaskipiirroksissa, muistorahoissa, jopa tapeteissakin. Lukemattomia kiitosrunoja sekä muita ylisteleviä lentokirjoja ilmestyi hänen kunniaakseen. Niissä nimitettiin häntä Pohjoismaiden Leijonaksi, Uudeksi Gideoniksi, Pohjantähdeksi y.m. — Katoliset puolestaan olivat syvän surun ja pahan pelon vallassa. Uusia sotajoukkoja koettiin joka paikassa saada kokoon niin pian kuin mahdollista. Siitä huolimatta oli jo Wienissä paljon puhetta siitä, että keisarin hovin kalleuksineen kaikkineen pitäisi paeta Kärntin vuoristoon. Wienin munkit puolestaan rakensivat hädissään Tonavajoen pohjoisrannalle kappelin Pyhälle Birgitalle siinä toivossa, että hänessä toki olisi julmien kansalaistensa hillitsijää.

b. Würzburgin valloitus.

Leipzigin voiton jälkeen oli Kustaa Aadolfilla kaksi eri tietä edessänsä. Joko hän saattoi Böömin kautta mennä Wieniin, keisaria rauhaan pakoittamaan; tai myöskin hän saattoi lähteä läntiseen Saksaan estääkseen, ettei Tilly jälleen saisi uutta sotavoimaa keräytyä. Kuningas valitsi jälkimäisen ehdon, antaen saksilaisten koettaa onneansa Böömissä. Edellisellä tiellä tosin ei tällä hetkellä suinkaan olisi tehty suurta vastarintaa. Mutta sangen luultavaa oli, ettei lujamielistä Ferdinandia hänen pääkaupunkinsa valloittamisellakaan olisi saatu taipumaan protestanteille edullisiin rauhanehtoihin. Ja sillä välin olisi Tillylle taas karttunut voimia, joilla hän olisi saattanut Ruotsin sotajoukoilta sulkea paluumatkan. "Vanhaa kopraalia" — tällä liikanimellä usein Tillyä nimitettiin — "lähdän ajamaan takaa vaikka maailman ääreen saakka", virkkoi Kustaa Adolf. Suurena lisävaikuttimena oli hänellä sitä paitsi sekin, että hän tahtoi omin käsin vapauttaa monilukuiset, sorronalaiset uskolaisensa Lounais-Saksassa.

Aivan suoraan Tillyn jälkiä ei nyt kuitenkaan lähdetty; sillä hän oli vetäytynyt luoteiseen Saksaan (aliseen Saksin piirikuntaan), joita seutuja Kustaa Adolf, jos mahdollista, tahtoi säästää sodan rasituksilta, koska kansa siellä enimmäksi osaksi oli protestanttinen. Hän päätti kulkea vähän eteläisempää tietä, Main-jokea pitkin, rikkaitten ja tähän asti vielä sodan hävityksiltä säilyneiden, umpikatolisten Bambergin, Würzburgin sekä Mainzin hiippakuntien kautta. Tätä tietä tavallisesti nimitettiin siihen aikaan *pappien tieksi*, koska mainitut seudut kaikki olivat hengellisten herrojen hallituksen alla.

Näin tultiin *Würzburgin* edustalle. Sen hallitsija, arkkipiispa, oli paennut pois, mutta oli jättänyt Keller nimisen päällikön 1,500 sotamiehen kanssa suojelusväeksi. Kaupunkia nämät eivät ruvenneet puolustamaan, vaan vetäytyivät heti itse linnaan; mutta siinä he sitten istuivatkin turvallisina ja ylpeinä, antaen jäykästi kieltäviä vastauksia kaikkiin antautumisvaatimuksiin. Hätäkö heidän olikin siellä ylvästellä! Linnan väkivaltainen valloitus näytti milt'ei mahdottomalta. Se törötti jyrkän kallion kukkulalla, oli jokseenkin vahvasti vallitettu ja koko vuoden ajaksi varustettu muonalla. Mutta Kustaa Aadolfkin puolestaan oli yhtä itsepäinen. Hän näki, kuinka tärkeä hänelle tällaisen vahvan turvapaikan omistaminen keskellä vihollista, katolista maakuntaa voisi olla, ja hän päätti, maksoi mitä maksoi, saada sen valtoihinsa.

Kaikkein ensimmäinen vaikeus oli jo siinä, miten päästä Mainjoen yli. Keller oli näet hakkauttanut palasiksi tai vienyt omalle puolelleen kaikki veneet, ja räjähdyttänyt ilmaan kaksi sillan kaartaa. Ensimmäinen yritettiin päästä yli sillan jäännösten poikki asetettuja lautoja myöten. Mutta skotlantilaiset, joille tämä tehtävä määrättiin, käännähtivät kesken tietä takaisin. Linnasta lentelevistä luodeista eivät nämä uljaat urhot olleet millänsäkään; niihin he olivat tottuneet pienestä pojasta. Mutta tuo kapea porras, joka kulki kaksikymmentäneljä kyynärää joen pinnan yläpuolella, pyörrytti heidän päätänsä. — Viimein löydettiin kuitenkin jostakin muutamia veneitä, joissa Suomesta edellisestä kesästä lisäksi tullut Pohjanmaan jalkarykmentti saatettiin yli, ja joka kiireesti loi pienen varustuksen suojakseen. Siitä rohkaistuneina rupesivat nyt skotlantilaisetkin juoksemaan lautoja pitkin, ja pian keräytyi näin melkoinen sotavoima toiselle rannalle.

Kaksipäiväisen tykkitulen jälkeen käskettiin Aksel Lilje *pohjalaisineen* sekä Jaakko Ramsay ja Juhana Hamilton Skotlannin väen kanssa rynnäkölle. Heidän tuli valloittaa linnan portin edessä oleva, puolikuunmuotoinen etuvarustus. Tämä tehtävä se vasta kysyi uljuutta ja lujaa miehuutta! Viholliset tekivät itsepintaisesti vastarintaa, ampuen pyssyillä ja pistellen peitsillä, ja ryntääjien tuli ensin kömpiä jyrkkää kalliota ylös, sitten uida kaivannon poikki ja viimein taas kavuta ylös vallille. Mutta kaikista näistä esteistä huolimatta riensivät kuitenkin Skotlannin ja Pohjanmaan urhot, keskenään kilvaten, vastustamattomalla vauhdilla eteenpäin, eikä aikaakaan, niin oli etuvarustus heidän käsissään. Kustaa Adolf, joen rannalla seisoen, katseli miestensä urheata yritystä, ja siellä hän oli taas kerran varsin likellä surman suuta. Linnasta lentävä tykinluoti näet iski maahan aivan kuninkaan sekä kreivi Pietari Brahen lähelle, ja ajoi molempien herrojen päälle viljalta tomua sekä soraa.

Seuraavaksi yöksi määrättiin nyt päärynnäkö itse linnaa vastaan. Siihen vaaralliseen työhön valitsi

kuningas taas pohjalaiset sekä vielä sinisen ja keltaisen prikaatin. Skotlantilaiset eivät siis tällä kertaa saaneet vuoroa, jonka Hamilton katsoi niin suureksi häväistykseksi kansalaisilleen, että hän heti paikalla otti eron Ruotsin palveluksesta.

Aamulla, vähää ennen päivän koittoa, lähetettiin eräs luutnantti seitsemän pohjalaisen sotamiehen kanssa edeltä linnan porttia tiedustelemaan. Nämät näkivät ihmeeksansä, että laskusilta oli laskettu alas; linnanväki näet juuri aikoi karata piirittäjiä vastaan. Sisimmällä sillan korvalla seisoivat 200 keisarillista. Näiden kysymykseen, kuka hän oli, vastasi luutnantti suoraan: "Ruotsin mies!" ja hyppäsi seuralaisinensa rohkeasti sillalle, huutaen samassa etuvarustukselle päin: "Joutukaa, pojat, linna on meidän käsissämme!" Hänen onnistui pimeässä pitää paikkansa sillalla hämmästyneitä keisarillisia vastaan, jotka tietysti eivät voineet aavistaakaan uhkajasten päällekkäisten tuiki vähäistä lukua. Pian saapuikin näille apua, ja samassa myös kiipesi toisia joukkoja eri kohdista tikapuitten avulla muureille. Linna oli valloitettu.

Päivän valjettua kuningas, joka itsekin oli tullut linnaan, huomasi, että monella pihassa makaavalla ruumiilla oli vielä hyvinkin verevät posket. "Nouskaa vaan", virkkoi hän silloin naurahtaen, sillä hän älysi kohta asian, "ei teille mitään pahaa tehdä." Ja koko joukko kuolleita, jotka rynnäkön aikana olivat peloissaan heittäytyneet pitkällensä, kavahti iloisesti ylös, kiittäen armollista kuningasta.

Saalista saatiin tästä Würzburgin linnasta äärettömän määrin. Kustaa Aadolf salli soturiensa tunnin ajan ryöstellä, ja sitten jakoa tehtäessä nähtiin kolikoita vain kypärittäin mittaeltavan. Itse oli kuningas ottanut osakseen asehuoneen, missä oli täydet aseet 7,000 jalka-, ja 4,000 ratsumiestä varten, tykistön, tallillisen jaloja ratsuja, avaran kellarin täynnä vanhaa viiniä sekä suuren kirjaston, jonka hän antoi Upsalan yliopiston omaksi. Keller pakoitettiin viimein vielä antamaan ilmi arkkipiispan salaisen aarreaitan, joka oli syvälle kallioon hakatussa holvissa. Sieltä tuotiin äärettömän paljon arkkuja, täpötäynnään kultarahoja. Yhdestä arkusta lohkesi pihan poikki kannettaessa pohja ja kilisevät kolikot vierähtivät ympäri pihaa. Sotamiehet riensivät niitä poimimaan, toivat muutamia kuninkaalle, mutta pistivät enimmänsä osan omiin taskuihinsa. "Älkää huoliko, pojat", naurahti Kustaa Aadolf, "pitäkää vaan kaikki, koska ne kerran ovat joutuneet teidän kynsiinne!"

Koko Frankin maakunta nyt joutui kuninkaan vallan alle, ja katolisten pelko asettui pian, sillä Kustaa Aadolf ei millään lailla sallinut häiritä heidän jumalanpalvelustansa. "Olen tullut", lausui hän, "ihmisveljiäni vapauttamaan, en siteillä rasittamaan. Uusi kenkä, vaikka olisikin parempi, aina ensi alussa tuntuu ahdistavalta."

7. Kustaa Aadolf Reinjoen seuduilla.

Kustaa Aadolf jatkoi nyt marssiansa eteenpäin pitkin Mainjoen rantaa; hänen suuret piiritystykkinsä seurasivat hänen rinnallaan aluksissa itse virtaa myöten. Kauan aikaa saivat kuitenkin nämät tulikidat nyt jouten ammotella, sillä vahvan Würzburgin valloitus oli saattanut katoliset semmoiseen pelkoon, etteivät he näillä seuduilla yrittäneetkään enää vastarintaa. Aschaffenburg esim. avasi porttinsa levälleen heti kuninkaan tultua. Täällä katseli Kustaa Aadolf ihmesilmin Würzburgin arkkipiispan komeata, taiteellisesti rakennettua palatsia. "Yksi ainoa vika vain tässä palatsissa on", virkkoi hän viimein leikkiä laskien, "se nimittäin, ettei sitä sovi nostaa teloilta ja vierittää pois Tukholmaan." — Suuri ja kaupasta rikas Frankfurtin kaupunki, johon nyt ensiksi tultiin ja jonka asukkaat enimmäksi osaksi olivat protestantteja, otti kuninkaan suurella riemulla vastaan. Kustaa Aadolf söi päivällistä siinä samassa salissa, missä Saksan keisareilla oli tapana kruunauksensa jälkeen pitää juhlapitojansa.

Jouluk. 6 p. seisoivat Ruotsin sotavoimat Reinjoen varrella, Oppenheimin kohdalla, vähän eteläpuolella *Mainzia*. Täällä olisi pitänyt mennä yli toiselle rannalle, mutta se yritys näytti jokseenkin arveluttavalta; sillä toiselta puolelta tuleva luotituisku lakaisi yhä rantaa, ja kaikki alukset oli vihollinen vienyt kanssansa tai upottanut. Viimein näytti kuitenkin palkintoa toivova kalastaja paikan, mihin pari lotjaa oli upotettu, ja kello 6 seuraavana aamuna meni niillä 300 miestä Niilo Brahen johtamina yli. He olivat, toiselle rannalle päästyään, juuri ehtineet luoda pienen multavallin suojaksensa, kun jo vihollisen ratsuväki tuulispäänä ryöpsähti heidän päällensä. Brahe piti puoliensa lujasti, mutta hän olisi kuitenkin sortunut suuren ylivoiman alle, jolleivät uudestaan yli tulevat lotjat juuri hyvään aikaan olisi tuoneet apua. Tässä tilaisuudessa olivat nyt Ruotsin soturit ensi kertaa saaneet mittailta miekkojaan espanjalaisten, sen ajan mainioimpien soturien kanssa. Se sotajoukko, joka ylipäänsä oli yrittänyt estää, kuului näet mainittuun kansaan ja oli Belgian maaherran käskystä tullut Mainzin piispan avuksi. Näin oli ihmeellinen sattumus saattanut vastakkain Euroopan äärimäisen lounaispään ja äärimäisen koilliskulman pojat. Kustaa Aadolf pystyttikin tämän merkillisen tapauksen muistoksi korkean patsaan Reinjoen rannalle.

Kohta tämän jälkeen valloitettiin vahva ja tärkeä Mainzin kaupunki. Sen varustusväkeä komentava De

Sylva oli tosin ylpeästi uhannut pitää puoliaan vaikkapa kolmeakin tuommoista Ruotsin kuningasta vastaan. Mutta kolme-luku olikin ainoa hänen sanoistansa, josta hän toden todella piti kiinni; sillä kolmantena päivänä hän jo antoi linnan avaimet kuninkaalle.

Nyt keskeytti Kustaa Aadolf sotaretkensä pariksi kuukaudeksi. Vähäinen levähdys olikin kyllä tarpeen tälle päällikölle ja hänen miehilleen, jotka puolitoista vuotta yhtä mittaa olivat rientäneet tappelusta tappeluun. Se oli ollut pitkä ja loistava voittoretki Itämeren rannoilta hamaan Reinjoen keskijuoksulle saakka! Enin osa Saksaa totteli nyt Ruotsin kuninkaan käskyjä; protestantit olivat hänen liittolaisiaan, katolisista olivat jo useimmat kukistetut.

Frankfurtiin, jossa Kustaa Aadolf tämän loma-aikansa vietti, kokoontui mainion sotasankarimme ympärille loistoisia seura. Viisi itsenäistä Saksan keisarikunnan ruhtinasta saapui sinne — niiden joukossa tuo onneton, maistaan karkoitettu Böömin kuningas Fredrik, ynnä myös koko joukko vähemmän mahtavia, vaan kuitenkin alueillansa itsenäisiä valtion-kreivejä ja valtion-vapaaherroja, kaikki suurien, komeitten saattoparvien kanssa. Vielä nähtiin siellä toistakymmentä lähettilästä muilta mailta, jotka tuhlaavaisessa ylellisyydessä kilpailivat keskenänsä. Siellä olivat myös ulkomuodoltaan vähemmän loistokkaat, mutta maineeltaan sekä töiltään sitä mainehikkaammat Ruotsin aatelisherrat, viisas Oxenstjerna etupäässä. Saapuipa tänne myös pian kuninkaan puolisoikin, Maria Eleonora, joka ei enää ollut saanut ikäväänsä hillityksi, vaan oli itkenyt ja rukoillut, kunnes hänen sallittiin rientää epäjumalan tavoin rakastetun sankarinsa luokse. "Nyt viimeinkin", riemahti hän, punoen käsivartensa kuninkaan kaulaan, "on toki ikivoittoisa Kustaa Aadolfkin joutunut vangiksi!" Että tästä lähtien ilo vasta oikein iloksi kiihtyi, että tästä lähtien vasta oikein alkoi lakkaamaton juhlien ja pitojen jakso, tarvinnee tuskin sanoa.

Vielä suurempaa mahtavuutta, vielä komeampaa loistoa ennustavia puheita alkoi näihin aikoihin kuulua. Toistettiin se vanha sananpars, että "kellä koko vuoden on Frankfurt vallassaan, sillä on sitten myös koko Saksan keisarikunta kädessänsä". — Myöskin huomautettiin, että Kustaa Aadolfilla nyt oli hallussaan niin hyvin Nürnbergin kaupunki, missä Saksan keisarikruunua tallennettiin, kuin myös Frankfurt, missä kruunaus aina tapahtui. Eräs kohtelias hoviherra kerta itse kuninkaan kuullen vertasi Kustaa Aadolfia Aleksanteri Suureen, mitä voittojen nopeuteen ja paljouteen tuli; lisäksi hän vielä sen toiveen, että he myös perustamansa valtakunnan suhteen tulisivat toistensa vertaisiksi. Kuningas hymyili: "En niin kunnianhimoinen toki ole", vastasi hän. "Tyydyn kun tyydynkin siihen kaistaleeseen, joka on Itämeren ja Reinjoen välillä." Se oli puoleksi leikkiä, mutta puoleksi myös totta. Muutamat seikat osoittavat, että Kustaa Aadolfilla oli mielessään kokonaan muuttaa Saksan valtiolliset olot. Useammassa valloittamisissa paikoissa hän antoi asukkaiden vanhaa uskollisuuden valan itselleen sekä perillisilleen. Samankaltaisia määräyksiä oli myös useasti liittokirjoissa Saksan protestanttien kanssa. Eräessä rauhansovinnon ehdotuksessa, joka lähetettiin Wieniin, vaati kuningas muun muassa, että hänet määrättäisiin keisarin kruununperilliseksi. Habsburgin suvun ylivaltaa, joka sortii protestantteja, hän silminnähävästi ei aikonut edelleen sallia; hämää vaan on — ja niin oli luultavasti hänelle itselleenkin vielä — pitkö hänen pyrkiä koko keisarikunnan hallitsijaksi, vai ainoastaan yhdistää Pohjois-Saksan protestantit eri valtakunnaksi sukunsa alle.

Näissä loistavissa toivoissa ja komeissa pidoissa ei ollut tietysti alhaisilla sotamiehillä mitään osaa; mutta elivätpä kuitenkin hekin täällä Etelä-Saksassa herroiksi. Ylimalkaan oli tosin Kustaa Aadolf ankara sotakurissaan eikä sallinut porvarien ja talonpoikien ryöstelemistä. Mutta näissä rikkaissa katolismaissa ei näy kuitenkaan pidetyn aivan tarkkaa lukua siitä, vaikka luostarien täyteen ahdetut aitat ja täydet kellarit tulivatkin hiukan tyhjemmiksi. Erittäinkin Würzburgista saivat Ruotsin soturit runsaasti saalista; sen jälkeen nähtiin heillä kaikilla uudet vaatteet ja taskut täynnä taalarikolikoita. Samoin esim. mainitaan eräästä luostarista Speijerissä Reinjoen seuduilla, että sinne majoitetut ratsumiehet olivat viinitynyriä sekä viljahinkaloitten suhteen "menetelleet niinkuin tapana on", ennenkuin kuningas oli kerinnyt ottaa ne omaan korjuuseensa. "Meidän Suomen pojat", kertoikin tähän aikaan eräs päällikkö kirjeessään kotimaahan, "tottuvat nyt täällä viinimaiden elämään, eikä tehne heidän mielensä kovinkaan pian takaisin Savon saloilta. Liivinmaan sodissa heillä oli usein vain homeista leipää purtavana, selkeää vettä särpimenä. Vaan nytpä lusikoidaan kypäristä viinisoppaa ja kastellaan siihen vehnäleipää."

8. Meno Lechjoen yli.

Kustaa Aadolf, lähtiessänsä keväällä 1632 uudestaan liikkeelle, aikoi kulkea pitkin Reinjokea alaspäin; siellä olisivat vielä olleet katoliset Kölnin ja Trierin arkkipiispat kukistettavat. Mutta yht'äkkiä kääntyikin hänen retkensä aivan toiseen suuntaan. Tilly näet oli nyt jo sen verran rohkaissut masentunutta mieltänsä, että hän uskalsi karata sen pienen sotajoukon kimppuun, jonka kuningas oli jättänyt Mainin rantaseutujen suojaksi Hornin johdon alla. Tämä äkkiarvaamaton hyökkäys saattoi

Hornille sangen tuntuvan vahingon. Mutta itse voittajalle tuli siitä voitosta vieläkin suurempi vahinko, sillä nyt riensi Kustaa Aadolf sotavoimansa kanssa kostamaan. Säikähtynyt Baijerin vaaliruhtinas käski Tillyn, maksoi mitä maksoi, puolustaa hänen maitansa. Vanha, varovainen herra ei kuitenkaan nytkään tohtinut koettaa sotaonneaan aukealla tantereella, vaan vetäytyi taitavasti valittuun asemaan Tonava- ja Lechjokien kulmaan. Näiden vesivallien suojassa hän toivoi voivansa estää Ruotsin väen pääsöä Baijeriin, vaikka hänellä olikin vain 22,000 miestä, joiden joukossa oli paljon äsken pestattua nostoväkeä, kun sitä vastoin Kustaa Aadolfilla oli 33,000 tottunutta soturia.

Kuningas meni ylempänä Tonavan yli ja läheni pian Lechin rantaan. Tässä hän nyt kutsui sotaherransa neuvotteluun. Useimmat, erittäinkin viisas Horn, arvelivat ylimenon tuon lieterantaisen joen poikki kovin vaaralliseksi näin lukuisan vihollisen silmien edessä. Vaikka hyvinkin kävisi, niin maksaisi se sittenkin paljon väkeä; vaan jos tappiolle jouduttaisiin, niin saattaisi helposti perihäviö olla tarjona. Mutta Kustaa Aadolf luotti miestensä monasti koeteltuun urhouteen ja suurempaan sotataitoon. "Mitä?" huudahti hän säihkyvin silmin; "olemmehan päässeet Oderin, Elben ja Reinin virtojen poikki, olemmepa itse Itämerenkin yli kulkeneet, meitäkö tämä tämmöinen oja nyt peloittaisi?"

Itse läksi nyt kuningas pienen rakuunaparven kanssa tiedustelemaan sopivinta ylimenopaikkaa. He ratsastivat kauan pitkin rantaan, huolimatta vihollisen tykin luodeista, joita yhä tulla vingahteli joen poikki. Vihdoin arveli Kustaa Aadolf löytäneensä etsittävänsä. "Kuulkaas, pojat", huusi hän saattojoukollensa, "50 riksiä sille, joka tuopi minulle varman tiedon siitä, miten syvä joki on tuossa mutkassa!" Yksi rakuunista astui esiin ja lupasi lähteä tuolle vaaralliselle tiedusteluretkelle. Kuningas muiden miestensä kanssa vetäytyi nyt syrjemmäksi piilopaikkaan, jossa hän kuitenkin hyvin saattoi nähdä, mitä rannalla tapahtui. Rakuuna riensi läheiseen kylään ja ilmestyi sieltä pian talonpojaksi puettuna, pitkä riuku olalla. Hän meni alas rantaan ja rupesi kaalaamaan jokea, yhä koetellen eteensä riuvulla. Kun vesi alkoi jo nousta vyötäisiä myöten, seisautui hän ja pudisti päätänsä. Tuonpuolisella rannalla seisoivat muutamia Baijerin sotamiehiä katsellen hänen hankettansa. "Osaatko uida?" huusivat he nyt hänelle nauraen. — "Enkä", vastasi toinen. — "No, oletko sitten hullu, kun yrität kaalata joen poikki, joka on 22 jalkaa syvä!" — "Mistä te sen niin varmaan tiedätte?" kysyi talonpoika. — "Eilen vasta meidän upseerit pohjan mittasivat", vastasivat baijerilaiset. — "Voi", sanoi taasen valetalonpoika, "pitäisipä minun välttämättömästi päästä yli — eiköhän joku teistä, veikkoset, tahtoisi kaalata minulle vastaan ja sitten tämän riuvun avulla vetää minua toiselle puolelle? Kultakolikon antaisin vaivasta!" — Yksi baijerilaisista riisui vaatteet päältänsä ja rupesi kaalaamaan, josta rakuuna näki, minkälainen pohjan viete oli toisella rannalla. Nyt hän tekeytyi pelkuriksi, ikäänkuin hän ei riuvunkaan nojassa olisi uskaltanut uida yli. Sen sijaan hän meni kuninkaalle viemään saamiensa tietoja ja sai niistä 100 riksiä sekä aliupseerinpaikan palkinnoksi.

Nyt Kustaa Aadolf asetti kaikki tykkinsä — 72 luvultansa, mikä siihen aikaan oli tavaton määrä — pattereihin rantaääräälle vastapäätä Tillyn leiriä. Nämät tulikidat rupesivat lakkaamatta paukahtelemaan, lennättäen luotejansa aina siihen metsään saakka, jossa Baijerin valtavoima seiso. Omin käsin kuuluu kuningas tässä tähänneen ja laukaisseen tykkejä kuusikymmentä kertaa. Samaan paikkaan koottiin koko armeija ja järjestettiin sotarintaan, niinkuin tappelua varten ainakin. Tuotiinpa jo rannallekin kaikellaisia rakennuspuita sillan laittamista varten.

Kaikki nämä temput olivat kuitenkin vain silmäkääntäjäkonsteja, joilla petettiin Tillyä. Oikeaksi ylimenopaikaksi olikin valittu toinen kohta vähän matkaa etelämpänä, missä oli luoto joessa, ja jonka vain matala kapea oja eroitti rannasta. Todellista siltaa varustettiin salaa, kauempana joesta; siellä sitä varten sahattiin joen erisyvyyden mukaan sovitettuja pitempi- ja lyhyempijalkaisia alushepoja; näiden aineet samoin kuin myös päälle ladottavat laudat otettiin läheisen kylän puretuista tuvista. Enimmäkseen tehtiin työtä öisin, ja päivällä poltettiin suuria olkiläjiä, jotta niiden paksu savu yhdessä patterien ruudinsavun kanssa peittäisi koko seudun ja estäisi vihollisen näkemästä, mitä oli tekeillä.

Kolmannen päivän aamuna, huhtik. 5 p. 1632, lähetettiin 300 miestä *Savon jalkarykmenttiä* aina Tonavajoen rannoilta maantietä myöten tuotetuilla veneillä Lechin yli mainittuun luotoon. Rivakasti ja ilolla — kuningas oli luvannut 10 riksiä mieheen — riensivät uljaat Suomen pojat vaaralliseen toimeensa, pääsivät onnellisesti yli ja rupesivat kiireesti luomaan rintavarustusta aiotun sillan suojaksi. Nyt aukenivat viimein baijerilaisten lumotut silmät ja suuri ylivoima hyökkäsi heti savolaisten päälle. Mutta nämä osoittivat taas, etteivät he olleet hätäpoikia! Toinen osa torjui pyssyillään ja piikeillään pois vihollista, toinen osa jatkoi vallitustyötänsä. Niinpä tämän pienen parven verrattoman urhouden kautta saatiin tilaisuutta asettaa alushevot jokeen ja laittaa silta valmiiksi. Sitä myöten riensi nyt Kustaa Aadolf itse joen yli kahden kokonaisen jalkaväkiprikaatin kanssa. Tämä apu tuli juuri otolliseen aikaan; sillä samassa saapui toiselta puolelta Tillykin rannalle, tuoden kaksi tertsiaa mukanaan, jotka silmänräpäyksessä olisivat musertaneet Savon joukon. Nyt alkoi tässä tulinen tappelu, osaksi maalla, osaksi vedessäkin, jolloin sotamiehet kahlasivat kainaloita myöten matalassa jokihaarassa luodon ja mantereiden välillä. Turhaan ryntäilivät baijerilaiset luotoa vastaan; turhaan myös yritti Ruotsin väki saada jalansijaa tuonpuolisella rannalla.

Mutta rupesipa pitkä odotus ja joutilaanaolo tuntumaan kovin ikävältä Weimarin Bernhard herttuasta, jonka johdossa oli osa kuninkaan ratsuväkeä. Tämä uljas herra koetti jokea useammista paikoista, kunnes löysi ennen tietymättömän kaalamon. Siitä hän nyt ajaa karautti yli, niin että vesi roiskahti korkealle. Eipä aikaakaan, niin hän jo yhdeksän lippukunnan kanssa — niiden joukossa myös *Suomen ratsumiehet* — iski vihollisen vasempaan kylkeen. Tulisen kahakan perästä pakeni baijerilainen hevospäki jokirannasta metsään.

Sillä välin oli Tilly tuonut taisteluun vieläkin neljä tertsiaa jalkaväkeä lisäksi. Mutta ei hän näilläkään saanut luotoa valloitetuksi; siihen oli varsinkin syynä Ruotsin patterien hirmuinen tuli, joka oman väen päitten yli lakaisi koko toista rantaa. Maa järisi tykkien lakkaamattomasta paukkeesta, ja ampuminen kuului monen peninkulman päähän. Luodit osaksi iskivät keskelle eteenpäin ryntääviä joukkoja, kyntäen niihin leveitä vakoja; osaksi ne myös lentelivät metsään taittaen oksia, repäisten irti pirstaleita, jopa kaataen suuria honkiakin maahan. Täten ei ollut metsä miksikään suojaksi baijerilaisille, vaan päinvastoin tuli täällä vahinko vieläkin suuremmaksi kuin lakealla maalla, missä vain kuulat yksinään saattoivat sattua.

Vimmastuneena suuresta mieshukastansa sekä toistamiseen uhkaavasta tappiosta vei nyt Tilly illan tullen viimeisen varaväkensä rynnäkölle. Itse hän astui etupäässä, temmattuaan lipun käteensä. Mutta hän ei ehtinytkään kauas, ennenkuin pyssynluoti sattui hänen polveensa, niin että hän pyörtäneenä kaatui maahan. Tämä oli nyt Tillyn viimeinen taistelu, sillä kaksiviikkoisten tuskien jälkeen vanha sotaherra heitti henkensä. Hänen kaatumisensa ratkaisi samassa myös voiton. Baijerin vaaliruhtinas pakeni yön pimeydessä pois tantereelta, jättäen ihan ilmaiseksi lujat varustuksensa, joiden valloittaminen väkiryynnäköllä olisi epäilemättä maksanut paljon verta.

Ruotsin sotajoukot levisivät nyt yli koko Baijerin. Huhtik. 14 p. ratsasti Kustaa Aadolf riemuitsevien porvarijoukkojen keskitse *Augsburgin* kaupunkiin, missä Lutherin usko ensikerta oli julkisesti julistettu. Toukok. 7 p. hän jo seiso vaaliruhtinaan palatsissa *Münchenissä*. Tätä vihollisensa pääkaupunkia, samoin kuin myös muitakin katolisia kaupunkeja, kohteli hän lempeästi, ottaen ainoastaan polttoveroa. Mutta maaseudut sitä vastoin saivat perinjuurin kokea sodan kaikkia kauhujia. Umpiuskoiset talonpojat olivat näet pappiensa yllytyksestä joka paikassa ruvenneet sissisotaan. Jos heidän onnistui saada joku pieni parvi kynsiinsä, niin he surmasivat sotamiehet mitä kauheimmalla tavalla, puhkasivat ensiksi heiltä silmät, silpoivat pois korvat, hakkasivat poikki kädet sekä jalat. Tämän johdosta taas Ruotsin väki kosti armottomasti, teloittaen ase kädessä sadoittain talonpoikia ja polttaen kylät, hävittäen pellot. Itse Kustaa Aadolfkaan ei hillinnyt täällä heidän raivoansa, niin vimmastunut hän oli baijerilaisten julmuuksista.

Hamaan Bodenjärvelle saakka, Saksan keisarikunnan ja Sveitsin väliselle rajalle asti, loittonivat tässä sodassa uljaimmat partioparvet. Siellä sanotaan suomalaisten ratsumiesten kysyneen, vieläkö oli pitkä Rooman kaupunkiin. Kunhan vielä olisi valloitettu tuo "röyhkeä Ruomi" ja karkoitettu paavi, Antikristus, joista heidän virsikirjansa tiesi, silloinhan jälleen astuisi koko maailmassa voimaan jouluevankeliumin sanat: "rauha maassa ja ihmisillä hyvä tahto".

9. Näлкäsota Nürnbergissä.

Baijerin kukistuksen jälkeen aikoi Kustaa Aadolf tunkeutua Itävaltaan, jonne uskonsa tähden vainotut protestanttiset talonpojat häntä hartaasti toivoivat valmiina joka mies häntä auttamaan. Näin olisi meidän sankarikuningas, pakoittamalla keisaria rauhaan hänen omassa pääkaupungissaan, saanut suuren vapautustyönsä täydellisesti lopetetuksi. Mutta toisin hän oli päättänyt, toisin ihmiskunnan ylin johtaja säättänyt.

Hädissään oli keisari nyt jälleen kääntynyt *Wallensteinin* puoleen, jonka hän, niinkuin kerrottu, oli Saksan ruhtinasten kehoituksesta eroittanut virasta juuri vähää ennen Kustaa Aadolfin tuloa. Nyt Ferdinand ei säästänyt rukouksia eikä lupauksia, sillä Wallenstein, sen jokainen näki, oli ainoa, joka kenties vielä voisi hillitä tuon hirmuisen Pohjanmaiden leijonan voittoa. Kauan aikaa Wallenstein vastasi kieltävästi, rangaistakseen keisaria hänelle tehdystä häväistyksestä, ja kun hän vihdoinkin viimein suostui, olivat ehdot niin ankarat, niin nöyryyttävät, ettei mikään kruunupää hallitsija maailmassa ikänä ole saanut kuulla semmoisia alamaiseltaan. Ferdinand ei saanut antaa mitään käskyjä armeijalle, ja Wallensteinin tuli palkinnokseen saada yksi keisarin omista perintömaista sekä lääniherran valta kaikissa Saksalle takaisin valloitetuissa maissa. Kun Ferdinand pakosta oli suostunut näihin ehtoihin, oli Wallenstein heti lähettänyt pestaaajansa liikkeelle; mainion sotaherran nimi oli kutsunut hänen entisiä sotureitaan sekä myös nuoria talonpoikia joukoittain hänen lippujensa alle, ja kolmen kuukauden kuluttua oli hänellä 30,000 miestä hyvin harjoitettua, hyvin varustettua väkeä komennossansa. Tällä voimalla ajoi hän pian saksilaiset pois Bööminmaasta ja marssi sitten Baijerin vaaliruhtinaan avuksi.

Kustaa Aadolfin luoksi saapui nyt kiireellisesti sanansaattajia Nürnbergistä. He kertoivat, että keisarin ja Baijerin voimat, yhteensä noin 45,000 miestä, lähenivät tätä väkirikasta, varakasta, taidokasta, protestanttista vapaakaupunkia, uhaten sille samaa kohtaloa, mikä onnettoman Magdeburgin osaksi oli tullut. Tätä ei Kustaa Aadolf millään lailla voinut sallia, vaikka hänellä tosin ei silloin ollut enempää kuin 10,000 jalkasoturia ja 8,000 ratsumiestä saapuvilla. "Nürnberg on minun silmäteräni", vastasi hän lähettiläille, "ja niin kauan kuin minussa on henki, koetan Jumalan avulla estää, ettei Wallenstein saa nähdä teidän muurienne sisäpuolta." Pitkää aikaa ei kulunutkaan näiden jalojen sanojen ja niiden täytännön välillä. Kesäkuun 22 p. 1632 hän oli Nürnbergissä, jossa hänet vastaanotettiin suurella riemulla ja kiitollisuudella. Kaupungin omia valleja ei kuningas katsonut puolustukseen riittäviksi; sitä paitsi ei niiden sisässä olisi ollut tarpeeksi väljältä tilaa hänen sotureilleen. Siksi hän oli käskenyt rakentaa suuren vallitetun leirin kaupungin muurien ympäri. Tämän käskyn olivatkin nürnbergiläiset niin hartaalla halulla täyttäneet, että koko leirin vallitus, vaikka se kaikkine kulmineen, mutkineen oli noin puolitoista peninkulmaa ympärimitaten, oli jo Kustaa Aadolfin tullessa melkein valmis. Myös he hankkivat omilla varoillansa näille valleille asetettavat tykit ja olivat koonneet pitkäksi ajaksi muonaa auttajiensa tarpeeksi. Näin osoittivat he kiitollisuuttaan teoillakin, eikä ainoastaan sanoilla.

Wallenstein oli sillä välin vain jatkanut marssiansa *Nürnbergiin* päin. Hän oli tosin saanut sanoman kuninkaan saapumisesta kaupungin avuksi, mutta samassa myös tiedon apuvoiman vähydestä. Sitä parempi, arveli hän mielessänsä, sitten on minulla yksi tie, kaksi asiaa — ensin kukistan Kustaa Aadolfin ja sitten valloitan Nürnbergin. Lähemmäksi tultuaan heinäkuun alkupäivinä, huomasi hän kuitenkin, ettei tässä ylivoimallakaan ollut Ruotsin väen kimppuun menemistä. Tilly olisi tällaisessa tilaisuudessa lähtenyt pois muuanne; mutta Wallenstein oli nerokkaampi, neuvokkaampi; hän päätti taistella kuningasta vastaan samoilla aseilla. Hän vei siis väkensä Nürnbergin länsipuolella virtaavan Regnitzjoen yli ja rakensi sen rannalle itselleen myöskin vahvasti varustetun leirin. Tämä hänen majapaikkansa, joka oli vielä laajempi kuin Ruotsin leiri, oli varsin taitavasti valittu; hän saattoi siinä estää Kustaa Aadolfin muonanhankkijoita, kun hän itse sitä vastoin esteettömästi ja helposti sai muonaa Baijerista. Myös saattoi hän yksitellen hävittää kaikki lisäjoukot, jotka luultavasti tulisivat Kustaa Aadolfin avuksi.

Näin kului muutamia viikkoja joutilaisuudessa; kumpikin armeija lepäsi leirissäänsä, paikaltaan liikahtamatta. Ainoastaan pientä sissisotaa kesti lakkaamatta molemminpuolisten ruoanhankinnassa käyvien partioiden välillä. Näissä olivat wallensteiniläiset tavallisesti voitolla, sillä heillä oli paljon enemmän kevyttä ratsuväkeä; etenkin teki sukkela Isolani kroateineen paljon vahinkoa. Viimein eivät Ruotsin muonanhankkijat enää uskaltaneet pistää nenäänsäkään ulos leirin piiristä. Seuraus siitä oli se, että ruokavarat kaupungissa alkoivat huveta; täytyi vähentää jokapäiväisiä määriä puoleen. Puute synnytti kulkutauteja, joihin paljon sotamiehiä sekä myös kaupunkilaisia kuoli. Eipä kuitenkaan Wallensteininkään leirissä asian laita ollut paljoa parempi; siellä tosin saatiin leipää ja lihaa mielinmäärin, mutta ei ollut muuta kuin huonoa, haisevaa vettä juotavana. Paitsi sitä armeijassa vallitseva irstas elämä, joka tässä joutilaisuudessa oli yltynt entistään inhottavammaksi, vaikutti myös pahasti sotamiesten terveyteen. Täälläkin mullattiin joka päivä joukoittain ruumiita maahan.

Sillä välin oli monelta haaralta rientänyt apujoukkoja Kustaa Aadolfia pelastamaan. Viisaasti kyllä ne eivät olleet yrittäneet yksitellen päästä hänen luokseen. He kokoontuivat vähitellen kaikki yhteen joukkoon Oxenstjernan johdon alle, jonka kuningas käski koettaa välityökseen estää Wallensteinin muonanhankkijoita. "Hän on", kirjoitti kuningas leikillään, "niitä pahoja henkiä, joita ei muulla kuin paastoomisella saa karkoitetuiksi." Kun näin vihdoon oli 30,000 miestä tullut kokoon, läksi Oxenstjerna marssimaan Nürnbergiin päin, ja Kustaa Aadolf, saatuansa tiedon heidän lähenemisestään, tuli leiristä heitä vastaan. Yhdistynyt sotavoima, noin 45,000 miestä, saapui rauhallisesti, estämättä leiriin Nürnbergin ulkopuolelle; Wallenstein, jonka väki jo oli 30,000:ksi sulanut, ei ollut uskaltanut heitä häiritä.

Kustaa Aadolf, nähdessään ympärillään tämän armeijan, suurimman, harjaantuneimman ja urhoollisimman kaikista, mitä kolmekymmenvuotinen sota on nähnyt, päätti nyt uljaasti ja viipymättä käydä vihollisen kimppuun, "tarttua härkää sarviin", käyttääksemme hänen omia, voimakkaita sanojensa. Itäpuolelta oli rynnäkkö ihan mahdoton, sillä kuinka olisi voitu vallien tykkitulun alaisena päästä joen poikki. Kustaa Aadolf päätti siis yrittää pohjoispuolelta, vaikka sielläkin näytti kovin vaikealta. Siellä oli näet muutamia kukkuloita, joista yhdellä jo vanhastaan seisoi vanha linna "Alte Veste", ja muut olivat nyt Wallensteinin käskystä tulleet valleilla sekä murroksilla varustetuiksi. Kukkulain vietteet olivat jyrkät ja metsäiset, ettei juuri muu kuin jalkaväki voinut päästä rynnäkölle. Kuningas toivoi kuitenkin vähitellen kaupunkia piirittäessä voivansa vastavallituksien sekä piiritys-ojien avulla läheta kukkuloita, ja valloitettuaan ne ampua mäsäksi niiden takana leviävän leirin.

Elok. 23 p. ruvettiin siis tämän tuuman mukaan luomaan kokoon ensimmäisiä vastavallituksia, ja seuraavana aamuna tuli sanomia, jotka näkyivät ilmoittavan, että jo yksistään tämä hanke oli saattanut Wallensteinin pelästyksiin. Vakoojat kertoivat Wallensteinin leirissä näyttävän olevan suuren liikkeen,

ikäänkuin armeija valmistautuisi lähtöön. Tämän kuultuansa päätti Kustaa Aadolf viipymättä pitemmittä varustuksitta, käydä rynnäkölle. Siinä yrityksessään hän toivoi myös paljon apua siitä, että kaksi hänen miestänsä olivat karkureina muka menneet vihollisen leiriin ja luvanneet sytyttää ruutivaunut.

Keskipäivän aikana läksi siis koko armeija liikkeelle; jalkaväki peittyi metsän kätköön; ratsuväen, siipien sivuilla, täytyi pian seisahtua, kun ei metsäinen, jyrkkä mäki sallinut sen eteenpäin pääsyä. Jonkun aikaa saivat ryntääjät kiivetä kenenkään estämättä, josta kuninkaan luulo vielä vahvistui, että vihollinen oli pakomatalla. Mutta yht'äkkiä välkähtivät murrosten takaa taajat rivit peitsiä ja pyssyjä, ja luodit alkoivat tuiskuta Ruotsin joukkoja vastaan. Sanoma Wallensteinin paosta oli vain perätön huhu; liike leirissä oli vain johtunut siitä, että muutamat rykmentit vaihtoivat asemaa. Ruutivaunujen räjähtämistä myös turhaan odotettiin; sitä varten lähetetyt miehet olivat ennen aikojaan joutuneet vangeiksi. Kustaa Aadolf oli nyt kahden vaiheella, pitäisikö hänen ehkä peräyttää väkensä. Mutta etumaiset joukot olivat jo täydessä käsikahakassa — ja kuka tiesi, vaikka rynnäkö näin uljailla uroilla, näin suurella ylivoimalla voisi onnistua? Kuninkaan omassa komennossa oli vasemmanpuolinen osa armeijaa. Näistä Pommerin (valkoinen) prikaati ja sen kantapäillä Ruotsin prikaati, jossa myös oli Savon rykmentti, valloittivat hurjalla hyökkäyksellä ensimmäisen ja toisen vallituksen, missä vain pyssymiehiä oli vastassa, mutta kolmannen edestä ajoi ankara tykkitulo heidät takaisin. Kaikella urhoudellaan he eivät päässeet tuumankaan vertaa edemmäksi.

Vähän enemmän vasemmalla vaihteli samalla aikaa toinen pyssymiesparvi luoteja Cronbergin kyrassierien kanssa. Lähellä olevan hessiläisen ratsumieslippukunnan piti auttaa näitä pyssymiehiä, mutta se hajosi kaikille haaroille "ikivoittoisain" päällehyökätessä. Kuningas ilmoitti siitä mielipahansa Hessin maakreiville, joka seiso i hänen vieressään; mutta tämä suuttui. "Näyttää siltä, herra kuningas", vastasi hän, "kuin tahtoisitte kokonaan säästää omaa kansaanne ja antaa meidän saksalaisten yksin vuodattaa vertamme. Täällä ovat minun hessiläiseni, tuolla pommerilaiset etumaisina tulessa." — "Kylläpä lähetän suomalaisen", virkkoi pilkalla kuningas, "ja toivon, että kansan vaihtamisesta myös seuraa onnen vaihto." Stålhandske *suomalaisten* huoviensa kanssa iski nyt cronbergiläisten kimppuun ja ajoi heidät aivan leirivalliin asti. Mutta sieltä hyökkäsi suuri ylivoima ulos, joka torjui suomalaiset takaisin. Kustaa Aadolf lähetti nyt toisenkin suomalaislippukunnan avuksi, ja molemmat yhdessä saivat vihollisen toistamiseen pakenemaan leirin suojaan. Vaan sieltä ryntäsi Fuggerin johdolla vielä suurempi voima esiin, jonka alta suomalaisten täytyi paeta pyssymiestensä turviin. Näiden tuli, joka muiden muassa myös Fuggerin kaatoi, taas vuorostaan hillitsi ja karkoitti keisarillisen ratsuväen. Näin vyöryi tappelu monta tuntia onnen vaihdellen puolelta toiselle. Vihdoin päätti kuningas, nähdessään rynnäköt turhiksi, peräyttää väkensä. Mutta ei ollut sillä hetkellä ketään korkeampaa upseeria käsillä paitsi skotlantilaista Hepburniä, joka jostain asiasta suuttuneena oli ottanut eronsa ja katseli vain leikkiä. Häntä pyysi nyt kuitenkin Kustaa Aadolf ottamaan sotamiestensä peräyttämisen toimekseen. "Se on vaarallinen toimi", lausui urhokas skotlantilainen, "juuri siksi vaan otan sen tehtäväkseni."

Sillä välin oli menestys ollut parempi oikealla puolella. Siellä oli Weimarin herttua Bernhard jalkasoturiensa kera valloittanut yhden yllämainituista kukkuloista, ja siitä oli suuri hätä noussut keisarillisten leirissä, jossa jo kuormastoväki alkoi hankkiutua pakoon. Jopa tuotiin Wallensteinin eteen valhesanoma: "Alte Veste on valloitettu!" Mutta hän tiuskasi vastaan: "Se ei ole totta! — ei Herra Jumala itsekään voi saada sitä linnaa käsistäni!" ja käski enemmän varaväkeä sen suojaksi. — Weimarin herttua puolestaan oli myös lähettänyt sanoman valloituksestaan ylipäällikölleen; mutta tämä ei heti käsittänyt sen paikan tärkeyttä eikä lähettänyt pyydettyjä tykkeitä. Koko yön satoi rankasti, ja aamulla oli sen johdosta kukkulan viete tullut niin liukkaaksi, ettei nyt enää ollut mahdollista viedä kanuunia ylös kukkulalle. Täten päättyi tämä kahakka, joka ei maksanut juuri ylen paljon väkeä, vaan kuitenkin teki paljon vahinkoa sillä, että se rikkoi Kustaa Aadolfin ikivoittoisuuden maineen. "Ruotsin kuninkaalta", kirjoitti Wallenstein keisarilla, "on nyt puskurisarvet taittuneet. Koko maailma voi nyt nähdä, että ainoastaan te, keisarillinen majesteetti, olette ikivoittoisia." Kustaa Aadolf itsekin oli kovasti pahoillaan hätäilemisestään. "Siinä oli liikaa", sanoi hän, "poikanulikan leikiksi, lopen vähän tositeoksi!"

Tämän jälkeen alkoi entinen nälkäsota taas uudelleen; molemmat armeijat loikoilivat jouten vastakkain koettaen, kumpiko kauemmin kestäisi. Nürnbergissä tuli nyt tietysti puute vielä tuntuvammaksi, kun niin paljo ihmisiä oli karttunut entisten lisäksi. Ruttotaudit kiihtyivät kauheassa määrässä niin miesten kuin myös hevosten parissa. Tämä nälkä ja kurjuus tuntui Kustaa Aadolfin sotureista sitä kauheammalta, koska he juuri edellisinä aikoina olivat tottuneet ylelliseen elantoon. Surullisesti lauloivat he nyt täällä

Silloin me Suomen pojat elettiin, kun Augspurin kaupungiss' käveltiin, ei päivääkään oltu rahatta, eikä myös tyhjällä mahalla. Vaan siit' me jouduimme Nürnbergiin, noita kaivantoja kaivamahan — —![5]

Hädissään alkoivat varsinkin saksalaiset hillitsemättömästi ryöstellä. Mutta kuningas ei nytkään sallinut semmoista vallattomuutta. Hän piti ankarana, tulisen nuhdepuheen upseereilleen ja käski paikalla viedä hirteen yhden korpraalin, joka juuri silloin oli tavattu ryöstöstä. Näin vielä kestittyänsä

kolme viikkoa täytyi vihdoinkin kuninkaan lähteä tiehensä. Syysk. 13 p. hän marssi pois, jättäen Nürnbergin suojaksi muutamia tuhansia miehiä. Taudit olivat vähentäneet sotavoimaa ja nyt hupeni se vielä marssinkin aikana sen johdosta, että suuret joukot karkasivat; lähtiessä oli siinä vielä ollut 27,000 miestä, mutta viikon perästä oli enää 18,000 koossa. Wallenstein oli siis nälkäsodassa päässyt voitolle, mutta siitä voitosta oli hänenkin täytynyt maksaa kallis hinta; hänelläkään ei ollut Nürnbergin seudulta lähtiessään enempää kuin 22,000 miestä jäljellä.

10. Kustaa Aadolfin viimeinen taistelu.

Nürnbergistä oli Kustaa Aadolf vetäytynyt Baijeriin päin ja ruvennut Ingolstadtia piirittämään. Hänellä oli nyt taas aikomus lähteä itse Itävaltaa ahdistamaan niinpian kuin hän olisi saanut tämän vahvan linnan selkävaraksensa. Mutta taaskin tuli nyt avunpyytäjiä hänelle esteeksi, tällä kertaa Saksin vaaliruhtinas, jonka maata Wallensteinin joukot kauheasti hävittelivät. Kohta jätti Kustaa Aadolf kesken omat hankkeensa ja riensi Saksin avuksi, lennättäen alapäälliköilleen ja liittolaisilleen joka haaralle käskyjä, että he kiirehtisivät samaan paikkaan hänen voimansa lisäksi. Mutta useimmat jälkimäisistä eivät totelleet käskyä; itsepä Saksin vaaliruhtinaskin, joka oli apua pyytänyt, käyttäytyi oudolla tavalla. Hänen ylipäällikkönsä Arnheim vitkasteli kummallisesti viedessänsä vaaliruhtinaan armeijaa likemmäksi Kustaa Aadolfia, eikä hänen herransa sen johdosta häntä lainkaan rangaissut. Näytti siltä kuin viekas Juhana Yrjö olisi tahtonut antaa kuninkaan ja keisarin väen yksinään tapella keskenään, ruvetaksensa sitten itse voittajan puolelle.

Toista mieltä aivan osoitti kuitenkin Saksin kansa. He tervehtivät pitkin matkaa Ruotsin kuningasta ikäänkuin taivaallista pelastusenkeliä, kilpaa tungeskellen hänen ympärilleen, saadaksensa suudella taikka edes sormin koskea hänen vaatteensa liepeitä. Syvästi liikutti Kustaa Aadolfia tämä kansan kiihkeä rakkaus, mutta samalla se häntä myös pelotti. "He luottavat liian paljon heikon ihmisen voimaan" lausui hän. "Kun ei vain Jumala pian rankaisisi sekä heitä että minua näyttämällä, että minäkin olen vain kuolevainen ihminen!"

Yksin jääneenä, ilman toivottuja liittolaisiansa, ei ollut nyt kuninkaalla muuta neuvoa kuin ryhtyä vanhaan kilpikonnakeinoonsa ja turvautua vallitettuun leiriin likellä Naumburgia. Saatiinpa pian kuulla, että hän pakkasen tähden oli majoittanut enimmänsä itse kaupunkiin.. Tästä päätti Wallenstein, että sota oli siksi vuodeksi peräti loppunut. Hän antoi siis Pappenheimin 6-7,000:n miehen kanssa mennä Hallea valloittamaan, ja itse hän alkoi hajoittaa rykmenttiänsä maakyltiin talvimajoille. Mutta kirje, jossa eräälle alapäällikölle lähetettiin tieto Pappenheimin lähdöstä, joutui Kustaa Aadolfin käsiin, ja suuri, uljas tuuma välkähti heti hänen päähänsä. "Jumala itse on antanut vihollisen käsiini!" huusi hän innolla. Nyt oli molempien vastakkain majoilevien sotajoukkojen voima melkein tasavertainen, nyt piti uljaasti rynnätä Wallensteinia vastaan.

Viivähtämättä, vielä samana päivänä pantiin tämä tuuma toimeen. Jos olisi silloin ehditty päästä perille ja käydä Wallensteinin kimppuun, niin olisi tämä ollut perikadon oma, sillä hänen rykmenttinsä olivat aivan hajallaan. Mutta pieni, lietteinen, viidakkorantainen joki, missä Isolani kroateineen oli estämässä ylimenoa, vei niin paljon aikaa, että vasta illalla saavuttiin keisarillisten lähelle. Wallensteinille oli, heti Ruotsin armeijan liikkeelle lähdettyä, tullut siitä sanoma; mutta hän ei ollut millään muotoa tahtonut sitä todeksi uskoa. Vasta myöhään illalla, kun ei enää voinut olla vähintäkään epäilyksen sijaa, käski hän hajanaiset rykmenttinsä kokoon ja lähetti sanansaattajan Pappenheimiä takaisin kutsumaan. Aamulla varhain hän asetti väkensä hyvin edulliseen, taitavasti valittuun asemaan. Hänen oikealla puolellaan oli *Lützenin* kaupunki, estäen siltä taholta kiertämisyriytyksiä; edessä oli osaksi syvä, vedellä täytetty kaivanto, osaksi maantie, joka oli paljoa korkeampi vierinänsä ja molemmin puolin varustettu syvillä ojilla. Näihin ojiin asetti Wallenstein tiheät pyssymiesrivit, ja niiden taakse seitsentykkisen patterin. Näin suojattuna hän toivoi voivansa täydessä turvassa torjua päältään kaikki Ruotsin voiman rynnäköit, kunnes Pappenheim kerkiäisi takaisin ja hän hänen avullaan saavuttaisi ratkaisevan voiton.

Keisarillisten vahva asema pelotti myös Ruotsin kuninkaan vanhempia everstejä, niin että he taistelun yrittämistä epäsivät; mutta Kustaa Aadolf, rohkeana kuin ainakin, ei taipunut näihin neuvoihin. "Koska kerta on kylpyyn käyty", niin virkkoi hän, "pitää pestä itsensä aivan puhtaaksi."

Ani varhain aamulla marraskuun 6 p. 1632 järjesti siis kuningas sotarintansa, toivoen kerkiävänsä ratkaista tappelun vielä ennen Pappenheimin palaamista. Mutta taivas ei näkynyt suosivan hänen hankkeitaan. Sakea sumu peitti koko sotatantereen ja teki tappelun mahdottomaksi, sillä tuskin olisi kymmenenkään askeleen päästä voitu eroittaa ystävää vihollisesta. Oman huolensa ja soturiensa kärsimättömyyden viihdytykseksi käski nyt Kustaa Aadolf pitää aamurukoukset ja alotti itse virren: "Jumala onpi linnamme!" Sen jälkeen hän lausui muutamia sanoja oikean kyljen ratsumiehille.

Suomalaisia ja ruotsalaisia hän kiitti heidän aina osoittamastaan urhoudesta, ja kehoitti heitä sitä tässäkin tilaisuudessa näyttämään. "Muistakaa se", virkkoi hän vielä, "että jos te nyt väistytte, niin ei yksikään luu meistä kaikista pääse takaisin kotimaahan!" Saksalaisille hän huomautti, että tämä taistelu tarkoitti heidän omaisuutensa ja henkensä, heidän kunniansa, vieläpä yhteisen evankelisen uskonnonkin suojelemista perikadosta. "Seuratkaa vain minua", lopetti hän, "niin johdatan teidät voittoon, jonka hedelmistä sitten jälkeläisemme saavat pitkät, pitkät ajat nauttia!"

Kuninkaan näin puhuessa sotarintamansa edessä huomautettiin hänelle, ettei hänellä ollutkaan rautaista haarniskaa, vaan ainoastaan hirvennahkainen paita rintansa suojana. Häntä pyydettiin pukeutumaan vahvempiin varuksiin, mutta hän kieltäytyi sanoen, että hän arasteli rautaa tuon Puolassa saamansa luodin tähden. "Jumala on minun haarniskani!" vakuutti hän lujalla luottamuksella.

Koska sumua yhä vielä kesti, ruvettiin nyt taas veisaamaan, muun muassa veisattiin tuo kaunis virsi: "Älä pelkää, joukko pienoinen!" jonka Kustaa Aadolf juuri äsken oli ruotsiksi sepittänyt. Kaikki veisasivat yksinmielisin hamasta kuninkaasta aina halpaan rivisotamieheen ja tämä yhteinen turvautuminen yhteiseen Korkeimpaan Auttajaan lujitti kaikkien urhoutta.

Vihdoin viimeinkin kello 11 sumu hälveni. "Nyt eteenpäin, Jumalan nimeen!" huusi Kustaa Aadolf, ja koko hänen sotarintansa lähti rynnäköille. Heidän edistymisensä patterien ja ojissa seisovien pyssymiesten tulen alla kävi kuitenkin sangen vaikeasti ja hitaasti. Vasta kello 12 oli ehditty maantielle asti. Keskustan jalkaväki — etunenässä Ruotsin prikaati, johon myös jäljellä olevat 200 Savon poikaa kuuluivat — tappoi tai karkoitti keisarilliset pyssymiehet, valloitti niiden takaisen patterin, ja sysäsi vielä samalla vauhdillaan pois tieltään Wallensteinin ensimmäiset kaksi tertsiaa. Mutta kaksi verestä tertsiaa joutui avuksi, ratsuväkeäkin töytäsi vimmatusti tuohon vaaranalaiseen lomaan, ja Ruotsin jalkaväki syöstiin jälleen omalle puolelleen maantietä takaisin. Paremmiin ei myöskään käynyt vasemmalla kyljellä.

Oikealla kyljellä oli ratsuväellä ollut suuri vastus hypittäessään hevosiin korkean maantien ja sen leveitten ojien poikki. Yli he olivat kuitenkin päässeet kuin päässeetkin, Stålhandske suomalaisineen (vielä niitä oli 500 miestä) kaikkein ensinnä, vaikka maantie heidän kohdallaan oli korkeimpana, ojat leveimpinä. Kuninkaansa oman johdon alla he sitten tavallisella vauhdillaan hyökkäsivät, niin että vastassa olevat keisarilliset huovit kohta kääntyivät selin ja pötkivät pakoon. Varajoukkona oleva toinen rivi hillitsi kuitenkin hyökkäyksen, jopa sai tulisen kahakan jälkeen Ruotsin ratsuväen ajetuksi maantien taakse.

Vähää sitä ennen huomasi kuningas, että hänen jalkaväkeänsä, ylivoiman painostamana, alkoi horjua ja peräytyä. "Seuratkaa minua, pojat!" huusi hän Smoolannin ratsumieslippukunnalle, joka juuri paraikaa pyrki ojien yli. Ja samassa hän ajaa karautti jalkaväen avuksi, katsahtamatta taakseen, oliko hänellä mitään sotajoukkoa seuranaan. Kuitenkin vain harvalla smoolantilaisella oli niin hyvät hevoset, että he jaksoivat pysyä Kustaa Aadolfin perässä, ja yhtäkkiä huomasi tämä olevansa aivan likellä vihollista, ainoastaan muutamien omien miestensä seuraamana. Eräs keisarillinen korpraali näki silloin, miten nämät seuralaiset aina kunnioittavasti tekivät tilaa kuninkaalleen. "Ammu tuo", käski hän yhtä sotamiehistänsä, "se on varmaan suuri herra!" Luoti katkaisi Kustaa Aadolfilta vasemman käsivarren luun, ja verisuihku kuohahti hihasta ulos. Kuningas pyysi nyt Lauenburgin herttuaa auttamaan häntä pois tappelun pyörteestä. Mutta tuskin he olivat päässeet muutamien askelien päähän, niin jo tömähti maa heidän takanansa, ja he näkivät Götzin kyrassierien tulla tupsahtavan rynnäköille juuri siihen paikkaan. Keisarillisten päällikkö, eversti Falkenberg, tunsikin Ruotsin kuninkaan. "Kas, sinuapa minä jo kauan olen etsinyt!" huudahti hän ja ampui Kustaa Aadolfia selkään, vaan kaatoipa kostava luoti heti sen jälkeen hänetkin maahan. Herttua koetti nyt vielä taluttaa kuningasta pois, tukien häntä, että hän pysyisi satulassa pystyssä. Mutta Kustaa Aadolfin hevonenkin sai nyt haavan ja alkoi karata pystyyn; samassa tiheni vihollisten joukot tihentämään heidän ympärillään, jonka vuoksi herttua säikähtyneenä pakeni. Kustaa Aadolf vaipui ratsunsa selästä maahan. Nuori hovipoika, ainoa nyt enää läsnä oleva hänen omasta väestänsä, tarjosi silloin kuninkaalle hevosensa ja yritti nostaa hänet sen selkään; mutta hän ei jaksanut. Tämän näkivät muutamit kyrassierit, ajoivat paikalle ja kysyivät, kuka haavoitettu herra oli. Kuningas ei vastannut, ja poikakin pysyi ääneti. Yksi vihollisista lävisti silloin nuorukaisen miekallaan, toinen ampui Kustaa Aadolfia päähän.

Tyhjin satuloin kiitävä, verinen hevonen levitti surusanoman rivi riviltä, ja pian saatiin täysi vahvistus kahdelta kuninkaan seuralaiselta, jotka kauempaa olivat nähneet hänen kaatuvan ratsun selästä. Muutamit päälliköt tahtoivat nyt lopettaa taistelun, varsinkin kun samaan aikaan Ruotsin väki oli joka paikassa tullut takaisin syöstyksi. Mutta Weimarin herttua Bernhard, jonka käsiin nyt ylimäinen johto oli jäänyt, oli toista mieltä, ja samoin myös alhaisemmat soturit. He paloivat kaikki halusta saada kostaa sankarinsa kuoleman. Tätä intoa herttua vielä kiihoitti tulisella puheella. "Ruotsalaiset, suomalaiset, saksalaiset!" huusi hän. "Meidän puolustajamme, vapauden puolustaja on kuollut! Minulle ei tämä elämä ole enää mitään elämää, jollen saa kostaa hänen puolestansa. Eteenpäin kanssani joka mies, joka kuningasta on rakastanut!"

Ja tempaisten lipun käteensä hyökkäsi hän vasemman kyljen ratsuväen etupäässä eteenpäin. Luoti repäisi palan hänen käsivarrestansa — vähät siitä! — eteenpäin vain! — kunnes hirsipuumäki ja sen kukkulalla oleva keisarillisten suurempi patteri oli hänen vallassansa. — Nuori Brahe sillä välin vei jalkaväen uudelle rynnäkölle, valloitti uudestaan maantien ja sen takaisen patterin ja kävi kaikki murtavalla vauhdilla taas Wallensteinin jalkasoturien kimppuun. — Oikealla kyljellä *Stålhandske* sekä hänen suomalaiset ja ruotsalaiset huovinsa pikemmin lensivät kuin hyppäsivät ojien ja maantien yli. "Hakkaa päälle!" kajahti nyt hirmuisemmin kuin koskaan ennen heidän suustaan, ja miehet hakkasivatkin päälle julmemmin kuin koskaan ennen. He olivat vielä enemmän kuin muu väki pitäneet Kustaa Aadolfia omanansa; he pitivät nyt myös erikoisena oikeutenansa saada kostaa hänen puolestaan. Tuommoista vimman vihuria ei saattanut mikään ihmisvoima kestää. Akanoina lensivät keisarillisten rivit hajalleen joka haaralle, ja *Stålhandsken* johtamalle suomalaiselle rykmentille oli suotu se onni ja kunnia, että he saivat edes sankarinsa ruumiin pelastetuksi ja korjatuksi veriseltä tantereelta.[6]

Voitto näytti nyt olevan täydesti ratkaistu. Melkein koko Wallensteinin jälellä oleva armeija oli pakosalla. Ainoastaan siellä täällä piti puoliaan vielä joku vanha, ruudinkärventämä soturiparvi, joka ei tahtonut elävin silmin nähdä tappion häpeätä. Silloin yht'äkkiä kuului huikea huuto: "Pappenheim on tullut!" ja samassa hyökkäsi jo tuo uljas päällikkö kahakkaan, perässänsä 1,500 ratsumiestä, joiden kanssa hän oli rientänyt edeltäpäin odottamatta jalkaväensä hidasta kulkua. "Missä on kuningas?" oli hänen ensi kysymyksensä, ja samassa hän olikin jo suomalaisten keskellä, joiden riveissä hän aina oli tottunut näkemään Kustaa Aadolfin. — Tämän lukuisan, vereksen apujoukon tulo muutti koko tappelun kulun. *Stålhandsken* rynnäkö keskeytyi, ja pianpa oli jälleen koko tuo kylki heitetty takaisin maantien taakse. — Keskustassa oli myös keisarillinen jalkaväki uudestaan koonnut ja järjestänyt hajonneet rivinsä ja uudella rohkeudella hyökännyt päälle. Mutta eivätpä Brahen urhot myöskään vähillä hellittäneet jo kiinni kaappaistua voittoa. Keltainen prikaati kaatui, joka mies paikallensa, vaan ei peräytynyt askeltakaan. Samoin myös teki sininen prikaati vuorostansa. Molemmat olivat saksalaisia. Vihreä skotlantilainen prikaati ja Ruotsin prikaati viimein peräytyivät, menetettyänsä suurimman osan miehistänsä. Voitto oli nyt taas kallistumaisillaan keisarillisten puolelle; ainoastaan Bernhard herttuan oli vielä onnistunut pitää voitettu paikkansa.

Mutta yht'äkkiä laimistui jälleen wallensteiniläisten into ja vauhti; juuri tuon vereksen apujoukon, jonka olisi luullut parhaiten jaksavan kestää tappelussa, nähtiin horjahtavan, sitten ikäänkuin riivattuna pakenevan. "Pappenheim on kaatunut! Kaikki on hukassa!" — se huuto viimeinkin selitti tuon oudon näyn.

Takea sumu, joka nyt taas levisi maahan, peitti keisarillisten onneksi *Stålhandskelta* tämän häiriön; muuten olisi todella nyt ollut "kaikki hukassa". Sumun suojassa oli Wallensteinillä toki aikaa peräyttää hiukan armeijansa tähteet ja saada ne jälleen kutakuinkin järjestykseen. Mutta kun sitten laskevan auringon jäähyväissäde vielä kerran läpäisi sumun, huomasi kuitenkin Wallenstein, ettei taistelun jatkamisesta enää voinut olla puhettakaan. Ruotsin sotarinta seisoj jälleen aivan eheänä, tiheänä, ikäänkuin se nyt vasta olisi aikonut alottaa tappelua. Vanha varovainen Kniephausen oli näet tähän saakka kitsaasti pidätellyt komentonsa alla olevaa toista riviä. Nyt hän viimeinkin antoi sen yhtyä etumaiseen riviin ja täyttää sen lomapaikat. Keisarilliset siis nyt urhoollisesti pitäen puoliaan, mutta sittenkin verkalleen peräytyen, jättivät kolmannen ja viimeisen kerran vastustajainsa käsiin maantien ojinsä ja patterin, joiden tähden sinä päivänä oli niin paljon urhojen verta vuodatettu.

Miestappo tässä pitkällisessä, vimmatussa taistelussa oli molemmin puolin yhtä suuri, hirveän suuri, joka kolmas mies kaikista siihen osaa ottaneista. Voitto oli auttamattomasti, ratkaisevasti tullut protestanttien osalle; sen myönsi Wallensteinin sillä, että hän heti enemmittä miekan sivalluksitta jätti koko Saksin ja vetäytyi Böömin vuorten taakse, oman keisarinsa rajojen sisälle. Mutta kuitenkin kuninkaan puoluelaiset surivat katkerasti tätä voittoaansa ikäänkuin suurta tappiota. Saksalaiset itkivät heidän uskonsa ja vapautensa uskollista, mahtavaa puolustajaa; vaan ruotsalaiset ja suomalaiset surivat vieläkin katkerammin, sillä he itkivät *omaa*, yli kaiken rakastettua, jaloa sankariansa, jonka vertaista ei ollut heillä milloinkaan ollut eikä tulisi enää milloinkaan olemaan!

Kustaa Aadolfin ruumis vietiin kotimaahan ja se sai hautansa Riddarholman kirkossa Tukholmassa Ruotsin muiden sankarien rinnalla. Mutta Lützenin veritannerkaan ei jäänyt muistomerkkiä vaille. Eräs kuninkaan tallirenki vieritti yhdentoista talonpojan avulla ison kiven sille paikalle, mistä kaatunut kuningas oli löydetty. Tämä kivi seisoo yhä vielä sijallansa, ja ympäristön kansa tuntee sen *Schwedensteinin* (ruotsalaisikiven) nimellä. Samalle paikalle on myöhemmin rakennettu komea muistomerkki.

Kustaa Aadolf oli syntynyt jouluk. 9 p. 1594 Tukholman linnassa. Vanhemmiltaan hän oli perinyt terveen, vahvan ruumiin, joka sitten huolellisella, hemmottelemattomalla kasvatuksella vieläkin karaistiin.

Pienestä asti hänessä ilmeni peloton, rohkea mieli ja suuri hartaus kaikkiin sotaan kuuluviin asioihin. Kerta, kun oltiin kävelemässä maaseudulla, kielsi lapsenhoitaja holhottiansa poikkeamasta viidaktoon, koska siellä muka oli käärmeitä. "Annas vaan keppi tänne", huusi vastaukseksi pikku sankari, "kyllä minä ne käärmeet tapan!" Lastenleikeistä ei ollut hänestä huvittavaa mikään muu kuin sotamiehissä olo, mutta sitä harjoitettiin ahkerasti, vähää myöhemmin myöskin metsästystä.

Rohkeuden rinnalla ilmeni hänessä kuitenkin jo silloin erinomainen laupeus ja lempeys, joka oli jyrkkänä vastakohtana isän tyllylle luonteelle. Monasti rukoili pieni Kustaa Aadolf tuomittujen puolesta, ja joskus suostui muuten niin taipumaton Kaarle silmäteränsä rukouksiin.

Luvuissansa oli nuori prinssi väsymättömän ahkera, osoittaen samalla myös tavattoman suuria luonnonlahjoja. Historiassa hän hankki itselleen syvällisiä tietoja, filosofiassa myös sangen hyviä. Sujuvasti hän oppi puhumaan, paitsi äidinkieltänsä ruotsia, latinaa, saksaa, hollannin ja ranskan kieltä, sekä ymmärsi italiaa ja espanjaa, myöhemmin myös hiukan venäjää ja puolaa. Suomenkielen taidosta ei ole erittäin mainittu; mutta luultavasti Kustaa Aadolf, joka kaiken aikansa oli niin paljon tekemisissä suomalaisten sotamiesten kanssa ja useampia kertoja oleskeli Suomessa, ei voinut olla sitä vailla. — Yliopettajana oli hänellä oppinut ja taitava Juhana Skytte, joka varsinaisen opetuksen ohessa muutenkin antoi oppilaalleen paljon viisaita, jaloja neuvoja. "Valitkaa vasta", lausui hän kerta, "neuvonantajiksenne jumalisia, vakavia miehiä; älkää valitko oppimattomia, jotka ovat purppurakaapuihin puettujen aasien kaltaisia; älkää myös semmoisia, jotka aina matkivat: 'Kyllä, kyllä!' tai: 'Ei, ei!' sen mukaan kuin heidän herransa sanoo; älkää viimeinkään noita kielenpieksijöitä ja lattialalieuhoja, joita aina hovissa maleksii ja matelee niinkuin matoja nurmikossa."

Nämät neuvot nuori prinssi hartaasti painoi mieleensä, ja muutenkin hän kernaasti kuunteli vanhempien, viisaitten miesten keskusteluja valtakunnan asioista. Isä myös piti huolta siitä, että hänen kruununperillisensä aikaisin tottui vastaiseen virkaansa. Yhdeksänneistä vuodesta asti sai Kustaa Aadolf jo olla läsnä valtaneuvoskunnan keskusteluissa, kahdentoista iässä hänelle jo uskottiin pienempiä toimia, kuudentoista vuotisena hän oli jo isänsä hyvänä apulaisena. Hän piti sotaväenottoja ja tarkastuksia, hän johti pienempiä sotaretkiä, hän keskusteli ulkomaan lähettiläiden kanssa, taivuttaen joka paikassa puoleensa ihmissydämet ja herättäen yleistä ihmettelyä taidollansa.

Minkä lapsi näin lupasi, sen mies sitten täytti täysin määrin.

Kustaa Aadolfilla oli tavattoman nopea käsityskyky ja taito tunkeutua asioiden ytimeen; nuorukaisena hän jo siinä suhteessa voitti vanhat, työssä ja kokemuksessa harmaantuneet valtaneuvokset. Samassa oli hänellä erinomainen kyky lausua selvästi, sujuvasti ja miellyttävästi ilmi ajatuksensa. "Kielellään", niin sanottiin hänestä, "on Ruotsin kuningas voittanut yhtä monta kuin miekallaan."

Joutilaana vetelehtimistä, jopa turhaa huvitustakin hän inhosi. Metsästämisestäkin hän jo pian luopui. Työ, väsymätön työ oli hänen ainoa huvinsa, ja samaa hän myös vaati virkamiehiltään, käyttäen kovia sanoja, jos hän havaitsi laiminlyöntiä. Eräs upseeri kerta ei ollut kyllin kiireesti saanut käskettyä vallitustyötä valmiiksi ja sanoi puolustukseksen, että maa oli kovassa roudassa. "Maa on aina roudassa laiskalle sialle!" vastasi kuningas vihaisesti vanhalla ruotsalaisella sananlaskulla.

Kesken hallitustoimiansakin oli Kustaa Aadolfilla aina väliin aikaa lukujensa jatkamiseen, erittäinkin historian tutkimiseen, jota hän kehui "paraaksi elämän neuvoksi". Kovin usein ei hänellä kuitenkaan ollut tilaisuutta tähän, sillä valtakunnan asiat tuona vaikeana, vaarallisena aikana vaativat paljon huolta ja huomiota. Ihmeellistä on nähdä, kuinka paljon hän kerkesi saada toimeen sisällistenkin asioiden järjestämisessä; hänen hallituksensa on siinä suhteessa monin kohdin ihan uuden ajan alkuna. Näihin toimiin hän käytti aina talvikaudet Venäjän ja Puolan sotien aikana, jolloin tavallisesti levähdettiin taisteluista. Saksaan lähdettyänsä ei hän sitten enää joutanut paljon ajattelemaankaan semmoista.

Niinkuin ainakin miehen, joka melkein koko lyhyen ikänsä vietti leirissä, hänen ajatuksensa liikkuvat enimmäkseen ja mieluummin sotaan kuuluvissa asioissa. Kustaa Aadolf on ollut kaikkien aikojen taitavimpia sotapäälliköitä ja on keksinyt sekä monta että tärkeää parannusta sotataidossa. Hän lyhensi peitset ja kevensi pyssyt, joten molempia oli helpompi käyttää; pyssymiehet saivat nyt jättää pois tuon hangon, jonka nojaan ennen aina pyssy oli laskettava, kun tahdottiin tähdätä. Kovin kömpelöt, monta tuhatta miestä sisältävät tertsiat hyljäten hän jakoi jalkaväensä pienempiin prikaateihin, ja asetti ylimalkaan soturit kuuteen, pyssymiehet joskus kolmeenkin riviin, entisten kymmenen sijaan; näin muodoin tulivat kaikki liikkeet ja käännähdykset nopeammiksi. Hyvän vaikutuksen teki se hänen keksintönsä, että hän rupesi asettamaan ratsujoukkojen lomiin pienempiä pyssymiesparvia, joiden tuli jo ennakolta laimensi päällehyökkävien vihollisten huovien vauhtia. Tykit tehtiin myöskin lyhyemmiksi, kepeämmiksi, niin että niitä oli mukavampi kuljettaa.

Sodankäynnissään oli Kustaa Aadolf ylimalkaan hyvin varovainen, joskin eri tiloissa monestikin sangen rohkea. Hän omisti itselleen sen säännön, jota siitä saakka on yleisesti sodassa noudatettu, ettei näet saatu umpimähkään marssia eteenpäin, ennenkuin selän ja sivujen suojaksi oli valloitettu linnoja tai rakennettu uusia varustuksia. Jos vihollisen ylivoima oli liian suuri, käytti hän, niinkuin monesti olemme nähneet, tuota Caesarilta opittua keinoa, että hän sulki itsensä vallitettuun leiriin. — Verraton aikalaistensa parissa hän oli siinä suhteessa, että hän piti tarkan huolen muonan hankkimisesta sotureilleen ja maksoi myös, jos suinkin mahdollista, aina säännöllisesti heidän palkkansa. Mutta toiselta puolen hän valvoi enimmäen ankarasti, etteivät he saaneet ryöstellä eikä rosvoilla.

Urhoudessa oli Kustaa Aadolf koko väelleen loistavana esikuvana. Jos häntä joskus varoitettiin vaaroihin antautumasta, vastasi hän väliin leikillä: "Ei ole vielä koskaan mikään tykinkuula kehenkään kruunattuun päähän sattunut!" — tai myöskin jalolla vakavuudella: "Mikä kuolo olisi kuninkaalle kauniimpi, kuin jos hän kansaansa ja oikeaa asiaa puolustaessaan kaatuisi!"

Kustaa Aadolfin kaikkien tekojen perusteena oli harras jumalisuus. Yhteisistä aamu- ja iltarukouksista hän harvoin oli poissa, jumalanpalveluksesta pyhäpäivinä ei milloinkaan. Usein nähtiin hänen myös istuvan itseksensä raamattua tutkien. "Minä koetan", hän sanoi, "sanon tutkimisella vahvistaa sydäntäni pahaa vastaan. Kuningas ei ole velvollinen vastaamaan teoistaan kenellekään muulle, paitsi Jumalalle; mutta juuri tämä itsevaltaisuus saattaa moniin kiusauksiin, joita ei kyllin voi varoa."

Tämä harras jumalisuus osoittautui myös eläväksi kaikissa hänen teoissaan ja tavoissaan. Hänen suustansa ei kuulunut koskaan kirousta eikä kevytmielistä pilkkaa; häntä ei koskaan nähty juomarien, mässääjien eikä pelurien seurassa. Yhteen ainoaan epäsiiveelliseen hairahdukseen tiedetään hänen nuoruudessaan tehneen itsensä syyppäksi, mutta sen jälkeen oli hänen elämänsä aina puhdas ja suhteeton.

Samoin kuin hänen ulkomuodossaan oli myös hänen käytöksessään majesteetillisuus ja laupeus ihanimmalla tavalla yhdistyneet. Kustaa Aadolf oli varsin arka kuningasarvostansa, ja kovat nuhteet, jopa rangaistuskin tuli sille tavallisesti osaksi, joka ei osoittanut hänelle tulevaa kunnioitusta tai rohkeasti moitti hallituksen toimia. Mutta muuten oli kuningas aina laupias ja iloinen, puhutellen kaikkensaäytyisiä ihmisiä lempeästi. Lähimmille alapäälliköilleen ja ministereilleen hän oli erittäin ystävällinen ja suhde hänen ja viisaan Aksel Oxenstjernan välillä oli jaloimpia, joista historia tietää kertoa. — Nuoremmalla iällänsä hän oli ollut hillitsemättömän tuittupäinen ja saattoi kiivaudessaan monasti lausua loukkaavia sanoja, joskus paiskata korvillekin. Mutta silloinkin hän oli aina heti valmis pyytämään anteeksi ja koetti jos jollakin hyvittää loukattua.

Tämä puhdas, jalo henki vaikutti sen, että Kustaa Aadolfilla tuskin oli ainoatakaan vihamiestä, joskin montakin vastustajaa. Katolilaiset puhuivat ihmetellen hänen hyvästä sotakuristaan, hänen oikeudentunnostaan, hänen tapojensa puhtaudesta, hänen totisesta hartaudestaan, joskin heidän mielestään hänen uskonsa oli väärä. Tuskin ainoatakaan soimauskirjaa julkaistiin hänestä tänä aikakautena, joka kuitenkin oli niin rikas sellaisista. Itse paavikin myönsi: "Hän on maailman jaloin kuningas!" Tästä voi arvata, kuinka rakas hän oli Saksan protestanteille, kuinka rakas omille kansoilleen. "Voisinpa", olikin hänellä tapana sanoa, "turvallisesti laskea pääni levolle vaikka minkä alamaiseni syliin!"

12. Holhoojahallitus ja kolmekymmenvuotisen sodan loppu.

Kustaa Aadolfin kuoltua luulivat sekä viholliset että liittolaisetkin, että hänen suuri työnsä kerrassaan oli taas häviävä. Hänen henkensähän yksin, niin arveltiin, on tuon komean ihmerakennuksen kokoon luonut; hänen henkeänsä vailla on se kohta jälleen raunioiksi romahtava. Mistä muka on niin pieni, niin köyhä, niin vähäväkinen valtakunta saava tarpeelliset varat ja voimat tämän suuren hankkeen jatkamiseksi? Onneansa voi Kustaa Aadolfin tytär Kristiina kiittää, jos hän saa edes isältänsä perityn kruunun pitää. — Sitäkin näet alkoi jo Puolan kuningas Vladislaus, Sigismundin poika, vaatia itselleen, ja Suomessa olivat vanhat sigismundilaiset taas ryhtyneet salahankkeihin.

Kaikki nämä vaarat kohosivat myös selvinä Ruotsin valtiomiesten silmien eteen, kun he olivat saaneet sanoman kuninkaalle äkillisestä kuolemasta. Koko sen päivän vietti valtaneuvoskunta Tukholmassa yhdessä itkien ja valittaen. Aksel Oxenstjernalla oli sen jälkeen ensimmäinen uneton yönsä elämässään. Mutta masennuksissa he eivät sallineet mielensä kauan olla, nyt kun isänmaa enemmän kuin koskaan ennen vaati kaikkien poikiensa voimainponnistusta. Kustaa Aadolfin henki ei ollutkaan, niinkuin ulkomailla luultiin, hänen kanssaan kadonnut; se eli vielä voimallisena niissä monissa etevissä Ruotsin ja Suomen miehissä, jotka hänen esimerkinsä oli jalostuttanut. Illalla erotessaan valtaneuvokset päättivät yksimielisesti pitää järjestystä omassa maassa voimassa ja jatkaa sotaa ulkovihoillisia vastaan, kunnes kunniallinen ja luotettava rauha saataisiin toimeen. Tämän jalon,

miehuullisen päätöksen mukaiset olivat sitten myös heidän toimensakin.

Valtakunnan asioiden johto uskottiin viiden ylimmän virkakunnan päälliköille sen säännön mukaan, minkä Aksel Oxenstjerna oli jo kuningas vainajan käskystä valmistanut ja jonka nyt säädty v. 1634 vahvistivat. Ruotsin hallitsijoina seuraavien kahdentoista vuoden ajalla, kunnes Kristiina tulisi lailliseen ikään, olivat täten kansleri (pääministeri) *Aksel Oxenstjerna*, hänen veljensä drotseti (oikeusministeri) Gabriel Oxenstjerna, heidän orpanansa valtiovarain hoitaja Gabriel Pentinpoika Oxenstjerna, valtamarski (sotaministeri) Jaakko De la Gardie sekä valta-amiraali Kaarle Gyllenhjelm.

Tämä *holhoojahallitus* sai suuren vallan verrattoman yksimielisyytensä ja sopunsa kautta. Hyvänä apuna tämän sovun ylläpitämisessä oli epäilemättä se seikka, että he melkein kaikki olivat keskenään likeistä sukua. De la Gardiekin näet oli drotsetin appi, jota paitsi vielä Kustaa Hornkin, parhain oman maan sotapäälliköistä, oli kanslerin vävy. Enemmän kuin tämä sukulaisuus vaikutti kuitenkin Aksel Oxenstjernan jalo henki ja viisaus. Häntä kaikki kuuntelivat hartaalla kunnioituksella ja jättivät aina, niin kauan kuin hän ensi alussa oleskeli Saksanmaalla, tärkeimmät asiat päättämättä, kunnes he olivat hänen mielipidettänsä kuulustaneet.

Yhtä verraton kuin yksimielisyydessään oli holhoojahallitus myös isänmaallisuudessaan ja yksityisten etujensa laiminlyömisessä. Muille ansiokkaille miehille he jakelivat runsain määrin rahapalkintoja ja maaläänityksiä, itselleen ei yksikään heistä ottanut mitään. Päinvastoin he jättivät usein, valtiorahaston vähissä varoissa ollessa, palkkansa ulosottamatta, vieläpä lainasivat monta kertaa omista varoistaan kruunulle suuria summia. Semmoisessa epäitsekäisyydessä ja uhrautuvaisuudessa oli Aksel Oxenstjerna aina kaikkein ensimmäisiä. Ollen itse täten vailla kaikkea omanvoiton pyyntöä, saattoivat he myös sitä suuremmalla lujudella ja paremmalla menestyksellä vastustaa useiden muiden aatelisherrojen yrityksiä saada etuoikeutensa tänä kuninkaattomana aikana laittomasti laajennetuiksi. Kerta vaativat muutamat, että aatelistolle myönnettäisiin verovapaus, koska se muka kuului heidän oikeuksiinsa. "Totinen vapaus", lausui Aksel Oxenstjerna, "perustuu valtakunnan vaurastumiseen, ja todellisesti vapaa on se, joka rakkaudesta isänmaahan mielellään antaa, mitä isänmaan etu vaatii. Sen tunnustan kaikkien kuullen, että vapaus on minulle rakas, hyvin rakas, vaan vielä enemmän rakastan toki isänmaatani." Yhtä lujasti hän vastusti myös muutamien aatelisherrojen vaatimusta, että heidän alustalaisiaan kiellettäisiin vapaasti muuttamasta paikasta toiseen, joka kieltö olisi ollut orjuuden alkua. "Ruotsissa", vastasi Oxenstjerna, "on talonpoika vapaa ja talonpoikanaolo kunnia."

Edempänä tulee lavealta kerrottavaksi, mitä kaikkea holhoojahallitus teki maan sisällisten olojen parantamiseksi ja vaurastuttamiseksi; tässä luvussa luomme vain nopean silmäyksen kolmekymmenvuotisen sodan loppuvuosiin.

Päätöksensä mukaan jatkoi holhoojahallitus sotaa suurella lujudella ja voimalla. Kaikkia valtakunnan voimia ponnisteltiin tarpeellisten sotajoukkojen ja varain saamiseksi. Aksel Oxenstjerna puolestaan osasi ihmeteltävällä taidolla koota jälleen Ruotsin ylijohdon alle enimmänsä osan saksalaisista liittolaisista, jotka jo olivat alkaneet häilyä ja luopua. Heidän avullansa saatiin mahtava sotavoima liikkeelle ja Ruotsin liput levisivät vielä laajemmalla kuin koskaan ennen koko Saksan yli. Katolilaisten pelättävin päällikkö, Wallenstein, ei ollutkaan enää heitä vastustamassa. Hän oli tyytymätönnä keisariin ruvennut salavehkeisiin, ja murhattiin viimein Ferdinandin käskystä. Kaikki täten saadut edut hävitti kuitenkin jälleen Kustaa Hornin ja Weimarin Bernhard herttuan välinen eripuraisuus, joiden käsiin Ruotsin armeijain ylin johto oli annettu. Tämä eripuraisuus aiheutti viimein onnettoman *Nördlingenin* tappelun v. 1634, jossa keisarilliset saivat ratkaisevan voiton. Nyt luopuivat melkein kaikki liittolaiset Ruotsista; jopa Saksi, sama Saksi, jonka Kustaa Aadolf oli kaksi kertaa pelastanut, muuttui ystävystä kerrassaan julkiviholliseksi ja käänsi aseensa entisiä auttajiansa vastaan. Ruotsin armeijan tähteet karkoitettiin aina Meklenburgiin ja Pommeriin, Itämeren rannalle asti. Mutta äkkiarvaamatta sai se jälleen *Banérin* johdolla loistavan voiton *Wittstockin* luona v. 1636 ja levisi sitten hävittävänä tulvana onnettoman Saksinmaan ylitse. Kustaa Aadolfin ankaran silmän sammuttua oli tarkka kuri Ruotsin ja Suomen soturien parissa yhä enemmän höltynyt, ja nyt koston vimmassa ei ollut puhettakaan mistään armosta. He ryöstivät, polttivat, murhasivat aivan kuin ennen Wallensteinin hurjat laumat, tahraten täten entisen kauniin maineensa. Heidän nimensä yhdistyi täten "Ruotsin juomaan", tuohon julmaan, heidän keksimäänsä temppuun, kun likaista vettä lakkaamatta kaadettiin porvari- ja talonpoikaraukkain kurkkuun, kunnes nämä taipuivat antamaan ilmi kätketyt tavaransa. "Ruotsalainen tulee!" oli monen miespolven aikana se pelotin, jolla Saksin äidit säikyttelivät pahankurisia lapsiansa. Banérin jälkeiset päälliköt eivät enää sallineet yhtä hillitöntä julmuutta, mutta Kustaa Aadolfin aikuiset lempeät, rehelliset tavat eivät enää ikänä palanneet.

Banér sillä välin jatkoi sotaa vaihtuvalla onnella, mutta aina vaihtumattomalla taidolla ja uljuudella, kunnes hän kuoli v. 1641. Vielä suurempi menestys oli hänen jälkeensä *Torstensonilla*. V. 1642 taistelivat Ruotsin soturit ja keisarilliset ihmeellisen sattumuksen sallimuksesta taas melkein samalla kentällä kuin v. 1631 Kustaa Aadolfin ja Tillyn johtamina. Tätä jälkimäistä tappelua nimitetään kuitenkin eroitukseksi edellisestä *Leipzigin* tappeluksi. Meidän miehet seisovivat tällä kertaa tillyläisten

silloisella asemalla, mutta voitto oli heidän kanssansa myös paikkaa muuttanut. Sen jälkeen levisivät Torstensonin joukot vastustamattomasti yli koko Moravian, joka tähän asti oli sodan koskemattomana kulmana pysynyt. Jopa ilmaantui partiolla käyviä ratsumiesparvia aina Wienin porttienkin edustalle, niin että säikähtynyt keisari läksi Gratziin asti piiloon. Mutta yhtäkkiä jätti Torstenson kaikki nämät voittonsa kesken ja riensi väkimarsseilla takaisin pohjoiseenpäin, ikäänkuin perinjuurisen tappion jälkeen pakeneva. Koko Eurooppa kummasteli ja pilkkasi tätä retkeä. Mutta sittemmin selvisi koko salaisuus, kun Torstenson, tultuansa Holsteinin rajalle, hyökkäsi Tanskan kuninkaan alueelle. Tanskan ja Ruotsin välillä oli näet jo kauan ollut salavihaa sekä alinomaista kiusantekoa, ja nyt oli holhoojahallitus päättänyt ryhtyä kerrassaan julkisotaan. Torstenson valloitti Tanskan koko mannermaan, Etelä-Ruotsissa valloitettiin myös kaikki senpuoleiset alusmaat; pelastuaksensa perikadosta täytyi Tanskan v. 1645 rauhan hinnaksi luopua useista alusmaistaan Ruotsin rajoilla ja Virossa. Sitä ennen oli kuitenkin Torstenson jo jälleen rientänyt takaisin keisarillisia vastaan. Hän sai heistä v. 1645 suuren voiton Jankowitzin luona Böömissä ja majaili jonkun aikaa Wienin edustalla. Sairauden tähden täytyi hänen kuitenkin pian sen jälkeen jättää sotatoimet ja palata Ruotsiin. Sota lopetettiin viimein *Westfalin rauhanpäättöksellä* v. 1648, jossa Ruotsi sai osakseen Länsi-Pommerin, Bremenin herttuakunnan ynnä pari muuta pienempää maatilkkuu Saksassa.

13. Kustaa Horn.

Kuninkaan kuoleman jälkeen tuli holhoojahallituksessa puheeksi, kuka valittaisiin Ruotsin sotavoimien ylimäiseksi johtajaksi. Kukapa olisi oman maan miehistä ollut siihen soveliaampi kuin se, johon Kustaa Aadolf sota-asioissa oli aina kaikkein enimmän luottanut.

Kustaa Horn oli sankari itse ja myös sankarisukua. Hänen veljensä oli Eevert Horn, jonka urhotyöt sekä aikainen kuolema ovat tulleet näiden kertomusten edellisessä osassa mainituiksi. Hänen isänsä oli Narvan miehuullinen, vaikka onneton puolustaja, Kaarle Horn, hänen isoisänsä tyyli, ankara soturi Henrik Horn, nekin meille vanhoja, hyviä tuttuja. Kaarle Horn, niinkuin tiedämme, sai pahan palkan urhousedastaan; hän vietiin Juhana kuninkaan käskystä vankeuteen Örbyhusin linnaan Uplantiin. Sinne häntä seurasi myös hänen jalo puolisonsa Aune von Delvig ja synnytti siellä hänen nuorimman poikansa Kustaan yöllä lokak. 23:tta päivää vasten 1592. Pian sen perästä suotiin Kaarle Hornille armo ja vapaus, jolloin koko perhe palasi kotimaahansa Suomeen, Kankaisten kartanoon likelle Turkuu.

Elantotavat Ruotsin ja Suomen aateliston parissa olivat siihen aikaan sangen yksinkertaiset ja vakavat ja kasvatus ankara, semmoinen, joka lujan miehenmielen luopi. Jumalanpelkoa ja ihmisen velvollisuuksia teroitettiin jo aikaiseen lasten sydämiin. Raamattua viljeltiin ahkerasti kotihartaushetkinä; sen lauseita sekä ytimekkäitä kansan sananlaskuja kuului yhä isän ja äidin suusta neuvoksi ja varoitukseksi. Nuori poika sai paljon liikkua ulkoilmassa, heitellä kiviä, ratsastaa ja pyytää metsän otuksia. Tämöistä ruumiinvoimien harjoitusta pidettiin välttämättömän tarpeellisenä. Mutta eipä hengen voimiakaan laiminlyöty. "Aatelmiehen tulee tietää enemmän kuin muiden", neuvoi jo pari vuosikymmentä aikaisemmin vanha kreivi Brahe talouskirjassaan nuoria aatelisiä; "ei siinä kyllin, että osaa istua ratsun selässä, suunnata peitsensä ja laukaista pyssynsä." Ensiksi, opin tielle pyrkiessä, oli latinaa opittava, sillä melkein kaikki tieteellinen ja sivistävä kirjallisuus oli vielä yksistään tällä kielellä. Sentähden perehtyivätkin siihen sen ajan sivistyneet miehet, välistä naisetkin, perinjuurin. He osasivat lukemattomia merkillisiä lauseita Rooman parhaitten kirjailijain teoksista ulkoa ja käyttivät niitä usein puheessansa tai kirjoituksissansa todisteina tai koristuksena.

Kaarle Horn, niinkuin tiedämme, kuoli Liivinmaan sodassa v. 1601. Kahdeksanvuotisen orvon kasvatus ja opetus ei kuitenkaan senvuoksi jäänyt kesken; vanhempi veli Eevert piti siitä isällistä huolta. Varsin hauska mahtoi ollakin tämmöistä vilkasta, hyvälahjaista kasvattia johtaa. Kaikissa kysymyksissään ja vastauksissaan, töissään ja leikeissään osoitti pieni Kustaa tavatonta älyn terävyyttä, palavaa tiedonhalua sekä samassa myös lujaa mielenlaatua.

Kuudentoista-vuotisena lähetettiin nuori aatelisherra ulkomaille. Ei ollut näet silloin vielä Suomessa mitään korkeampaa opistoa, ei kymnaasiakaan, yliopistosta vallan puhumattakaan. Ruotsissa myös oli opin laita vielä sangen huono. Opintojensa jatkamiseksi vietti senvuoksi Kustaa Horn kolme vuotta siihen aikaan suurimaineisissa Rostockin, Tübingenin ja Jenan yliopistoissa Saksanmaalla. Sieltä palattuaan hän meni veljensä Eevertin luo, joka paraikaa taisteli Venäjällä; hänen johdossansa tahtoi hän oppia sotataitoa. Kauan ei kuitenkaan Eevert Horn pitänyt häntä luonansa; venäläiset näet eivät ymmärtäneet säännöllisestä sodankäynnistä yhtään mitään, taistelussa heitä vastaan oli siis varsin vähän oppimisen tilaisuutta. Sen sijaan lähetti Eevert veljensä Alankomaihin, jossa kuuluisa sotapäällikkö Oranian Mauri ihmeteltävällä taidolla puolusti isänmaatansa espanjalaisia vastaan. Siellä oli paras sotakoulu, jota nuori suomalainen soturi siihen aikaan saattoi käydä; erittäinkin olivat sekä alankomaalaiset että espanjalaisetkin taitavat linnojen piirittämisessä ja puolustamisessa. Myöhemmin

siirtyi Horn sieltä vielä Ranskankin maalle ja otti osaa siellä raivoavaan sisälliseen sotaan, jota Maria di Medici ja tyytymätön aatelisto kävivät. Sotataidon ohessa hän tutki myös tyystin näiden maiden hallitustapaa, valtiollista voimaa sekä muita oloja. Myöskin perehtyi hän useampiin vieraisiin kieliin, erittäinkin saksan, ranskan ja italian kieleen niin perinpohjin, että olisi luullut hänen panneen kaiken aikansa yksistään niiden oppimiseen. Siinä suhteessa hän näkyy ottaneen varteen vanhan Brahen varoituksen, ettei matkustaminen yksin, panematta tarkkaa huomiota kaikkiin merkillisiin oloihin, ole miksikään hyödyksi. "Kurjet ja metsähanhet", lausui ukko yllämainitussa kirjassaan, "lentävät myös monen maan läpitse, mutta eivätpä ne siitä tule hiukkastakaan viisaammiksi."

Vuonna 1618 viimein takaisin tultuaan Horn pääsi heti kamariherraksi. Tässä virassa hänellä oli tilaisuus lähemmin tutustua nuoreen kuninkaaseensa, eikä aikaakaan, niin saavutti hän Kustaa Aadolfin suosion ja luottamuksen täysin määrin. Hänet lähetettiin useamman kerran Tanskaan ja Saksaan tärkeille asioille; muun muassa uskottiin hänelle tuo arkaluontoinen, vaikea naimisliiton sovitteluksi Kustaa Aadolfin ja Brandenburgin prinsessan, Maria Eleonoran välillä.

V. 1621 määrättiin Horn Norlannin rykmentin everstiksi, jonka kanssa hän heti seurasi kuningasta Liivinmaalle, Riian piiritykseen. Siellä hän oli muun muassa mukana tuossa suuressa rynnäkössä Hiekkaporttia vastaan. Uljaasti hän kapusi rykmenttinsä etunenässä ylös vallille; mutta oikeaan käteen sattunut luoti, joka samassa myös pyyhkäisi säärtäkin, keskeytti tähän hänen toimensa, niin ettei hän saanut lopulliseen voittoon ottaa osaa. Sittenkin hän täydellä syyllä sai urhoollisuutensa palkaksi ritariarvon.

V. 1624 suotiin Kustaa Hornille sija Ruotsin valtaneuvoskunnassa ja v. 1625 hän asetettiin Suomen koko jalkaväen ylipäälliköksi, jota paitsi hän oli erikseen Savon jalkarykmentin eversti ynnä yhden suomalaisen ratsumieslippukunnan johtaja. Jälkimäisenä vuonna valloitti hän, niinkuin jo tiedämme, yhdessä De la Gardien kanssa, Tarton ynnä koko joukon muita linnoja Liivinmaalla ja oli alusta vuotta 1626 suurena apuna Wallhofin loistavan voiton saavuttamisessa.

Preussiin lähtiessään jätti sitten kuningas koko Liivinsodan jatkamisen De la Gardien ja Hornin haltuun. Näiden herrojen tehtävä oli sangen vaikea. Heidän komennossansa siellä oleva sotavoima, joka melkein kokonaan oli suomalainen, ei ollut lukuisa, ja paljon oli joukossa sahralta juuri otettuja rekryyttejä, jotka eivät vielä olleet saaneet sotaharjoitusta. Eipä niillä kaikilla, niin päälliköt valittivat, ollut edes oikeata sotamiespukuakaan, vaan he retkottelivat vielä omissa talonpoikaisissa mekoissansa. Heidän vähäinen lukumääränsä sitä paitsi vähenemistään väheni tautien kautta, joihin ruoan ja kelvollisten vaatteitten puute oli syynä; sillä rahan saanti palkkaa varten oli sangen verkallinen. Asiain näin ollen ei voitu suuria saada toimeen, ei edes aina tyystin suojella entisiä valloituksia vihollisen partiokunnilta. Sittenkin onnistui Kustaa Hornin suomalaisen ratsuväen kanssa saada muutamia pieniä voittoja lopussa v. 1627 ja alussa v. 1628, niin että puolalaiset karkoitettiin pois Väinäjoen pohjoisrannalta, vieläpä ajettiin takaa useampia peninkulmia Liettuan korpia myöten. Tästä sanomasta kuningas ihastui ikihyväksi, sillä hän oli jo pelännyt, että hänen täytyisi jättää Preussin sota kesken ja palata Liivinmaalle suuremman sotavoiman kanssa. "Kustaa Horn", kirjoitti Kustaa Aadolf tähän aikaan, "on tehnyt siellä melkein kaikki, mitä on toimeen saatu; sillä Jaakko kreivi on hankkeissaan ja toimissaan jokseenkin hidas vetelys." Hornille itselleenkin hän lähetti hartaan kiitoskirjeen ja lupasi aina pitää hänen ansionsa hyvässä muistossa. Samana vuonna kutsuttiin sitten De la Gardie Preussiin kuninkaan luoksi, jolloin Horn, sotamarskin arvoon korotettuna, sai koko sotavoiman Liivinmaalla komentonsa alle. Kuinka suuri Kustaa Aadolfin luottamus häneen oli, näkyy siitä, että hänelle ani harvoin lähetettiin mitään ohjeita tai käskyjä. Enimmiten hän sai, "koska hän parhaiten tunsi Liivinmaan olot", itse päättää ja säätää tilaisuutta myöten. Sama vapaus oli tavallisesti jo ennenkin ollut Hornilla, silloinkin kun kuningas vielä itse oleskeli maassa. Kauan aikaa ei nyt kuitenkaan enää sota jatkunutkaan hänen johtonsa alla. Aselepo erittäin Liivinmaata varten tuli toimeen 1628 vuoden lopulla, ja seuraavana vuonna, niinkuin jo tiedämme, keskeytti yleinen sotalepo koko Puolan sodan.

Sen sijaan aukeni nyt Hornille monin verroin avarampi, mainehikkaampi tanner. Hänen johtonsa alla saapuivat v. 1630 sotaan käsketyt Suomen rykmentit Saksaan. Ensi aluksi jätettiin Horn miehineen varajoukoksi, jonka tuli suojella Pommeria, sillä aikaa kun kuningas itse laajenteli valloituksiaan. Myöskin annettiin hänelle tänä aikana toimeksi kahden Banérin avulla liittosovinnon aikaansaaminen Ranskan kanssa. Pian kuitenkin, kun Tilly lähenei, kutsuttiin Hornin pääarmeijan lisäksi ja oli sitten mukana lähinnä seuraavilla retkillä ja tappeluissa. Breitenfeldin kentällä, niinkuin tiedämme, oli Hornilla kuumiin löyly kestettävänä, yksinään melkein koko Tillyn voimaa vastaan, ja hänen luja järkähtämättömyytensä oli suurena syynä voittoon.

Reinjoelle eteenpäin marssiessaan jätti sitten Kustaa Aadolf taaskin Hornin jälkeensä Frankin maakuntaa ja yhdistystä Pohjois-Saksan kanssa varjelemaan. Täällä oli Hornilla alussa hyvä menestys, niin että hän sai vielä uusiakin valloituksia toimen, mutta sitten hänelle sattui paha vahinko. Hän, joka muuten aina oli niin varovainen, ei ollut tarkasti valvonut vihollisen liikuntoja. Tilly karkasi siis arvaamatta Hornin kimppuun, joka majaili vallittomassa Bambergissa, ja teloitti häneltä koko jalkaväen.

Vikansa Horn paransi kuitenkin osaksi sillä, että hän mestarillisella peräytymisretkellä pelasti edes ratsuväkensä ja sitten äkillisellä ryntäyksellä hävitti yhden vihollisen joukoista.

Retkellä Lechjoelle ja Baijeriin oli Horn taas, niinkuin jo tiedämme, pääarmeijan mukana. Münchenin valloituksen jälkeen lähetettiin hän kuitenkin taas erikseen Reinjoen rannoilla taistelevan osaston päälliköksi. Hän valloitti nyt koko Elsassin, josta keisarillisilla siihen saakka oli ollut suuri apu. Koko sotaretki siellä muuten oli alinomaista linnojen ja vahvojen kaupunkien piiritystä, jossa hänellä oli täysi tilaisuus näyttää Alankomailla saatua kokemustansa.

Kustaa Aadolfin kaaduttua olisi holhoojahallitus tahtonut määrätä Hornin kaikkien Saksassa olevien sotajoukkojensa ylijohantajaksi; mutta Weimarin herttua otti pääarmeijan johdon omin luvvin käsiinsä. Tätä mahtavaa herraa eivät valtionholhoojat uskaltaneet loukata, mutta toiselta puolen peloitti heitä myös jättää koko sotavoimansa kunnianhimoisen muukalaisen haltuun. Päätettiin senvuoksi siten, että Horn ja Weimarin herttua kumpikin saisivat yhtä suuret eri armeijat johtaaksensa, jotka ainoastaan hädän vaatiessa yhdistyisivät yhteisiin yrityksiin. Tästä ylimäisen johdon jaosta heikontui tietysti protestanttien voima suuresti, ja muutenkin teki Bernhardin kateus ja vallanhimo paljon haittaa. Hornia vastaan nousi v. 1633, niinkuin luullaan Weimarin herttuan salaisten yllytysten kautta, vaarallinen kapina saksalaisten palkkasoturien parissa. Nämät eivät näet rakastaneet sotamarskia, joka armahti porvareita ja talonpoikia ja koetti suojella heitä yhä vallattomammaksi paisuvan väkensä ryöstöltä. Tämä kapina saatiin kun saatiinkin jälleen viihdytetyksi, mutta seuraavana vuonna aikaansai ylipäällikköjen eripuraisuus perinjuurisen turmion. Keisarilliset silloin olivat ryhtyneet Regensburgin piiritykseen, jonkatähden Horn ja Bernhard herttua rupesivat hieromaan sovintoa, lähteäkseen yhdessä avuksi. Mutta turhien ehtojen ja estelyitten tekoon kului niin pitkä aika, että heille kesken marssia jo tuli kaupungin antautumisesta sanoma. Joku aika sen jälkeen keisarilliset rupesivat Nördlingeninä ahdistamaan, ja tätä kaupunkia uhkaava vaara yhdisti nyt toistamiseen molemmat sotaherrat, jotka olivat jälleen eronneet.

Nördlingeninä lähetessä saatiin kuulla, että vihollisen luku Alankomaille päin marssivan espanjalais-armeijan kautta oli karttunut puolta vertaa suuremmaksi kuin avuksi rientävien protestanttien voima; niinpä huomattiin myöskin, että keisarillisten asema oli sangen vahva. Hornin neuvosta senvuoksi päätettiin vielä odottaa, kunnes tulossa olevat apujoukot olisivat saapuneet perille. Parin päivän perästä alkoi kuitenkin joka yö leimahdella tulia kaupungin torneista, joka oli sovittu merkki siitä, että viimeinen hätä oli jo tarjona. Weimarin herttua vaati nyt kiivaasti tappelua, hän kun oli kunniasanallaan luvannut Nördlingenin porvareille tuoda apua. Hornin täytyi myöntyä, varsinkin kun yksi odotetuista apujoukoista jo oli saapunut. Kuitenkin pani hän sen ehdon, ettei ryhdyttäisi yleiseen taisteluun, vaan valloitettaisiin ainoastaan pari mäenkukkulaa, joista saatettiin uhata piirittäjien leiriä. Pianhan poissaolevat apujoukot varmaan tulisivat; viholliselta oli sitä vastoin espanjalainen voima viimeistään viikon perästä eroava ja marssiva oikeaan määräpaikkaansa. Jos tätä viisasta neuvoa olisi noudatettu, olisi luultavasti kaikki käynyt hyvin. Mutta herttua, ylpeänä entisistä, alinomaisista voitoistansa, vaati vain yleistä tappelua; samaa huusivat myös melkein kaikki alapäälliköt. Uskalsipa yksi heistä vielä soimatakin Hornia, pilkalla sanoen: "Jos olisi kuningas Kustaa Aadolf tämmöisiä pelkurin neuvoja totellut, niin eipä hän olisi valloittanut koko Saksanmaata kahdessa vuodessa!" — "Jos kuningas Kustaa Aadolf", vastasi jalo suomalainen, "vielä eläisi, niin hän kyllä todistaisi, etten minä koskaan ole ollut pelkuri; eikä hänkään koskaan yrittänyt epätietoista voittoa, kun saman voiton vaarattakin saattoi saada." Saksalaisten huudot eivät kuitenkaan tästä asettuneet, ja viimein ei Horn, yksin kun oli, voinut muuta kuin myöntyä. "Hyvä on", sanoi hän, "tapellaan sitten mutta muistakaa sanani, että meille tulee yllin kyllin työtä."

Aamulla elok. 27 p. 1634 alkoi *Nördlingenin* tappelu. Hornin piti oikealla kyljellä ensiksi valloittaa eräs tärkeä mäen kukkula pattereineen. Mutta kaikki hänen yrityksensä olivat turhat, sen perästä kun ensiryynnäkössä sattunut parin ruutivaunun räjähdys oli lennättänyt jonkun satamäärän hänen miehiänsä ilmaan; muut joutuivat silloin hillitsemättömän pelon valtaan, he kun luulivat koko mäen olevan täynnä ruutimiinoja. Horn katsoi siis viimein parhaaksi vetäytyä entiselle asemalleen. Hän ei ollut kuitenkaan vielä pitkälle päässyt, kun yht'äkkiä hurja pakolaisparvi tömähti hänen puolelleen. Bernhard herttua, jonka piti pysyä alallaan siksi, kunnes Horn olisi ensi tehtävänsä suorittanut, ei ollut malttanut niin kauan olla jouten. Hän oli rynnännyt päälle ja saanut hirmuisen ylivoiman niskoillensa. Pian olivat hänen joukkonsa hajallaan ja pakenivat, hakien Hornilta turvaa. Mutta heidän sekava tulvansa rikkoi myös Hornin väen järjestyksen, niin ettei se voinutkaan täydellä voimalla ottaa vastaan pakenevien jäljissä hyökkäävää vihollista. Turhaan kokosi Horn kerran toisensa jälkeen hajonneet rivinsä; turhaan taisteli hän itse kuin leijona, todistaen ettei hän ollut mikään pelkuri. Ylivoima saarsi hänet kokonaan; miekka temmattiin pois hänen kädestään; hän joutui vangiksi väkensä tähteitten kanssa.

Protestanttien tappio tässä tappelussa oli perinpohjainen. Weimarin herttua, tuskissaan siitä, että hän oli niin hätäillyt, repi tukkaansa ja huusi: "Horn oli viisas mies, minä mieletön houkka!" Kustaa Horn puolestaan osoitti jaloa mieltänsä sillä, ettei hän kertomuksessaan valtionholhoojille koettanutkaan

puhdistaa itseänsä syyttömäksi moittimalla Bernhardia.

Viholliset kohtelivat kuuluisaa vankiaan ansionmukaisilla kunnianosoituksilla. Kuninkaallinen prinssi, joka oli espanjalaisen apuvoiman päällikkö, antoi ensi päiviksi oman komean telttansa hänen asuttavakseen. Sitten vietiin Horn Ingolstadtin, myöhemmin Burghausenin linnaan. Kummassakin paikassa häntä pidettiin aina hyvin, vaan ei tahdottu millään ehdolla päästää häntä vapaaksi jälleen. Sekin oli laillansa suuri kunnianosoitus, sillä siihen oli syynä hänen erinomaisen sotataitonsa pelko. Pitkällisen vankeutensa ikävyyttä lievitti Horn lukemisella ja kirjailijatoilla. Hän sepitti kirjan sotapäällikön velvollisuuksista sekä historian Kustaa Aadolfin retkistä Saksanmaalla; kumpaistakaan ei kuitenkaan ole painettu. V. 1641 olivat jo keisarilliset suostumaisillaan vangin vapauttamiseen; mutta kovaksi onneksi kuoli juuri samaan aikaan Banér, ja silloin vietiin Horn jälleen takaisin linnaansa, sillä eihän nyt toki, kun Ruotsin armeija oli johtajaa vailla, sopinut tehdä itselleen vahinkoa poistamalla tämän puutteen. Vapauden päivä koitti sotamarski paralle vasta tammikuun 30 p. 1642 ja Hornin täytyi luvata, ettei hän enää taistelisi keisaria vastaan. Vaihtokaupassa saivat silloin keisarilliset koko kolme kenraalia, niiden joukossa mainion De Werthinsä.

Horn matkusti kotiin Sveitsin ja Ranskan kautta, missä häntä joka paikassa mitä kunnioittavimmalla tavalla otettiin vastaan. Kun hän läheni ranskalaisten leiriä Perpignanissa, lähetettiin kuninkaalliset vaunut sekä huovijoukko kunniavahtina häntä noutamaan. Itse leirissä paukahtivat hänen tullessaan kaikki tykit ja koko armeija seisoi juhlallisessa paraatijärjestyksessä. Parhaat sankarit, Condé, Turenne, Schomberg, jopa Ranskan silloinen kaikkivaltias pääministeri Richelieuakin, riensivät kuuluisaa vierasta tervetulleeksi tervehtimään. Itse kuningas Ludvik XIII niinkään osoitti hänelle kaikkea mahdollista kunniaa, puhutteli häntä "orpanakseen"[8] ja jäähyväisiä sanoessaan lahjoitti kalleilla kivillä ylt'yleensä koristetun miekan. Calaisin satamassa kohtasi sitten Horn suuren sotalaivan, jonka taas Englannin kuningas vartavasten oli lähettänyt, että hän sillä saisi matkustaa Pommeriin.

Pian sen jälkeen, kun hän oli Ruotsiin palannut, tuli hänen osakseen taas suuri kunnianosoitus. Venetsian tasavalta näet pyysi häntä koko sotavoimansa ylipäälliköksi sodassa Turkia vastaan. Tähän tarjoumukseen Horn antoi kuitenkin kieltävän vastauksen, sanoen velvollisuutensa vaativan, että hän varaisi miekkansa oman maansa palvelusta varten.

Hänen miekkaansa tarvitsikin kotimaa sangen pian Tanskan sodassa, joka, niinkuin tiedämme, nyt syttyi, ja jossa Horn sai toimekseen Skoonen valloituksen. Suurta sotavoimaa ei hänelle annettu mukaan, ainoastaan 8,000 miestä. Mutta eipä tanskalaisillakaan siinä maakunnassa ollut paljon sotaväkeä; melkein kaikki soturit olivat Juutin mantereella Torstensonia vastustelemassa. Sangen vähällä vaivalla sai täten sotamarski koko maakunnan, lukuunottamatta vahvaa Malmötä, valtoihinsa. Mainingissa kaupungissa oli 3,000 miestä oikeata sotaväkeä ja meren puolelta oli aina tilaisuus tuoda apujoukkoja, ampumavaroja sekä muonaa ehtimiseen lisään, sillä Ruotsin laivasto ei uskaltanut ylivoimaisen Tanskan laivaston vuoksi tulla Malmötä siltä puolelta saartamaan. Turhat olivat siis kaikki Hornin yritykset maan puolelta. — Innokkaasti osaa tähän sotaan ottivat myös Skoonen talonpojat; he olivat miehissä tarttuneet aseisiin ja koettivat kaikin tavoin häiritä läpi maan marssivia ruotsalaisia. Näitä ammuskeltiin yhä väijymäpaikoilta, ja partiolle lähetetyt pienet parvet hävisivät usein jäljettömiin. Horn koetti ensin laupeudella taivutella talonpoikaista kansaa rauhaan; mutta kun siitä ei tullut apua, täytyi hänen ryhtyä kovempiin keinoihin. Pitkin maanteitä hakattiin ja poltettiin molemmin puolin metsä pyssyn kantaman leveydeltä, sissijoukot lyötiin armotta, missä ikänä heitä tavattiin, sadoittain maahan, ja kapinaan osallisten kylät tasoitettiin tantereeksi. Täten oli tämä sota kaikkein hävittävimpiä ja julmimpia, mistä Skoonen aikakirjat tietävät kertoa, ja vielä sata vuotta myöhemmin oli "Hornin sota" niillä seuduilla, samoin kuin Iso Viha meillä, ajanlaskun rajapylväänä, jota myöten kansa määritteli ennen tai jälkeenpäin tapahtuneita merkillisiä seikkoja.

Juuri tähän aikaan tuli Kustaa Aadolfin tytär lailliseen ikään ja otti hallitusohjat omiin käsiinsä. Hänkään ei voinut olla kunnioittamatta Hornia, vaikkei tämä koskaan päässytäkään hänen suosionsa. Siksi oli Horn mielenlaadultaan ja tavoiltaan liian vakava, ja sitä paitsi hän valtaneuvoskunnassa piti aina lujasti Kristiinalle vastahakoisen Aksel Oxenstjernan puolta. Luonnollista siis tavallansa oli, että muuten niin auliskätinen kuningatar ei pitkään aikaan suosionosoituksilla muistanut Hornia. Kipeästi kuuluu koskeneen kuuluisan, ansiokkaan sotamarskin sydämeen, kun Torstenson pääsi kreiviksi, eikä hänelle kuulunut vielä mitään palkintoa. Viimein tuli kuitenkin myös Hornin vuoro; v. 1651 hänkin koroitettiin kreivinarvoon, ja v. 1653, vanhan asekuoppalinsa De la Gardien kuoltua, hän peri valtamarshin viran.

Kaarle X Kustaa oli hänelle suosiollisempi, vaikka kyllä hänellä olisi ollut syytä vihastua; sillä Horn, niinkuin muutkin valtakunnan etevimmät miehet, oli kovasti vastustellut Kristiinan luopumista kruunusta. Kun sota jälleen syttyi, uskottiin valtamarshille koko Ruotsin puolustus. Tarpeellisten varain hankkimiseksi kutsui Horn kuninkaan nimessä säädyt kokoon Skaran kaupunkiin. Matkalla sinne alkoi hän jo tuntea pahoinvointia; perille tultuaan hän vaipui sairasvuoteelle, ja toukok. 10 p. 1657 hän hiljaa ja rauhallisesti heitti henkensä. Kahdesti hän oli ollut naimisissa. Hänen ensimmäinen puolisonsa oli

Aksel Oxensjernan kaunis tytär Kristiina, joka kuitenkin jo kolmivuotisen avioliiton jälkeen kuoli; sitten hän nai Siiri Bjelken. Lapsista oli isän kuollessa ainoastaan kolme tytärtä elossa. Kreivillinen Hornin suvun haara sammui siis heti perustajansa kanssa jälleen.

Hornit olivat jo alkuansa rikasta sukua, ja tämä rikkaus tietysti karttui vielä moninkertaiseksi Kustaa Hornin suurien ansioitten johdosta suotujen palkintojen kautta. Kustaa Aadolf oli antanut hänelle läänityksenä erään aateliskartanon uudessa voittomaassaan Liivissä; Oxenstjerna oli Saksassa antanut hänelle Mergentheimin abottikunnan sekä Saksanritariston suurmestarin viran, josta oli suuret tulot; Kristiina nyt viimein soi *Porin kreivikunnan*, johon paitsi Porin ja Koiviston kartanoita kuului 119 taloa Ulvilassa, 37 Kokemäellä ja 216 Huittisissa, kaikkiansa 230 manttaalia.

Hornin maine sotapäällikkönä, niinkuin olemme nähneet, oli loistavimpia. Hänen taidostaan tässä suhteessa antaa eräs nykyaikainen sotahistoriankirjoittaja[9] sen arvostelun, että "hänen neuvonsa olivat aina viisaimmat, hänen sotasäännöksensä sekä taistelujärjestyksensä tavallisesti niin mestarilliset, että ne kaikkina aikoina voisivat kelvata esikuviksi". Varovaisen, mieltäväisen luonteensa tähden, josta johtui, ettei hän koskaan tahtonut jättää mitään sattuman nojaan, hän oli kuitenkin soveliaampi johtamaan puolustusta kuin panemaan toimeen rohkeaa hyökkäystä. Tämän hänen luonteensa käsitti Kustaa Aadolf vallan hyvin ja jätti, niinkuin on kerrottu, "oikean kätensä" hyvin usein jälkeensä jotain vaarallista paikkaa suojelemaan, sillä aikaa kun hän itse rohkeasti marssi eteenpäin. Juuri saman luonteensa vuoksi olisi Horn kuninkaan kuoleman jälkeen ollut soveliaain ylipäällikkö, koska silloin pääasiana oli ennen saatujen voittojen säilyttäminen ja suojaaminen.

Sotamiehet ja alapäälliköt, niinkuin jo on kerrottu, eivät rakastaneet eivätkä oikein totelleetkaan Hornia ylipäällikkönä. Ollen itse vakava tavoiltansa, tarkka velvollisuuksiensa täyttämässä, hän vaati myös ankarasti samaa komennettaviltansa, ja näytti joka tilaisuudessa peittämättä, niin moitteilla kuin rangaistuksillakin, miten soturien yhä yltyvä vallattomuus, irstaisuus ja julmuus häntä inhotti. Kansa niissä maissa, joiden läpi hän marssi, sitä vastoin suosi häntä juuri samasta syystä ja nimitti häntä "laupiaaksi Horniksi".

Seurustelussa muitten ihmisten kanssa hän oli hyvin hauska. Hänen suuri oppinsa ja monilla matkoilla laajentuneet kokemuksensa olivat loppumattomana vaihtelevien puheenaiheitten lähteenä. Samalla hänen käytöksensä ilmaisi hovimiehen ja sivistyneen ihmisen hienoa kohteliaisuutta, johon vielä lisäksi tuli kaikesta röyhkeydestä ja kiivaudesta vapaa, nöyrä ja tasainen mieli. Näiden miellyttävien avujen vaikutusta heikoksi kuitenkin viimeisinä vuosina yhä yltyvä mielensynkkyys, joka peloitti monta ihmistä häntä likemmälle lähestymästä.

Uskonnessaan oli Horn totinen ja harras, luotettava rehellisyydessään ja ystävytydessään, siveydeltään puhdas ja moitteeton, vaaran hetkenä miehuullinen, luja ja hätäilemätön. Me näemme hänessä siten sankarin kuvan, joka kaikkien hänestä kirjoittaneitten yksimielisen todistuksen mukaan oli jaloimpia ja tahrattomasti kirkkaimpia kaikista tämän aikuisista ruotsalaisista mainioista miehistä. "Hänessä", lausuu eräs hänen elämäkirjoittajansa,[10] "oli yhdistyneinä hänen aikansa aateliston kaikki suuret avut, vaan ei juuri tuntuvasti sen pahoja puolia". Samassa sopisi myöskin lyhyesti kuvata hänen luonnettansa siten, että sanoisimme hänen olleen "tosisuomalaisen", sillä hän omisti kaikki tähän nimeen kuuluvat hyvät avut, vaan ainoastaan vähässä määrässä sen pahoja; sillä hänen parhaat avunsa, varovaisuus, mieltäväisyys (joskus liialliset kumpikin), vakavuus, lujuus, tasaisuus ja vaatimaton nöyryys ovat juuri meidän kansamme luonteelle kuvaavimmat.

14. Torsti Stålhandske.

Paitsi Kustaa Hornia oli vielä useampia muitakin Suomen herroja, jotka tekivät nimensä kuuluisaksi kolmekymmenvuotisessa sodassa. Kaikkein kuuluisin Hornin jälkeen oli *Torsti Stålhandske*, hakkapeliittain rivakka johtaja.

Alkuansa ei Stålhandsken suku ollut suomalainen, vaan kotoisin Ruotsista, Länsi-Götinmaalta. Sieltä hänen isänsä oli tullut meidän maahamme, nainut suomalaisen aatelisneidon ja asettunut Porvoon pitäjän Hummelsundin kartanoon, jonka rouva omisti. Tässä samassa Hummelsundissa syntyi v. 1594 Torsti Stålhandske, ollen siis saman vuoden lapsi kuin hänen vastainen ylipäällikkönsä Kustaa Aadolf.

Nuorena poikana jo hän sai tilaisuuden laajentaa tietojansa ja kokemuksiansa ulkomaanmatkalla. Hän seurasi näet hovipoikana skotlantilaista kenraalimajuuria Ruthveniä, joka läksi kotimaahansa pestamaan sotaväkeä Ruotsin kuninkaan palvelukseen. Sieltä palattuansa pääsi Stålhandske alauseeriksi kuninkaan henkivartijajoukkoon. V. 1622 lähetettiin hän vänrikkinä Liivinmaan sotaan, Kobronin suomalaiseen jalkarykmenttiin, jossa hän jonkun ajan perästä kohosi luutnantin arvoon. V. 1626 hän seurasi Kustaa Aadolfia Preussinmaalle ja sai majurin paikan Arvi Hornin johdon alla olevassa

Porin jalkarykmentissä.

Vuoden kuluttua muutettiin Stålhandske ratsuväkeen. Tässä vasta hän olikin omassa elementissään; siinä oli oikea sija hänen rivakalle, uljaalle ritarihengelleen. Aake Tottin johdon alla oli yltäkyllin tilaisuutta uhkarohkeihin retkiin ja rynnäkköihin, ja Stålhandske osoitti pian olevansa juuri samaa karvaa kuin hänen everstinsäkin. Joskus annettiin hänen jo täällä itsenäisesti toimittaa partioretkiä. Erityisesti kerrotaan, että hänet helmikuussa 1629 lähetettiin kahden suomalaisen ratsumies- ja yhden rakuunalippukunnan kanssa muonaa viemään piiritetylle Strassburgin kaupungille. Tämän tehtävän hän sai onnellisesti suoritetuksi kymmenessä päivässä. Everstiluutnantin arvo tuli siitä hänen palkinnokseen.

Seuraavana kesänä saapui Stålhandske viimein sille tantereelle, missä hänen nimensä oli saava kirkkaimman loistonsa. Hän purjehti komennossaan olevien Turun läänin ratsumiesten kanssa Pommeriin. Täällä hän jo heti sodan alussa osoitti semmoista uljuutta, että kuningas antoi hänelle palkinnoksi 24 taloa Porvoon pitäjistä läänitykseksi. Se tapahtui hyvin pian Frankfurt an der Oderin valloituksen jälkeen; luultavasti oli siis Stålhandskekin mukana, vaikkei sitä ole erittäin mainittu, silloin kun suomalaiset ratsumiehet, heittäen hevosensa itsekseen, kiipesivät mainitun kaupungin muurin yli.

Miten sitten Stålhandske suomalaisineen suuresti vaikutti voiton saavuttamiseen Breitenfeldin tappelussa, on jo tullut kerrotuksi. Myöskin hän oli etumaisia, kun Suomen ratsuväki kaalasi Lechjoen poikki. Baijeriin hän ei silloin kuitenkaan seurannut kuningasta, vaan meni takaisin Reinjoen seuduille, Aksel Oxenstjernan osaston lisäksi. Siellä eräänä päivänä tehtiin viholliselle soma kepponen. Ruotsin palveluksessa oleva reinkreivi meni saksalaisen ratsujoukkonsa kanssa ärsyttelemään espanjalaista päällikköä Luukas Cagrea. Tämä karkasi vastaan koko kahdentoista eskadronin kanssa. Semmoista ylivoimaa säikähtyvinään pakeni reinkreivi minkä kavioista lähti. Mutta tultuansa ahtaaseen vuorisolaan hän yht'äkkiä komensi: "Oikealle ympäri!" ja kääntyi viholliseen päin. Samassa hyökkäsi myös Stålhandske esiin, joka juuri tähän paikkaan oli asetettu väijyksiin, ja nytpä tuli hämmästyneille don'eille[11] aika hätä. Edestä hakattiin päälle, takaa hakattiin päälle, eikä ollut tuossa ahtaudessa ylivoimasta suurta apua. Ainoastaan neljä laukausta espanjalaiset kestivät, sitten he pötkivät hajonnein rivein pakoon. Tällä tavoin voitti neljä suomalaista ja viisi saksalaista lippukuntaa kaksitoista vihollisen lippukuntaa. Espanjalaisille tuli toinen ratsumiesjoukko avuksi, mutta sekin kääntyi heti karkuun. Takaa-ajoa jatkettiin, kunnes jalkaväki otti pakolaiset turviinsa. Mutta vaikka vihollisella oli niin kova kiire, olivat kuitenkin suomalaiset ja reinkreivin huovit ennättäneet jo tappa heiltä neljä päällikköä, 300 sotamiestä ja temmaista seitsemän lippua voittonsa merkeiksi. — Jonkun aikaa sen perästä täytyi Cagren kokonaan lähteä takaisin Belgiaan, josta hän oli tullutkin. Sillä matkalla kihisivät taas Stålhandsken ratsumiehet hänen ympärillään niinkuin Suomen soitten sääsket ja pakoittivat hänet tällä lakkaamattomalla hätyyttämisellään jättämään suuren osan kuormastoansa jälkeensä tielle.

Oxenstjernan joukossa läksi sitten Stålhandske Nürnbergiin ja otti, niinkuin jo on kerrottu, uljaasti osaa Alte Vesten tappeluun. Siitä syystä hän sai palkakseen everstin arvon. Tuli sitten Lützenin verinen päivä, Stålhandsken ja hänen suomalaistensa loistavin kunnian päivä. Me jo tiedämme, kuinka he etumaisina hyökkäsivät ojien yli, kuinka he pelastivat kuninkaansa ruumiin ja kuinka viimein he vielä urhoollisesti kestivät Pappenheimin vereksen joukon hyökkäyksen. Stålhandske se kuuluu olleen, joka tässä viimeisessä kahakassa omin käsin ampui Pappenheimin kuoliaaksi ja sillä saattoi viholliset hämmästyttämään.

V. 1633 oli Stålhandske huoveinensa siinä armeijassa, joka Hamelnia[12] piiritteli. Keisarillinen sotavoima riensi kaupungin avuksi ja ankara tappelu syttyi sen lähellä. Stålhandske oli taas saanut kunniapaikkansa oikeanpuolisen kyljen päässä. Keisarilliset olivat lähettäneet sen uhkauksen, etteivät he suoneet armoa yhdellekään suomalaiselle eikä ruotsalaiselle; ainoastaan saksalaiset, jotka olivat Ruotsin palveluksessa tai liitossa, olivat säästettävät, jos he tahtoivat antautua vangeiksi. Mutta tämä uhkaus ei meidän poikien parissa nostattanut muuta kuin naurua. Armoa eivät he aikoneetkaan anoa, vangeiksi eivät he aikoneetkaan pyrkiä. Tavallisella vauhdillansa hakkasivat he pian vihollisen rivit hajalleen, tappoivat muutamia tuhansia, soivat ottamalla heidät vangiksi armoa vielä muutamille tuhansille, sanalla sanoen teloittivat vihollisen niin perinjuurin, ettei keisarillisista enää koko sen vuoden aikaan ollut pelkoa Luoteis-Saksassa. Stålhandske oli jo tappelun alussa saanut haavan, vaan hän ei malttanut sittenkään jäädä pois leikistä, ennenkuin voitto oli saatu.

Pian sen jälkeen lähetti Ruotsin hallitus osan täten jouten jääneistä sotajoukoistaan Hollannille avuksi. Stålhandske sai ylipäällikkönä kuljettaa sinne muutamia ruotsalaisia ja suomalaisia ratsurykmenttejä. Hänen uljaat poikansa herättivät siellä yleistä ihmetystä ja ihastusta rivakalla soturinryhdillänsä sekä siveydellään ja jumalisuudellaan. Mutta he puolestansa eivät viihtyneet yhtä hyvin uudella sotatantereellansa. Siellä käytiin sotaa ihan toisella tavalla, kuin mihin he olivat tottuneet, varovasti, hitaasti, vetelehtien, oikein poroporvariseen tapaan. Kerran käski kuitenkin hollantilainen kenraali heidän laittaa aseensa kuntoon, koska nyt muka pian oli tuleva tilaisuus niitä käyttä. Tuostapa meidän ruudinkärventämät urhot vasta oikein suuttuivat. "Neuvokoon herra

kenraali", tiuskasivat he vastaukseksi, "omia rekryyttejään! Me olemme kuningas Kustaa Aadolfin opissa olleet ja pidämme aseemme aina kunnossa!" Muutamien kuukausien kuluttua saivatkin he jälleen palata Saksanmaalle.

Tuona turmiollisena vuonna 1634 kuului Stålhandske Banérin osastoon, joka itsekseen retkeili Schlesiassa ja Bööminmaalla. Täten hän säästyi siitä häpeästä, että olisi ollut mukana Nördlingenin surkeassa paossa. Vähäistä aikaisemmin hän oli muuten saanut kenraalimajurin arvon ynnä myös ylikomentoonsa kaiken Saksassa olevan ruotsalaisen ja suomalaisen ratsuväen.

Seuraavana vuonna hän pääsi vielä kerran, viimeisen kerran käymään kotimaassaan. Hänelle näet annettiin toimeksi viedä sinne osa suomalaista ratsuväkeä. Alusta kesää 1636 hän palasi kuitenkin takaisin Saksanmaalle, tuoden kanssansa useampia tuhansia Suomen väkeä. Näiden avulla rohkeni sitten Banér käydä tuohon hurjanrohkeaan *Wittstockin* tappeluun. Stålhandske ja englantilainen King olivat saaneet käskyn vasemman kyljen ratsuväen kanssa tehdä kierroksen ja karata vihollisen selkään. Banér puolestaan päävoiman kanssa kävi suoraan päälle. Arvaamattomat esteet viivyttivät kuitenkin kiertäjien tuloa. Banér sai täten koko vihollisvoiman niskoilleen. Näytti jo siltä kuin tulisi tästä toinen Nördlingenin tappio, vaikka varsinkin oikean kyljen ratsuväki, niissä etupäässä suomalaiset ja virolaiset, pitivätkin lujasti puoliansa. Ei ollut sitä lippukuntaa, joka ei olisi kuusi, jopa kymmenenkin kertaa syössyt rynnäköille. Ilta viimein läheni ja Banérin voimat alkoivat masentua. Silloin yht'äkkiä kuului vihollisen selän takaa tuo tuttu huuto: "Hakkaa päälle! Hakkaa päälle!" ja samassa havaittiin saksilaisten rivien joutuvan sekaannuksiin. Banér vei nyt väkensä uudella innolla tuleen, eikä aikaakaan, niin oli loistava voitto saavutettu. Yön hät'hätää levättyänsä läksivät sitten Stålhandske ja King vihollista takaa-ajamaan. He viipyivät sillä retkellä koko viisi vuorokautta, mutta olivatpa he myös saaneetkin aika paljon toimeen. Monta sataa vihollisista oli vielä hakattu maahan, ja saatu kaksituhatta vankia lisäksi. Muun saaliin ohessa he toivat kolmekymmentäviisi lippua ynnä vaaliruhtinaan omat kullatut vaunut, jotka viimeainitut Stålhandske lahjoitti Banérille. Itse hän sitä vastoin piti vaaliruhtinaan kalliit, hopeiset pöytäastiat, jotka olivat joutuneet hänen käsiinsä jo itse tappelupäivänä, silloin kun vihollisleiri rynnäköllä valloitettiin.

Vuosina 1637-9 oli sitten Stålhandske mukana kaikilla Banérin mainioilla retkillä, tavallisesti ensimmäisenä eteenpäin marssiessa, viimeisenä peräytyessä. Syksyllä viimeksimainittuna vuonna uskottiin hänen johtoonsa erityinen armeijan osasto, jolla hän sitten kolme vuotta taisteli Schlesiassa. Täälläkin hän teki aina välistä rohkeita tekoja, mutta ylimalkaan ei sotaonni tahtonut olla hänelle oikein myötäinen. Pääsyy taisi olla siinä, että Stålhandskesta ei ollut suurempien asioiden johtajaksi; erittäinkään hän ei pitänyt huolta muonasta, niin että hänen väkensä välistä hajosi nälän tähden. Sen lisäksi tuli kenties vielä, ettei hänellä ollut omia tuttuja Suomen poikia joukossaan.

Torstensonin tultua ylipäälliköksi, yhdisti Stålhandske osastonsa jälleen pääarmeijaan ja otti osaa sen taisteluihin. Leipzigin tantereella hän komensi Uudenmaan ratsumiehiä, jotka seisovat oikean kyljen toisessa rivissä varaväkenä. Jouten he eivät kuitenkaan seiseet siellä kauan, vaan saivat pian auttaa ensimmäiseen riviin asetettujen kansalaistensa tulista hyökkäystä, joka ratkaisi voiton. Tässäkin oli Stålhandske taas pysynyt koko ajan kuumimmassa löylyssä, vaikka hän jo kohta alussa haavoittui. Tappelun jälkeen havaittiin kuitenkin hänen haavansa niin pahaksi, että hänen täytyi erota armeijasta ja maata koko talvi Stettinissä lääkärin hoidon alaisena. Täällä hän tutustui Kristiina Horniin, joka oli Haapaniemen sukua; seurauksena oli, että uljas urho sai nyt vielä toisenkin haavan, itse sydänpaikkaan. Voitto ei kuitenkaan pettänyt lempipoikaansa tässäkin vaarallisessa taistelussa; häät vietettiin huhtikuun 9 p. 1643 suurella komeudella.

Toukokuussa täytyi kuitenkin nuoren aviomiehen jälleen erota kumppanistaan. Stålhandske, terveeksi tultuaan, riensi takaisin Torstensonin luokse, joka retkeili Moraviassa. Samoin hän seurasi myös sitten ylipäällikkönsä Holsteiniin. Täällä hyökkäsi hän taas tammikuussa 1644 Koldingin seudulla äkkiarvaamatta tanskalaisen ratsuväen päälle ja hävitti sen niin perinjuurin, että 1500:sta tuskin satamäärää pääsi pakoon. Mutta tämä rivakka ratsumiehen työ olikin hänen viimeisensä. Hän sairastui ja kuoli Haderslevin kaupungissa Slesvigissä huhtik. 21:nä päivänä.

Leski tuotti ruumiin sitten kotimaahan ja haudatti sen Turun tuomiokirkkoon sitä varten ostettuun hautakappeliin, johon laitettiin komea muistomerkki mustasta marmorista. Yhtään poikaa ei jäänyt sukua jatkamaan.

Stålhandske kuuluu olleen sangen oppinut ja sivistynyt herra. Eräs englantilainen, joka tästä sodasta kirjoitti, mainitsee hänen osanneen erittäin hyvin englanninkieltä; epäilemättä tuo taito oli silloin saanut alkunsa, kun hän Ruthvenin seurassa kävi Skotlannissa. Saksankielen ja kirjallisuuden tuntija ja suosija hän myöskin näky olleen; ainakin hän oli valittu erään saksalaisen kirjallisen seuran jäseneksi. Harrastusta tieteihin osoitti hän myös sillä, että hän lahjoitti Turun yliopistoon Aarhusin piispan kirjaston, jonka hän viimeisellä sotaretkellensä oli saanut saaliiksi. Tämä lahja, 900 nidosta, siihen aikaan nähden kylläkin suuri, oli meidän vastasyntyneen korkeakoulumme ensimmäinen kirjaston alku.

Stålhandske oli sangen rikas mies. Perintötalonsa lisäksi hän oli, niinkuin kerrottu, saanut suurenmoisen läänityksen Porvoon pitäjässä. Sitten hän osti vielä Ilolan (Illbyn) kartanon samassa pitäjässä. Marjon seteritalo Sauvon pitäjässä sekä Tervajoki (Tervik) Pernajalla kuuluvat myös olleen hänen omansa. Leski osti v. 1647 vielä 60 kruununtilaa Turun läänissä. Stålhandskella olikin sotaretkillään usein ollut tilaisuutta saada runsaita saaliita, eikä hän ollutkaan kainoimpia, kun ottaminen tuli puheeksi. Päinvastoin sanotaan hänen kouransa vihollisen maassa olleen jokseenkin rautaisen. Siitä syystä kertoikin kansa Holsteinissä, että hänen kuolinvuoteensa ääreen oli muka ilmestynyt musta haamu, joka tempasi pakenevan sielun kynsiinsä.

Toinen moitittava puoli Stålhandsken luonteessa oli se, että hän, samoin kuin useimmat kolmekymmenvuotisen sodan sankareista, kovin mielellään kallisteli pikaria. Tämä vika ynnä myös hänen onnistumaton sodankäyntinsä Schlesiassa estivät hänelle aiotun suuren kunnian. Kun Leipzigin tappelussa nuori Liljehöök, josta toivottiin suuria, oli kaatunut, kysyi näet holhoojahallitus, tokko Stålhandske sopisi ylipäälliköksi siinä tapauksessa, että Torstensonin täytyisi kivulloisuutensa tähden luopua virasta. Mutta Torstenson epäsi, sanoen syyksi sen, että Stålhandske, vaikka hän olikin taitava ja uljas eversti, kuitenkin liian usein oli juovuksissa ja selväpäisenäkin kuitenkin oli liian ahdasälyinen suuren sodan johtajaksi.

Mutta jollei Stålhandsken älyä eikä tapoja voikaan mitata korkeimmalla mitalla, niin ei voi kuitenkaan kukaan riistää häneltä sitä mainetta, että hän oli muita rivakkaampi ratsumiespäällikkö ja taitavampi partionkävijä. Vielä enemmän hän oli kuuluisa urhoudestansa, joka ei tuntenut pelkoa pahimmissakaan vaaroissa. Sitä hän osoitti teoilla lukemattomissa tilaisuuksissa, joskuspa myöskin lysteillä kokkasanoillaan. Niinpä tuotiin kerta hänelle hätäsanoma: "Vihollinen on kohta teidän kimpussanne!" — "Ja minä heti paikalla hänen kimpussaan!" vastasi siihen meidän säikähtymätön sankarimme.

15. Eerikki Slang.

Uudenvuoden aikana 1641 oli kaikkialla Saksanmaassa tavattoman kovat pakkaset; joet ja virrat menivät kaikki jäähän. Silloin Banér äkkiä kokosi koko ratsuväkensä, sai myös liittolaisensa, Ranskan armeijan, huovit mukaansa ja kiiti näin tuulispäänä Regensburgia vastaan. Tässä kaupungissa näet oli par'aikaa keisari Ferdinand herrainpäiviä pitämässä valtakuntansa katolilaisten ruhtinaitten kanssa. Sotaväkeä ei ollut sanottavasti niillä seuduin heidän suojanaan, sillä vaarasta ei ollut vähintäkään aavistusta. Jos Banérin onnistui päästä jäätyneen Tonavan yli ja saartaa Regensburg kaikilta haaroilta, niin oli nälkä pian pakoittava tuon herrojen hovilaisilla ahdatun kaupungin antautumaan. Sepä vasta olisikin aika saalis ollut — itse keisari kaikkine herroineen yhdellä apajalla! Pakkasen äkillinen lauhtuminen teki kuitenkin tämän sukkelan kepposen tyhjäksi. Samana päivänä, jona Banér ehti perille, olivat Tonavan jäät lähteneet liikkeelle, niin ettei ollut aluksillakaan yli pääsemistä.

Ranskan väki läksi nyt jälleen omia teitänsä, ja Banér, kun hänen voimansa siten ei enää riittänyt suurempiin yrityksiin, hajoitti miehensä ympäri kyliä talvimajoihin. Mutta keisari Ferdinandin sydän kuohui tulista vimmaa; hän päätti rohkealle viholliselleen kostaa tuon arvaamattoman päällekkarkauksen. Hänen käskystänsä alkoi sotajoukkoja joka haaralta hiljaa ja salaa vetäytyä Ruotsin väen talvimajoille päin. Paljon ei puuttunutkaan, niin olisi vaaraa aavistamaton Banér tullut kokonaan verkkoihin kiedotuksi. Mutta valpas kun hän oli, sai hän kuitenkin vielä hyvissä ajoin hiukan vihiä asiasta. Hetkeäkään viivähtämättä hän kokosi enemmän osan hajonneista joukoistansa jälleen yhteen ja pujahti niiden kanssa ihmeen nopeasti ja taitavasti Böömin kautta, jonka keisarillinen armeija oli jättänyt tyhjäksi, pois Saksinmaalle.

Tätä Banérin retkeä on syystä keuhuttu mestarityöksi; mutta sittenkään ei mistään nopeudesta eikä taidosta olisi ollut hänelle apua, jos vihollinen heti paikalla olisi lähtenyt liikkeelle ja ennättänyt saada valtaansa muutamia Bööminmaalle johtavat vuorisolat. Syynä siihen, etteivät he saaneet siihen tilaisuutta, oli erään Banérin alapäällikön perin suomalainen itsepintaisuus.

Eversti *Eerikki Slang*, jonka talvimajat olivat lähinnä keisarillisten pääarmeijan tiellä, ei ennättänytkaan enää Banérin yhteyteen. Hän suljettiin kolmen rykmentin kanssa pieneen *Neuburgin* kaupunkiin. Keisarin poika, joka oli katolilaisten ylipäällikkönä, lähetti torvensoittajan kehoittamaan häntä antautumiseen. Vastarinnan yrittäminen näyttikin melkein mielettömyydeltä. Neuburgin ympärillä seisojien suuri armeija; Slangilla ei ollut enempää kuin parituhatta miestä, ne melkein kaikki ratsumiehiä, siis linnan puolustukseen tottumattomia, vähemmän sopivia. Kaupungin muurit olivat sitä paitsi huonossa tilassa. Mutta Suomen urho vastasi kuitenkin rohkeasti: "Onpa minulla tosin vain yksi käsi, vaan sillä aion pitää puoliani, niin kauan kuin se on tallella!" Tähän kieltoonsa oli Slang vielä lopuksi lisännyt sen uhkauksen, että toisten, jos vielä samallaista tarjoumista ehdotettaisiin, ei enää vastattaisi sanoilla, vaan luodilla. Arkkiherttua koetti sittenkin rauhansovintoa

uudesta, vaan hänen sanansaattajalleen lensi luoti otsaan, ennenkuin hän oli päässyt edes perille.

Täytyi siis nyt keisarillisten kuin täytyikin turvautua väkivaltaan. Heidän tykkinsä mursivat kaupungin muuriin suuren rikon; mutta kun he sitten riensivät rynnäkölle, näkivät he aukon jo tukitun puisella hakulilla, ja sen takana seisoj elävä muuri, jota ei millään voimalla saatu murtumaan. Pantiin siis tykit uudelleen paukkumaan, ammuttiin useampia rikkoja muuriin ja yritettiin uudesta rynnäköä. Mutta toisen ja kolmannenkin kerran heidät viskattiin taas verissä päin takaisin. Tällä tavoin viivytettiin koko keisarillista sotavoimaa kolme vuorokautta mitättömän kaupunkirahjän edustalla. Vasta neljäntenä päivänä, kun jo muurit olivat melkein ylt'ympäri raunioina, niin että ulkoa aivan hyvin saattoi nähdä kaupungin torille asti, vasta nyt ilmoitti Slang antautuvansa, jos päälliköille suotaisiin valta estämättä päästä Banérin luokse. Tähän ehtoon ei suostuttu, ja taistelua jatkettiin vielä useampia tunteja, kunnes viimein meidän miesten oli pakko ehdottomasti antautua. Mutta heidän päätehtävänsä olikin jo täydellisesti suoritettu: Banérin päävoima oli pelastettu. Täydellä syyllä siis tästä lähtien mainittiin meidän urhokasta suomalaistamme "Ruotsin Leonidaan" nimellä.

Slangin suku oli jo tunnettu edellisen vuosisadan alusta. Heillä oli alusmaansa osaksi likellä Turkua, osaksi Hämeessä. Kaikki olivat aikansa aatelisherrojen tavan mukaan olleet satureita; Eerikin isä, Klaus Slang, oli De la Gardien retkillä Venäjällä osoittanut urhoutta ja jonkun aikaa ollut linnanisäntänä Narvassa. Missä ja milloin Eerikki Slang itse syntyi, ei tarkemmin tiedetä, paitsi että se tapahtui 1600-luvun alussa. Kasvatuksensa hän sai osaksi Kustaa Aadolfin hovissa, missä hän oli hovipoikana. Luultavasti hän seurasi kuningasta hänen sotaretkillään, vaikkei siitä ole mitään mainittu. Huomatuksi tuli Slangin nimi vasta vuodesta 1635, jolloin hän määrättiin henkivartijarykmentin everstiksi. Saksilaiset, niinkuin tiedämme, olivat juuri silloin ruvenneet Banéria ahdistamaan, mutta saivat kokea, että Ruotsin soturit eivät olleet niin helposti höyhennettäviä lintuja kuin he luulivat. Tähän saksilaisten kurittamiseen Slangin uljaasti otti osaa. Niinpä esimerkiksi eräessä tilaisuudessa vaaliruhtinas oli lähettänyt muutamia ratsuväen lippukuntia Elbejoen yli ja oli muun armeijansa kanssa tulemaisillaan perässä. Mutta Slang riensi sinne nuolena ja saksilaiset osaksi hakattiin maahan, osaksi upotettiin veteen, eikä vaaliruhtinaan mieli tehnyt sitten enää pyrkiä yli. Samalla lailla kävi monesti toisissakin tilaisuuksissa. Eräessä sellaisessa kahakassa v. 1640 Sahlfeldin edustalla menetti Slang vasemman käsivartensa.

Neuburgin puolustuksen jälkeen sotavankeudesta päästyänsä ei Slang tavannut enää entistä ylipäällikköään, sillä hän oli jo kuollut. Hän rupesi nyt vuorostaan seuraamaan Torstensonia, mutta pitkää retkeä ei hänelle enää ollutkaan suotu. Leipzigin tappelussa v. 1642 oli Slang, kenraalimajuriksi koroitettuna, saanut koko sotarinnan vasemman kyljen komentoonsa. Mutta siinä heti taistelun alussa pistoolinluoti surmasi hänet. Näin päätti Ruotsin Leonidas voitokulkunsa miehuutensa parhaassa kukoistuksessa. Hänen ruumiinsa haudattiin sitten Leipzigin pääkirkkoon.

Slangilta ei jäänyt nimen jatkajaa enempää kuin myös Kustaa Hornilta tai Stålhandskelta. Hän jätti jälkeensä ainoastaan surevan morsiamen.

16. Aake Tott, Kustaa Aadolfin "lumioura".

Kustaa Aadolfin ensimmäisinä hallitusvuosina kuului Upsalasta paha melua. Siellä oli siihen aikaan professorina Johannes Messenius, kuuluisa opiltansa ja neroltansa. Siitä syystä korkea aateli, kun heidän piti lähettää poikansa yliopistoon, mielellään antoivat heidän opiskella hänen johtonsa alla. Mutta Messeniuksesta ei ollutkaan kasvattajaksi; hän vain aina ajatteli, miten hän olisi nuorille herroille mieliksi, jotta hän sitten myöhemmin maailmassa saisi heidän kauttansa etuja. Hän ei vaivannut heitä kovin paljon latinalla, matematiikalla eikä muulla kuivalla ja vaikealla opilla; enin osa aikaa käytettiin semmoisiin harjoituksiin, jotka kavaljeerille olivat tarpeellisia, tanssiin, miekkailuun ja ratsastukseen, pantiinpa myös toimeen seuranäytelmiä, jotta oppilaat tottuisivat rohkeasti, selvästi ja sujuvasti lausumaan ilmi ajatuksensa.

Yhtä höllä kuin oppi oli kurikin. Porvarit, herätessänsä äkkiä kesken parasta untansa yöllä, kun ikkuna särähti sirpaleiksi tai kiviä lensi tupaan, arvasivat jo kysymättäkin Messeniuksen "junkkarien" olevan syynä pahantekoon. Talonpojat tuodessaan aamulla varhain ruokavaroja torille olivat tuhannessa tuskassa, jottei vaan Messeniuksen joukkio sattuisi heitä vastaan; sillä olihan monasti tapahtunut, että nuot poikaveitikat olivat seisahduttaneet tulijan, irroittaneet hevosen valjaista, pistäneet "maanmoukka"-paran aisoihin, kavunneet kärryille koko kuormallinen ja näin sitten ajelleet ympäri kaupunkia nauraen, hoilottaen ja ahkerasti piiskaa huiskutellen. Eivätpä edes kruununkaan laitokset aina saaneet olla heiltä rauhassa; kerta olivat he murtaneet auki linnan portit ja laskeneet kaikki varkaat ja murhamiehet valloilleen. Ja jos vieras Upsalassa kysyi, kuka noista hurjista oli hurjin, kuka päällikkönä kaikissa koirankujeissa, niin sai hän heti kuulla, että se oli nuori, rikas suomalainen

junkkari *Aake Tott*, jonka välistä nähtiin villinä juoksentelevan pitkin katuja, paljastettu miekka kädessä, lystikseen peloitellen ja uhkaillen rauhallisia ihmisiä. Semmoisen maineen oli hän ennättänyt saada, vaikka hän oli vielä melkein lapsi, 13-14 vuotta vanha[13] ja kunnioitettua, korkeaa sukua, Kirkiniemen, Siuntion kartanon ja Liuksialan herran poika, sekä äitinsä kautta, joka oli Eerikki XIV:n ja Kaarina Maununtytären tytär, kuninkaallisen perheen heimolainen.

Valituksista noita vallattomia poikia vastaan ei ollut suurta apua. Joskus kyllä oli Messenius heitä hiukan kurittaviansa; mutta enimmäiten hän vain nauroi heidän muka sukkelille kepposilleen. Ja jos yliopiston rehtori sekä konsistorio tahtoivat puuttua asiaan, niin Messenius väitti röyhkeästi, ettei heillä ollut tekemistä hänen yksityisten kasvattiensa kanssa. Sitä paitsi he olivat korkeaa aatelia, jota ei sopinut vetää halvemman oikeuden kuin itse valtaneuvoskunnan eteen. Siihen asia sitten aina jäikin, sillä ei kukaan uskaltanut korkeitten herrojen poikia vastaan nostaa oikeuskannetta.

Paitsi Messeniusta oli Upsalassa samaan aikaan myös toinen opiltaan kuuluisa professori, nimeltä Rudbeck. Näiden molempien oppineitten herrojen välillä saattoi kateus alinomaista näykkimistä aikaan. Pianpa kumpaistenkin kasvatit — Rudbeck oli niinkään Messeniuksen esimerkkiä seuraten ottanut semmoisia — myös ottivat osaa tähän riitaan. Kaduilla ja kujilla nähtiin alituisesti messeniläisiä ja rudbeckiläisiä kahakassa. Tapahtuipa sitten v. 1612, että Rudbeck valittiin rehtoriksi ja alkajaispuheessaan hän varoitti nuorisoa vallattomuuksista sekä riidoista. Tuosta suuttui nyt Messenius ja hänen joukkonsa kovasti; pojat alkoivat kesken juhlallisuutta viheltää ja telmiä, ja itse professori julkisesti haukkua rehtoria. Konsistorio sen jälkeen kokoontui neuvottelemaan, miten tämä tämmöinen hävyttömyys olisi rangaistava. Mutta Messenius haukkui heitä vieläkin rohkeammin, ja hänen poikansa, joille Messeniuksen rouva vei sanan Kuninkaannurmelle, missä he olivat leikkimässä, tulivat juoksujalassa paikalle, pyssyt ja miekat kädessä. Yliopiston hallitus oli pahemmassa kuin pulassa; ukot pelkäsivät jo surman heitä uhkaavan. Tämä julkinen kapina tuli viimein kuninkaankin korviin, joka nyt kerrassaan teki lopun kaikesta epäjärjestyksestä, muuttaen molemmat nuo riitaiset professorit muualle toisiin virkoihin ja ankarasti rangaisten Messeniuksen kasvatteja. Toiset heistä pääsivät selkäsaunalla, mutta usea erotettiin kokonaan yliopistosta.

Epäilemättä katkesivat täten nuoren Tottinkin yliopistolliset opinnot, sillä me tapaamme hänet jo seuraavana vuonna toisella tantereella, missä hänellä oli tilaisuutta tyydyttää seikkailu- ja tappeluhaluansa luvallisemmalla ja jalommalla tavalla. Hänet lähetettiin v. 1614 — vasta 15-vuotisena — Venäjälle, mainion sotaherran Jaakko De la Gardien johdolla sotataittoa oppimaan. Kun tämä sota rauhansovinnon kautta loppui, läksi Aake Tott ulkomaille. Viisivuotisella matkallaan hän kävi Saksassa, Italiassa, Espanjassa, Ranskassa, Englannissa sekä Alankomailla, tutustuen täten vieraihin kieliin ja vieraihin oloihin. Jonkun aikaa hän otti myös harjoituksen vuoksi osaa Venetsian vapaavallan sotaan turkkilaista vastaan.

Kun hän viimein palasi kotiin v. 1622, oli taas sota Puolaa vastaan kiihtynyt ilmituleen. Nuori Tott riensi siis heti Liivinmaalle, jossa hän pääsi Kustaa Aadolfin kamariherraksi. Sillä nimellä siihen aikaan ei kuitenkaan tarkoitettu tuommoisia hovityhjäntoimittajia kuin meidän aikanamme. Kamariherra merkitsi siihen aikaan samaa kuin nykyään ajutantti, upseeri, joka lennättää ylipäällikön käskyjä eri sotajoukoille. Tämmöisenä sai siis meidän taistelunhaluinen nuorukaisemme mielin määrin mellastella noilla suurilla sotakedoilla,

miss' on verta säärysvarsin, myöten polvea punaista.

Hän tuli pian kuuluisaksi uljaana ratsumiehenä, nopsana partionkävijänä ja nousi myös nopeasti yhä korkeampiin arvoihin. Oltuansa ensin vain yhden suomalaisen huovilippukunnan kapteenina, sai hän jo v. 1625 everstiluutnanttina kaiken Liivinmaalla olevan suomalaisen ratsuväen komentoonsa. Seuraavana vuonna läksi sitten Tott, everstiksi koroitettuna, Preussinmaalle. Tullessaan toi hän sinne 4 lippukuntaa ratsumiehiänsä, joihin myöhemmin Stålhandsken kanssa tuli vielä saman verta lisäksi. Täällä Preussin ja Puolan alangoilla tekivät nyt Suomen huovit rohkean päällikkönsä johdolla ensi kertaa nimensä tunnetuksi ja pelätyksi. He näyttivät monessa tasapäässä tappelussa, ettei Wallhofin voitto suinkaan ollut sattumuksen tuottama, eikä aikaakaan, niin eivät Puolan husaarit voineet edes partioretkilläkään vetää heille vertoja. Tott oli kaikissa näissä toimissa elähdyttävänä sieluna. "Hän oli niin rohkea, niin valpas ja niin nopsa tässä sodassa", kehuu eräs senaikuinen kertoja, "että viholliset tavallisesti eivät saaneet hänestä pienintäkään vihiä, ennenkuin hän oli jo heidän kimpussansa, joten hän tuli heille suureksi peloksi ja hirmuksi". Ja Kustaa Aadolf, joka piti paljon hänen urhoudestaan, alkoi tänä aikana leikillä nimittää häntä *lumiaurakseen*, koska hän aina kulki edeltä ja raivaili tietä muulle armeijalle.

Liian pitkäksi tulisi tässä luetella kaikkia tappeluita ja kahakoita, joihin Tott huoveineen Preussin sodassa otti osaa, sillä he seurasivat muassa kaikilla Kustaa Aadolfin retkillä. Erästä urhotekoa ei kuitenkaan käy jättäminen kertomatta, joka siihen aikaan oli kaikkialla kuuluisa. Tott oli kerta v. 1627 saanut käskyn 200 Suomen ratsumiehen ja 500 skotlantilaisen jalkasoturin kanssa tiedustella vihollisen

asemaa Danzigin seudulla; mutta tultuansa *Grebinin* kylän kohdalle huomasi hän yhtäkkiä, että hän oli sattunut satimeen. Puolalainen ylipäällikkö Koniezpolski oli arvaamatta piirittänyt meidän partiolaisemme. Ei ylimalkaan ole mitään niin kovaa koetusta Suomen soturin miehuudelle kuin tuo ilkeä sana: "piiritetty!" joka osoittaa, ettei vihollisia ole ainoastaan edessä, silmin nähtävänä, vaan myös selän takana. Mutta Tott ei antanutkaan väelleen aikaa miettiä tuota pahaa seikkaa. Hän huusi vain heille: "Pojat, nyt näytetään, että me olemme kunnollisia Ruotsin kuninkaan miehiä!" ja samassa hakkasi jo hänen sapelinsa keskelle tiheintä vihollisjoukkoa. Mitäs muuta! Koko parvi hyökkäsi kuin ukkosen nuoli hänen jäljessänsä, eikä aikaakaan, niin olikin tie auki ja piiritys tyhjäksi tehty. Uhkaava tappio oli muuttunut loistavaksi voitoksi; 150 puolalaista makasi verisenä tantereella, ja leiriin palatessaan liehuttivat Suomen miehet, jotka olivat luulleet joutuneensa jo hukkaan, kolmea vihollislippua omiensa lisänä päättensä yläpuolella. Kustaa Aadolf ihastui tästä uljaasta teosta ikihäväksi; hän asetutti kohta koko armeijansa juhlarjestykseen, Tottin partiojoukon muun sotarinnan eteen, kiitti heitä lyhyellä, mutta ytimekkäällä puheella ja jakoi sotamiehille palkinnoita. Tottille hän niinikään kaikkien nähden lahjoitti kalliin, kultakahvaisen miekan ja lupasi hänelle ritarinarvon. Itse ritariksi sivaltaminen tapahtui kuitenkin vasta myöhemmin Tukholmassa, valtiopäivien aikana v. 1630. Samassa koroitettiin Tott myös kenraalimajuuriksi; ja sai komennon kaiken Ruotsin ja Suomen ratsuväen yli.

Mutta palatkaamme vielä kerta Preussinmaalle. Vaikka Tottilla siellä oli niin runsaasti kuumia otteluita vihollisen kanssa, näyttää kuitenkin siltä kuin ei hän sittenkään vielä olisi saanut kylkiseen, vaan olisi hakenut lisäjatkoa riidoilla virkakumppaliensa kanssa. Erittäinkin oli aina ollut ankaraa sanasotaa hänen ja Herman Wrangelin välillä, joka oli aivan hänen kaltaisensa niin hyvien kuin huonojenkin ominaisuuksiensa puolesta. Riita kiihtyi viimein siihen määrään, että toinen vaati toista kaksintaisteluun. Tämmöiset yksityiset taistelut oli tosin kuningas hengen uhalla kieltänyt; mutta nuo tappelunhimoiset herrat päättivät tehdä sen salaa ja taisivat myös arvella, ettei laki muka heihin, kenraaleihin, ylettyisi. Mutta määräpaikalle tultuaan he tapasivat siellä yhden komppanian sotaväkeä, joiden päällikkö heille ilmoitti, että kuningas tosin ei aikonut heitä estää, koska he niin välttämättömästi tahtoivat tulla toinen toisensa pyöveleiksi, mutta että hän heti oli antanut käskyn mestata sen, joka voittaisi ja jäisi henkiin. Juuri samassa astuikin mestausmies esiin sotamiesjoukon keskeltä täydessä tulipunaisessa virkapuvussaan. Nämät terveiset kerrassaan jäähdyttivät tuittupäisten herrojen vihan, ja taistelu jäi kun jäikin heiltä suorittamatta.

Saksan sodassa sai sitten Tott sotamarskin arvon ja kokonaisen eri armeijan komentonsa alle. Lähtiessään eteläänpäin marssimaan jätti Kustaa Aadolf hänelle toimeksi Pommerin valloituksen. Täällä teki varsinkin Greifswaldin kaupunki itsepäistä, lujaa vastarintaa, eikä linnäväki suostunut viimeiseltäkään avaamaan sen portteja muulla ehdolla, kuin että he aseineen, tavaroineen saisivat vapaasti poistua. Mutta kun keisarilliset sitten marssillansa poikkesivat toiselle tielle kuin mitä oli sovittu, piti Ruotsin alapäällikkö sitä liiton rikkomisena ja karkasi heidän päälleen teloittaen suuren osan. Perästäpäin, kun tästä asiasta nousi pahoja puheita, koki hän puhdistaa itseänsä sillä, että hän muka sotamarskilta oli saanut semmoisen käskyn. Mutta Tott suuttui kovasti tästä sanarikon syytöksestä. Hän vaati ankaraa tutkintoa, jotta hänen viattomuutensa tulisi selville, "sillä", sanoi hän, "kunnia on minulle henkeäkin kalliimpi".

Pommerin valloitettuaan marssi Tott sitten *Meklenburgiin*, karkoitti sieltäkin kaikki keisarilliset ja saattoi poisajetut herttuat takaisin valtaan. Sitten hän meni Elben yli Bremenin hiippakuntaan. Kuinka suureksi hänen sotamaineensa oli kohonnut ja kuinka rikas hän oli, käy ilmi siitä, että hän tätä sotaretkeä varten omalla kustannuksellansa pestasi yksitoista lippukuntaa kyrassiereja sekä kokonaisen rykmentin rakuuniamiehiä. Mutta täällä Ala-Saksissa eivät enää asiat menestyneetkään häneltä, niinkuin tähän asti. Syyt siihen olivat useampaa laatua. Ensiksi oli täällä vastassa taitava Pappenheim, joka, vaikka miesluvulta heikompi, aina osasi käyttää hyväksensä vihollistensa virheitä. Toiseksi oli Tott kyllä peloton ja sukkela partionkävijä, vaan suuren sotatuuman toimeenpanemiseen hänellä ei ollut tarpeeksi älyä. Sitä paitsi hän oli liian taipuvainen huvituksiin ja laiminlöi usein hevostensa ja koiriensa tähden tärkeämmät tehtävät. Myöskin oli haitaksi se, että hän oli paljon sairaana. Mutta pahinta haittaa kaikista kuitenkin tekivät nuo Tottin vanhat viat, tuittupäisyys ja röyhkeys, joilla hän loukkasi kaikkia. Meklenburgissa hän oli jo ollut riidassa herttuain kanssa. Asema tuli nyt täällä vielä kahta vertaa hullummaksi, kun sotaa olisi ollut johdettava yhteisin neuvoin Kustaa Aadolfin alasaksilaisten liittolaisten, Bremenin arkkipiispan ja Lüneburgin herttuan kanssa. Turhaan pyysi Hamburgissa oleskeleva taitava Ruotsin lähettäjä, Adler Salvius, sovittelua näiden kolmen ylipäällikön välejä. "Ei kukaan huoli olla tekemisissä Tottin kanssa", valitti hän kirjeessä kuninkaalle, "kun hän aina niin pahasti haukkuu kaikkia ihmisiä." Myöskin hän lähetti suoraan Tottille itselleen nuhteet siitä, että tämä huvitusten tähden vitkasteli. Mutta tuosta sotamarski suuttui pahasti. "Vai onko nyt siksi käynyt, että mokomat musteentuhrustajat saavat tehdä kiusaa aateliskavaljerille!" vastasi hän. Ja kun sitten Salvius taas kirjoitti kuninkaalle ilmoittaen, että Tottin huolimattomuus ja riitaisuus oli syynä huonoon menestykseen niillä seuduilla, jonka kirjeen johdosta sotamarski erotettiin ylipäällikkövirastansa, niin silloinpa vasta tuo tuittupää leimahti oikein vimmaan. "Minun lapseni ja lastenlapsenikin", uhkasi hän,

"kostavat sen vielä sinulle sekä sinun sikiöillesi!"

Tott pysyi vielä jonkun aikaa Saksassa, vaikkei hän näy enää ottaneen osaa sotaan. V. 1633 hän sitten saattoi kuninkaan ruumiin Ruotsiin, ja siellä hän nyt tästä lähtien toimi valtaneuvoskunnassa, jonka jäseneksi hän jo v. 1630 oli tullut määrätyksi. Hän kuului siinä Aksel Oxenstjernalle ja hänen jaloille ystävilleen vastusta tekevään puolueeseen, joka tahtoi käyttää tätä kuninkaata aikaa aatelin etuoikeuksien suunnattomaan laajentamiseen. Kerran mainitsevat kuitenkin, ihme kyllä, valtaneuvoskunnan pöytäkirjat Tottinkin vastustaneen tämmöistä anastusyritystä. Hänen ja A. Banérin kehoituksesta päätti näet valtaneuvoskunta ryhtyä toimiin sen väärinkäytöksen estämiseksi, että aatelisherrat rälssikartanojensa lisäksi vielä ostelivat vero- tai kruununtiloja ja tahtoivat tehdä nekin verottomiksi.

Toisessa tilaisuudessa taas puhkesi sotamarskin tulinen ratsumiesluonne ilmi. Kopparbergin seudulla oli kansa ollut suurten verojen sekä sotamiehenottojen vuoksi kovasti tyytymätön, niin että kapinaa pelättiin. Pari valtaneuvosta oli lähetetty sinne, vaan he eivät olleet saaneet vuorimiehiä tyyntymään. "Ohoh", virkkoi silloin Aake Tott, "olisitte vain minut lähettäneet, kylläpä olisin kun olisinkin noiden kuparipohattain niskat nöyryyttänyt!" — "Niin kyllä", huomautti siihen toinen, "jos nimittäin sinulla sielläkin, niinkuin Saksassa, olisi ollut huovijoukko takanasi. Vaan jos yksin tulisit, niin olisivatpa kuparipohatat vetäneet sormikoukkua sinunkin kanssasi, veli veikkonen."

Sotaretkillään oli Tott aina suuresti ahnehtinut saalista ja oli kovalla, armottomalla kädellä kiskonut itselleen, mitä vain irti sai. Tällä tavoin kokoonhaalituilla äärettömillä rikkauksillaan hän vietti sitten Ruotsissa ennen kuulumattoman prameaa elämää. Ekolsundin tilalle, likelle Tukholmaa, hän rakensi itselleen suuren, komean kartanon. Kun hän sitten kullatuissa vaunuissa, neljä jaloa hevosta edessä, ajoi kartanonsa ja pääkaupungin väliä, ei hän sallinut kuskinsa väistyä syrjään kenenkään tieltä, paitsi jos itse kuningatar sattui vastaan tulemaan; niin ylpeä oli hän rikkaudestaan, sotatöistään sekä kuninkaallisesta sukuperästään. Ekolsundissa hän vietti nyt enimmäkseen joutoaikansa; köyhemässä, kolkommassa, hovin loistosta syrjäisemmässä syntymämaassaan hän, niinkuin ylimalkaan Suomen korkeampi aateli tähän aikaan, kävi harvoin, vaikka hänellä täällä oli useimmat kartanonsa. Suuri alusmaa Liholan linnoineen hänellä muuten oli Virossakin.

Tottista on se maine, että hän kosijana sai monta kertaa rukkaset, sillä naiset pelkäsivät hänen tuittupäistä luonnettansa. Miten lienee, mutta onnistuipa hänen kahdestikin saada omaksensa neitoja valtakunnan parhaista suvuista. Hänen ensimmäinen puolisonsa oli Bjelkejä, toinen kreivi Pietari Brahen sisar.

Viimeiset vuotensa Tott oli sairaaloinen, useinkin vuoteenomana. Keväällä 1640, kun hän mielestään taas oli vähän parempi, tahtoi hän vielä kerran käydä Suomen puolella, mutta sinne tultuansa hän kuoli jo heinäk. 15 päivänä Lavilan kartanossa Eurassa. Ruumis vietiin sieltä Turkuun ja haudattiin suurella juhlallisuudella. Saattojonossa oli 4 lippukuntaa ratsumiehiä ja saman verran jalkaväkeä; siinä kulki piispa parinkymmenen papin kanssa, jotka olivat lähipitäjistä kokoonhaalitut; siinä oli mukana kenraalikuvernööri Suomen korkeimpien virkamiesten kera, yliopiston professorit ja oppilaat, Turun pormestari, raati ja suuri joukko porvareita. Keskellä jonoa talutettiin marskin hevosta, selässä musta loimi, jossa oli suuri valkoinen silkkiristi keskellä. Molemmin puolin arkkua kannettiin vainajan isän ja äidin vaakunoita. Samoin kantoi Turun läänin maaherra omin käsin suurta surulippua, jossa oli Tottin vaakuna, ja toinen herra astui vainajan haarniskaan puettuna hänen miekkansa paljastettuna kädessä. Ruumista seuraavat aatelin naiset ajoivat kahdeksassa vaunussa, ja kenraalikuvernööri Pietari Brahe "venäjäntapaisessa kantotuolissa", jota kantamassa oli kaksi hevosta, toinen edessä, toinen takana. Kummankin hevosen selässä istui pitkäkauhtanainen kuski, ja vielä kaksi palvelijaa ratsasti irrallaan molemmin puolin. Turun tuomiokirkkoon, johon ruumis haudattiin, pystytettiin sitten komea marmorinen muistopatsas, jossa sekä sotamarski että hänen toinen puolisonsa olivat kuvatut.

Aake Tottilla oli ainoastaan yksi poika, Klaus Tott, joka sitten isänsä urhotöitten tähden, jotka valtuuskirjassa ovat lavealta luetellut, sai kreivinarvon sekä enimmänsä osan Uudenkaarlepyyn sekä Lapuan pitäjiä ynnä Uudenkaarlepyyn kaupungin kreivikunnaksensa. Häneen sammui kuitenkin Tottin kreivillinen haara jälleen, sillä hän kuoli lapsetonna.

17. Hakkapeliitat.

Ensi alussa, niinkuin olemme nähneet, eivät keisarilliset olleet milläänkään Ruotsin sotavoiman uhatusta tulosta. Ainoa, mikä heitä silloin hiukan huoletti, oli se huhu, että Kustaa Aadolfilla muka oli muassaan lauma suomalaisia noitia, joiden kuvaton ulkonäkö jo oli niin hirveä, että saattoi säikähdyttää pakoon urhoollisimmankin soturin. Saatuansa sitten nuot kummitukset omin silmin nähdä mahtoivat keisarin sotamiehet varmaankin nauraa turhalle pelollensa; sillä suomalaiset olivat, samoin kuin heidän

hevosensakin, pienen, vähäväkisen näköisiä, eikä millään muotoa hirvittäviä. Mutta eipä aikaakaan, niin alkoivat he jälleen uskoa heidän noitataitoonsa ja pelätä heitä. Nämät seisoivat vakavina, hätäilemättä, vaikka keisarin kuuluisimmatkin rykmentit karkasivat heidän kimppuunsa; he ryntäsivät vuorostaan päälle hurjalla rohkeudella, panematta huomiota vastassa olevien lukumäärään. Harvoin saatiin heitä paikaltansa järkähtämään; harvoin jaksoi vihollinen kestää, kun heidän sotahuutonsa: "Hakkaa päälle! Hakkaa päälle!" yhtäkkiä kajahti keskellä hänen rivejään. Eihän muka ollut mahdollista, että noin mitättömän näköiset raukat saisivat tuommoisia ihmetöitä toimeen ainoastaan luonnollisilla voimilla. Uusi lause lisättiin nyt litaniaan kaikissa katolisissa seurakunnissa Saksanmaalla; rukoiltiin Jumalaa varjelemaan oikeauskoista kansaa "tuosta *hakkapeliittain hirmuisesta laumasta*" (a horribili Haccapaelitarum agmine). Tämän nimen näet olivat Saksassa meidän miehemme saaneet heidän sotahuutonsa johdosta, jota varmaankin luultiin joksikin loitsusanaksi.

Ruotsin kuninkaan liittolaiset ja ylimalkaan protestantit puolestaan puhuivat heistä ihmeellä ja ihastuksella. Harva se kirjailija, joka kolmekymmenvuotisesta sodasta kertoessaan ei olisi erittäin ylistänyt Suomen poikien urhoutta. Katselkaamme tässä nyt muutamia heidän lauseitaan.

Vexionius (ruotsalainen) kertomuksessaan Ruotsin valtakunnasta mainitsee suomalaisia hyvin taitaviksi miekalla, pyssyllä sekä tykeillä sotimaan.

Achrelius (ruotsalainen) sanoo eräässä teoksessaan: suomalaiset, Marsin lempilapset, ovat ikäänkuin syntyneet satureiksi, ei vasta siksi harjoitetut.

B. Skytte (ruotsalainen) muistopuheessaan Kustaa Aadolfista lausuu: suomalaisilla on uupumaton, tulinen into kaataa vihollisia.

Pierius Winsemius (saksalainen?) kehuu: "Suomalainen ei huoli onnen vaiheista, niinkuin muu lauma; vakavana hän ei tee edes toiviolupauksia." — "Suomen joukko, pelkäämättä kuolemaa, ryntäsi vihollisen rivien keskelle; se oli päättänyt voittaa tai kuolla."

Saksankielisessä *Theatrum Europaeum*-nimisessä teoksessa on alussa tällöinen lause: "Suuri kunnia oli Kustaa Aadolfilla suomalaisistaan sekä ruotsalaisistaan, kun he kestivät pakkaset vielä paremmin kuin päivän paahteen. He eivät lähteneet myöskään pakoon, ennenkuin täytyi ikäänkuin luontoa vastaan taistella. He tyytyivät vähään, eivät uupuneet koskaan, eivät nostaneet kapinoita." — "Ruotsin ja Suomen kansat ovat niin urhoollisia ja ritarillisia, etteivät he tappelussa tahdo peräytyä, vaan seisovat kuin muuri, arvellen heidän kansansa kunnian vaativan pikemmin kuolemaa kuin pakoa."

Heinsius (hollantilainen) eräässä ylistyspuheessaan kehuu: "Vaikka he (suomalaiset) olivat pienet kooltansa, seisoivat he kuitenkin lujina, järkähtämättöminä ja miehuullisina; ja yhtä hyvin olisi voinut toivoa elementtien antavan ihmisvoimalle myöten, kuin heidän kuoleman pelosta tai vihollisten pakoituksesta peräytyvän paikaltaan."

Vielä paremmin kuin nuo joskus suurentelevat korulauseet kuvaavat nyt seuraavat muistossa säilyneet pienet jutut senaikuisten suomalaisten soturien vakavaa miehuutta.

Ontuvaksi ammuttua suomalaista kehoitti hänen kapteeninsa muuttamaan jalkaväestä ratsuväkeen, koska hänen siinä olisi mukavampi olla. Mutta Suomen poika antoi tämän spartalaisen vastauksen: "Mina vela stå i krig, icke springa!" (Minä aion seisoa sodassa, enkä juosta.)

Toiselta, joka paraikaa ahkerasti hieroa kitkutteli miekkaansa telttansa edustalla, kysyi ohitse ratsastava Kustaa Aadolf leikillään, mitä hän niin tulisella kiiruulla puuhaili? — "Mina lipa rappire", vastasi sotilas vakavasti huonolla ruotsillansa, "mina lakta moro" (hion pamppua, huomenna pitää teurastaa).

Meritappelussa Juutinraumassa (Öresundissa) Ruotsin ja Tanskan laivaston välillä v. 1658 tempasi tykin luoti yhdeltä suomalaiselta molemmat kädet poikki. Vakavasti katsahti haavoitettu ympärillensä ja huusi sitten: "Minnekä hiiteen miekkani lensi?" Innossaan hän ei muistanutkaan, ettei hänestä enää ikipäivinä ollut miekkamieheksi.

Yhtä paljon kuin urhoudeltaan tulivat Ruotsin kuninkaan omamaiset soturit myös kuuluisiksi hyvästä kuristansa. Yllämainittu *Theatrum Europaeum* esim. kertoo, että he, jos heillä oli rahaa, aina rehellisesti maksoivat, mitä tarvitsivat, eivätkä rahanpuutteessaan rasittaneet kansaa, vaan olivat veteen sekä leipään tyytyväiset.

Tästä hyvästä kurista sai kiittää Kustaa Aadolfin itsensä säätämiä sota-artikkeleita. Jumalanpelko ja lähimäisen rakkaus olivat perussääntöinä tässä kuuluisassa laissa. Joka aamu ja ilta piti komppanian tai lippukunnan kokoontua yhteiseen rukoukseen, joka pyhä sekä kerran viikon keskelläkin pidettiin täydellinen jumalanpalvelus. Ken kolme kertaa oli laiminlyönyt nämät hartaushetket, pantiin koko vuorokauden ajaksi kaularautoihin seisomaan. Herran nimen soimauksesta oli kuolemanrangaistus

määrätty, yhdentekevää oliko se tapahtunut humalassa vai selvällä päällä; samoin myös kävi sen, joka kolmannen kerran tavattiin Jumalan sanan ja sakramenttien pilkkaamisesta. Kirous, jos se virkainnossa luiskahti suusta, oli sakoilla sovitettava; mutta ken humalassa tai pahasta tavasta kiroili, sen täytyi sen lisäksi vielä julkisesti rykmentin edessä pyytää anteeksi. Noitia, joita siihen aikaan paljon kuljeksi ympäri muka loitsimassa haarniskoita aseiden pystymättömiksi, ei Kustaa Aadolfin leirissä sallittu. Jalkavaimot myöskin ajettiin heti pois; mutta aviovaimoa ei estetty seuraamasta miestänsä. Ryöstäminen vihollisenkin maalla oli kielletty, paitsi kun päälliköt ruoanpuutteen aikana olivat lähettäneet väkeä muonaa hankkimaan taikka kun sen ajan tavan mukaan väkiryynnäköillä valloitettava kaupunki luvattiin sotamiehille alttiiksi. Mutta silloinkaan ei saatu ryöstää mitään kirkoista eikä sairashuoneista, eikä myöskään tehdä väkivaltaa papeille, vanhuksille, vaimoille eikä lapsille, jolleivät ne itse ryhtyneet aseihin. — Ankarat olivat niinkään rangaistukset pelkuriudesta. Jos joku ratsumieslippukunta tai jalkaväen komppania oli paennut tappelusta, ennenkuin oli voitu teräsaseita käyttää, niin päällikkö, jos hän oli siihen syypää, ajettiin häpeällisesti ulos leiristä, mutta jos syy oli väessä, hirtettiin heistä joka kymmenes mies, ja toisten täytyi puhdistaa leiri, majailta erillään muusta armeijasta ja olla liputta, kunnes he jollakin uljaalla urhotyöllä olivat rikoksensa jälleen hyvittäneet. Samoin myös päällikkö, joka muuten kuin vain viimeisessä hädässä antoi linnan vihollisen käsiin, tuli mestatuksi, ja hänen väkensä oli samojen rangaistusten alainen kuin edellisessä tapauksessa, sillä eroituksella kuitenkin, ettei ketään hirtetty. Mestaus, vankeus ja sakot, ne olivat Kustaa Aadolfin sotajoukossa tavalliset rangaistukset, mutta piiskaaminen oli kokonaan luvatonta, sillä se olisi masentanut soturien kunniantuntoa. Saman tärkeän tunteen vireillä pitämiseksi oli myös säädetty, ettei kukaan kunnialtaan poistuomittu tai rikoksen tähden jollakin lailla pyövelin käsissä ollut saisi sen jälkeen pysyä rykmentissä. — Tämmöinen oli henki tässä armeijassa; siinä olikin se taikavoima, jonka avulla he voittivat keisarin irstaiset, kunnosta ja kunniasta välittämättömät, kokoon pestatut ja rahan tähden sotivat palkkalaiset.

Urhous kuninkaan kuoltuakin pysyi aina edelleen entisellään, mutta kuri, niinkuin olemme nähneet, höllistyi valitettavasti sangen pian. Saakoon tässä vielä yksi todistus siitä sijansa. V. 1635, kun puolalaisten uhkausten tähden päätettiin varustaa vara-armeija, ei uskallettu lähettää kokonaisia suomalaisia ratsumieslippukuntia kotimaahan uusien lippukuntain kantaväeksi, siitä syystä, että he olivat Saksassa tottuneet irstaisuuteen sekä kaikellaiseen vallattomuuteen ja pelättiin heidän pahojen tapojensa myös tarttuvan vereksiin rekrytteihin. Vähempi osa heistä vain lähetettiin takaisin Suomeen, ne nimittäin, jotka välttämättömästi tahtoivat pitää puustellinsa ja joiden täten ilmenevä synnyinmaanrakkaus oli ikäänkuin jonkunmoisena takauksena heidän paremmin säilyneestä kunnostansa. Muut kaikki otettiin pestattuihin lippukuntiin samoilla ehdoilla kuin muukalaiset.

Ruotsin sotajoukkojen voitoista tässä sodassa saisimme kuitenkin osaksi väärän käsityksen, jollemme huomaisi, etteivät ne olleet suinkaan yksistään ruotsalaisten ja suomalaisten aikaansaamat. Tämä oma väki ynnä skotlantilaiset palkkasoturit muodostivat tosin armeijan urhoollisimman, luotettavimman ja parhaimman osan, jolle urhotöistä tulee suurin ansio; mutta se oli sittenkin vain sangen vähäinen osa koko sotavoimasta. Ruotsin palveluksessa ja liitossa oli monasti noin 100,000 miestä jalkeilla, vaan varsinaisia ruotsalaisia oli harvoin enempää kuin 10,000, suomalaisia enintään 6,000 (joissa jälkimäisissä 1,500-2,000 ratsumiestä). Ainoastaan vastoinkäymisen aikoina, jolloin palkkalaiset tavallisesti luopuivat, sotivat Ruotsin sotaherrat pääasiallisesti omamaisilla voimilla.

Saksan tantereet eivät olleetkaan muuten ainoat, jotka silloin Suomen satureita vaativat. Liivin-, Viron- sekä Inkerinmaan linnojen vartioiminen oli yksistään meidän miehille uskottu.[14] Siellä majaili heitä aina 3-4,000. Ja vietiinpä Tanskan sodan aikana suomalaisia itse Ruotsinkin suojaksi, ensimmäisenä sotavuonna 2,500 miestä ja toisena vielä 2,300 lisäksi.

Suomalaisen sotavoiman lukumäärä oli Kustaa Aadolfin aikana suuresti enentynyt, suhteellisesti vielä enemmän kuin ruotsalaisen. V. 1616, Venäjän sodan lopulla, oli Ruotsilla 15,400 sotamiestä, Suomella 5,200; jälkimäiset muodostivat siis ainoastaan neljäsosan koko omamaisesta armeijasta. V. 1625, jolloin Kustaa Aadolfin laatima uusi järjestys valmistui, oli jalkaväkeä Ruotsilla 18 rykmenttiä (à 8 komppaniaa) eli noin 22,000 miestä, Suomella 12 (n. 10,000 m.); ratsuväen luku oli Ruotsissa 15 lippukuntaa (1,875 m.) Suomessa 12 (1,500 m.). Nyt oli siis suomalainen jalkaväki 1/3 koko summasta, ja ratsuväki 4/9. Myöhemmin karttui sotavoima ylimalkaan vielä suuremmaksi, vaikka viimeksimainittu suhde ruotsalaisten ja suomalaisten välillä tästä lähtien oli jokseenkin pysyväinen. Tavallisesti oli Suomella 30-vuotisen sodan aikana aseissa vähintään 10-12,000 jalkamiestä, 3-3,500 huovia. Monesti karttui niiden yhteinen luku 16-17,000:een mieheen. Jos sitten vielä otamme lisäksi aatelin ratsujoukon (100 m., Ruotsissa 300), meriväen (2-3 komppaniaa à 400 m.) sekä pestatut sotamiehet (tykkiväen,[15] jalka- sekä ratsumiehiä), niin saamme kokoon noin 20,000 miehisen armeijan.[16] Tulipa tämä kuorma, raskas kuin se itsessään oli, sen kautta vielä raskaammaksi, että niin tiheään täytyi täydentää harvenneita rivejä vereksillä rekrytteillä. Sodan siihen aikaan olivat näet vielä paljoa tuhoavammat kuin meidän aikana. Huoli muonan sekä muiden tarpeitten hankkimisesta oli kovin vaillinainen ja puutteen kautta syntyneet taudit kuluttivat hirveästi väkeä. Eikä ollut soturien henki Itämeren linnoissa

myöskään paljota paremmassa turvassa, kun asunnot niissä olivat terveydelle vahingolliset. Täten luettiin esim. Suomen tavallisen jalka- sekä ratsuväen luku v. 1640 noin 17,300:ksi mieheksi; mutta seuraavana vuonna, vaikka 2,000 rekryyttiä oli saatu lisään, oli heitä kuitenkin ainoastaan 14,500 jäljellä.

Ratsumiehiä, niinkuin näimme, otettiin Suomesta aina verraten enemmän, johon oli synnä heidän kellovllisuutensa. Edellisten kuninkaitten aikana ei luultu omamaisia hevosia sotaan soveliaiksi; sen vuoksi pestattiin aina kalliilla hinnalla ranskalaisia ja saksalaisia huoveja. Tämä väärä luulo katosi nyt Kustaa Aadolfin sotien aikana kokonaan. Ulkomaalaisetkin rupesivat nyt kehumaan "Ruotsin ja Suomen hevosia, jotka kyllä ovat saksalaisia pienemmät, vaan tuliset, uupumattomat, ihmeen kestävät ja helpot elättää". Suomen ratsumiesten kautta pääasiallisesti tähän aikaan suomalaisten nimi levisikin ympäri Eurooppaa. Ylimalkaan oli vielä silloin ratsuväki armeijan vaikuttavimpana osana. Noilla pitkillä, joutuisilla retkillä 30-vuotisen sodan loppupuolella oli usein puolet sotajoukosta huoveja, sillä jalkaväen oli vaikea päästä kulkemaan Pohjois-Saksan autioiksi hävitettyjen erämaitten poikki. Jalkamiehiä enimmiten käytettiin linnäväkenä ja kutsuttiin tavallisesti vain suurempia tappeluita varten kokoon, joissa kuitenkin myös ratsuväen rynnäkkö oli ratkaisevin.

Kustaa Aadolfin aikana valmistui Ruotsin valtakunnan sotavoiman järjestys rykmentteihin, niinkuin se siitä lähtien pysyi. Suomessa oli seuraavat ratsurykmentit: *Turun* (Pohjanmaan kanssa), *Uudenmaan* (Hämeen kanssa) sekä *Karjalan* (Savon kanssa). Jalkaväen rykmentit olivat: *Turun*, *Porin*, *Pohjanmaan*, *Uudenmaan*, läntinen ja itäinen, *Hämeen*, *Viipurin*, läntinen ja itäinen, sekä *Savon*. Ennen Kaarle XII:n aikaa ei ollut kuitenkaan tapana mainita niitä näin maakunnan, vaan ainoastaan everstinsä nimellä.

Yllälueteltu sotavoima saatiin kokoon seuraavalla tavalla. Tykkiväki sekä rakuunat (jotka vuoroin ratsain, vuoroin jalan sotivat) pestattiin. Aatelislippukuntaan lähetti jokainen aatelisherra tilustensa suuruutta myöten yhden tai useampia täydesti varustettuja huoveja. Muu ratsuväki syntyi rustholilaitoksen kaltaisella tavalla; moni lainlukija, vouti, nimismies, pappi, porvari ja varakkaampi talonpoikakin antoi siihen miehen aseineen, hevosineen, ja sai siitä talonsa, kumminkin osaksi, verosta vapaaksi. Nämät kaikki armeijan osastot olivat siis vapaaehtoisia. Jalka- ja meriväki sitä vastoin täydennettiin rekryytinotolla. Kymmenen talonpoikaa (kaupungissa 10 porvaria) oli aina ruotuna, josta yksi piti otettaman sotamieheksi (kaupungeissa sekä rantapitäjissä merimieheksi). Ensin otettiin niistä taloista, missä oli paljon miehiä; sitten pienistä, missä ei paljon työntekijöitä tarvittu. Lesken ainoaa poikaa ei otettu, ei myöskään mielellään semmoisesta talosta, josta jo yksi mies oli sotapalveluksessa tai kaatunut. Tätä jälkimäistä ehtoa täytyi kuitenkin suuren tarpeen tähden monasti rikkoa. Eräs talonpoika Rovaniemellä esim. pyysi kerta ja saikin veronhuojennusta sillä perustuksella, että hänellä oli neljä poikaa (joista kaksi jo kaatunutta) jalkaväessä, viides ratsumiehenä. Ylimalkaan ei sallittu sotamieheksi kirjoitetun palkata toista edestänsä; mutta toisinaan tehtiin rahan tarpeen aikana tästä kuitenkin poikkeus. Päiväläiset ja muu irtomainen väki otettiin kaikki, mitkä vain käsiin saatiin, ruotuihin panematta.

Tämä rekryytinotto oli kansalle Suomessa kauheasti vastahakoinen ja peloittava. "Sotamiehenoton aikana", lausui kerta Pietari Brahe valtaneuvoskunnassa, "on Suomessa aina kyläraitit ihan tyhjinä ja autioina, vaikka maa sillä välin kyllä on kansakas." Sotapalvelukseen kykenevät miehet kokivat näet mikä milläkin keinolla pelastaa nahkansa. Moni piili kotipitäjänsä saloilla, kunnes vaara oli ohitse; moni ei katsonut tällöistäkään lymypaikkaa vielä kyllin turvallisiksi. Joukoittain pakeni miehiä synkille erämaille pitkin Suomenselän harjanteita, joukoittain karkasi myös rajan yli Venäjälle, taikkapa Ruotsin puolelle, jossa Helsinglannin, Taalain y.m. maakuntain vuoriset takamaat tähän aikaan saivat ensimmäiset suomalaiset asukkaansa. Saadut rekryytit täytyi kahleissa, niinkuin pahantekijät, kuljettaa rykmenttinsä majapaikoille, ja kuitenkin pääsi niitä marssiltakin aina karkuun. Joka vuosi oli tällä tavoin suuri osa sotamiehiksi määrätystä "tietymättömissä". V. 1631 luettiin heitä 1,670, seuraavana vuonna 5,777! Todella ihmeellinen ristiriitaisuus — tämä kova sotapalveluksen pelko kotona ja luja, peloton miehuus sotatantereella! Synnä edelliseen ei tainnut olla ainoastaan pelko sotapalveluksen vaaroja — vaikka, niinkuin olemme nähneet, se ei suinkaan ollut perätön — vaan kenties vielä enemmän kansallemme ominainen rakkaus rauhaan ja synnyinmaahan. Sattuihan välistä, että sotamiehiä vielä Saksastakin karkasi, vaaroista ja vaivoista huolimatta pyrkien kotiin takaisin. Useimmat kuitenkin, kun kerran olivat virassa, täyttivät tehtävänsä suomalaisella, vakavalla velvollisuudentunteella. Epäilemättä ilmoitti siis Kustaa Aadolfin sota-artikkelein suomentaja, Hartikka Speitz, kansansa yleisen mielen, kun hän varusti esipuheensa näillä säkeillä:

Kilvet, aseet pois heittäkääm, rauhan kans riidat peittäkääm, mut jos toisin ei taid' olla, eip ole häpee kedoll' kuolla.

Tämän rekryytinoton epätasaisuuden ja epätietoisuuden tähden koetti Kustaa Aadolf saada varmemman, vaikka vähemmän tuottavan tavan voimaan. Määrätyn taloluvun piti olla yhtenä ruotuna, joka saisi hankkia itselleen miehen pestaamalla tai muulla keinolla, miten tahtoi. Tämä oli ensimmäinen

alku vastaiseen ruotuväkilaitokseen. Sitä samaa valmistettiin myös silläkin säädöksellä, että ratsumiehille sekä kruunun meriväelle annettiin puustelleja.

Ylimalkaan eivät kuitenkaan talonpojat suostuneet kuninkaan uuteen ehdoitukseen. Täytyi siis koettaa toisilla keinoilla saada sotaväen rivit täyteen. Sydänmaan pitäjille lähetettiin sotamiesparvia karkureita etsimään ja kiinniottamaan. Yöllä piirrettiin tavallisesti se talo, missä karkureita arvattiin olevan, ja sitten murrettiin ovet väkisen auki. Siinä toimessa tehtiin kuitenkin hirveätä väkivaltaa ja vääryyttä. V. 1620 kävivät Rautalammin pitäjäläiset kenraalikuvernööri Kaarle Oxenstjernan luona valittamassa. Luutnantti Lassi Antinpoika oli siellä kuljeskellut majailien taloissa 20-40:n miehen kanssa. Erään Leinosen luokse he olivat tulleet yöllä syyttäen häntä siitä, että hän muka piti karkureita palveluksessaan; hän pantiin sentähden rautoihin ja ripustettiin kahleilla tuvan lakeen, niin että varpaat juuri vain ulottuivat lattiaan. — Nimismies Oksasen talosta he rupesivat viemään kahta renkiä, joista isäntä kuitenkin sai toisen irti oravakihtelyksen hinnalla; toinen kuljetettiin Suur-Savon kirkonkylään, missä hänkin sitten maksoi lunastukseksi 50 oravannahkaa, 3 markkaa sekä yhden kirveen. — Eräältä Kumpulaiselta otti luutnantti paimenen, jonka hän heti jälleen möi naapuritaloon 11:stä markasta. — Toiselta puolen tämä tehtävä ei ollut sotamiehillekään vaaraton. Talonpojat monasti puolustautuivat kirveillä, viikatteilla ja välistä ajoivat pakoon sotamiehet, joita lasten ja vaimojen haukkumasanat seurasivat vielä kauemmas. Kiinnisaadut karkurit pidettiin sitten tallella linnantapaisissa tarhoissa, kunnes heitä karttui niin monta, että kannatti lähettää rantamaille. Semmoinen karkurilinna oli esim. "Kyrön kantsi" Hämeenkaan rajalla, nykyisessä Kankaanpään kappelissa Karvian pitäjässä.

Rekryyttinsä oli ruodun aina varustettava tarpeellisilla vaatteilla sekä turkilla; näiden kuluttua hankki kruunu sitten uudet. Univormuista ei siihen aikaan ollut paljon tietoa; ainoastaan muutamat rykmentit pitivät samallaisia pukuja. Yleiseksi, käskyllä säädetyksi tavaksi tulivat univormut vasta v. 1656 Kaarle X:n aikana.

Jalkaväestä oli vain osa varustettu pyssyillä; toisilla oli pitkät peitset aseena. Nämät peitsimiehet torjuivat rynnäköt, sillä aikaa kuin pyssymiehet jälleen latasivat tuliputkensa, mikä oli erinomaisen monitemppuinen ja vitkallinen työ. Pyssyt laukaistiin irtonaisella sytyttimellä; ei ollut niissä vielä edes piilukkoakaan. V. 1627 soti Liivinmaalla myös vielä useampia tuhansia suomalaisia jousimiehiä. Se ei ollutkaan mikään harvinainen suomalaisten alemmaa kantaa todistava seikka. Yhdestä puolalaisten parhaista sotapäälliköistä samalla ajalla on se kehuva maine olemassa, että hän oli erittäin taitava jousella ampumaan. Niinikään käytettiin jouta Englanninkin sotajoukossa 17:nneen vuosisadan alkupuolella. Silloisten pyssyjen hankaluuden ja hitaisuuden tähden olikin sangen epäiltävää, kumpi ase oli paremmaksi katsottava. Kaikilla sotamiehillä oli pään suojana rautainen kypäri, ratsuväellä sitä paitsi myös rintahaarniska. Näillä viime mainituilla oli pistoolit, mutta miekka oli kuitenkin vaikuttavin ase.

Viiteselitykset:

[1] Itä-Preussiin ei Kustaa Aadolf puuttunut, sillä se oli hänen lankonsa, Brandenburgin vaaliruhtinaan lääninä, vaikka Puolan yliherruuden alla.

[2] Tästä Preussin sodasta olisi vielä ollut kerrottavana useampia Suomen ratsumiesten urhotekoja, mutta ne säästetään myöhemmäksi heidän päällikkönsä Aake Tottin elämäkertaan.

[3] Puolivillejä eteläslaavilaisia Itävallasta Turkin rajalta, jotka palvelivat keisarin sotajoukossa.

[4] Sen kertomuksen luotettavuudesta, joka kertoo seitsemänkymmenen suomalaisen taistelusta Demminin luona, on ollut väittelyä historian tutkijain kesken, mutta kun kertomus tavataan jo samanaikuisissa sodan esityksissä, näyttää uskottavalta, että joku todellinen tapaus on sen pohjana.

[5] Rautalammilta saatu katkelma laulusta, jota vielä tämän vuosisadan alussa kansa muisteli ja lauloi.

[6] Toista suomalaista ratsumies-eskvadronaa johti tässä Lützenin taistelussa ratsumestari Wunsch.

[7] Enimmäksi osaksi lyhentämällä Fryxellin mukaan.

[8] Tämmöistä kunnianimitystä soi muuten Ranskan kuningas kirjeissään myös Oxenstjernalle ja Banérille.

[9] Ruotsalainen Mankell.

[10] Tohtori, senaattori Ignatius.

[11] Don espanjankielellä = herra.

[12] Weserjoen varrella, Hannoverin seudulla.

[13] Hän oli syntynyt Kirkniemen kartanossa Lohjalla v. 1598.

[14] Tämä seikka muuttui sitten myöhemmin Kaarle XI:n hallitessa, josta ajasta lähtien siellä oli linnäväkenä pestattuja sotureita sekä ainoastaan pieni parvi jokaisesta Suomen rykmentistä.

[15] Tykkimiehiksi mielellään pestattiin suomalaisia, koska ne olivat niin tarkat ampumaan.

[16] Siihen aikaan oli Suomen asukasmäärä Käkisalmen läänin kanssa n. 450,000 henkeä; suhteellisesti pitäisi meidän siis tätä nykyä pitää 140,000:miestä sotaväkeä!

End of Project Gutenberg's Kertomuksia Suomen historiasta V:1, by Julius Krohn

*** END OF THE PROJECT GUTENBERG EBOOK KERTOMUKSIA SUOMEN HISTORIASTA V:1 ***

Updated editions will replace the previous one—the old editions will be renamed.

Creating the works from print editions not protected by U.S. copyright law means that no one owns a United States copyright in these works, so the Foundation (and you!) can copy and distribute it in the United States without permission and without paying copyright royalties. Special rules, set forth in the General Terms of Use part of this license, apply to copying and distributing Project Gutenberg™ electronic works to protect the PROJECT GUTENBERG™ concept and trademark. Project Gutenberg is a registered trademark, and may not be used if you charge for an eBook, except by following the terms of the trademark license, including paying royalties for use of the Project Gutenberg trademark. If you do not charge anything for copies of this eBook, complying with the trademark license is very easy. You may use this eBook for nearly any purpose such as creation of derivative works, reports, performances and research. Project Gutenberg eBooks may be modified and printed and given away—you may do practically ANYTHING in the United States with eBooks not protected by U.S. copyright law. Redistribution is subject to the trademark license, especially commercial redistribution.

START: FULL LICENSE
THE FULL PROJECT GUTENBERG LICENSE
PLEASE READ THIS BEFORE YOU DISTRIBUTE OR USE THIS WORK

To protect the Project Gutenberg™ mission of promoting the free distribution of electronic works, by using or distributing this work (or any other work associated in any way with the phrase “Project Gutenberg”), you agree to comply with all the terms of the Full Project Gutenberg™ License available with this file or online at www.gutenberg.org/license.

Section 1. General Terms of Use and Redistributing Project Gutenberg™ electronic works

1.A. By reading or using any part of this Project Gutenberg™ electronic work, you indicate that you have read, understand, agree to and accept all the terms of this license and intellectual property (trademark/copyright) agreement. If you do not agree to abide by all the terms of this agreement, you must cease using and return or destroy all copies of Project Gutenberg™ electronic works in your possession. If you paid a fee for obtaining a copy of or access to a Project Gutenberg™ electronic work and you do not agree to be bound by the terms of this agreement, you may obtain a refund from the person or entity to whom you paid the fee as set forth in paragraph 1.E.8.

1.B. “Project Gutenberg” is a registered trademark. It may only be used on or associated in any way with an electronic work by people who agree to be bound by the terms of this agreement. There are a few things that you can do with most Project Gutenberg™ electronic works even without complying with the full terms of this agreement. See paragraph 1.C below. There are a lot of things you can do with Project Gutenberg™ electronic works if you follow the terms of this agreement and help preserve free future access to Project Gutenberg™ electronic works. See paragraph 1.E below.

1.C. The Project Gutenberg Literary Archive Foundation (“the Foundation” or PGLAF), owns a compilation copyright in the collection of Project Gutenberg™ electronic works. Nearly all the individual works in the collection are in the public domain in the United States. If an individual

work is unprotected by copyright law in the United States and you are located in the United States, we do not claim a right to prevent you from copying, distributing, performing, displaying or creating derivative works based on the work as long as all references to Project Gutenberg are removed. Of course, we hope that you will support the Project Gutenberg™ mission of promoting free access to electronic works by freely sharing Project Gutenberg™ works in compliance with the terms of this agreement for keeping the Project Gutenberg™ name associated with the work. You can easily comply with the terms of this agreement by keeping this work in the same format with its attached full Project Gutenberg™ License when you share it without charge with others.

1.D. The copyright laws of the place where you are located also govern what you can do with this work. Copyright laws in most countries are in a constant state of change. If you are outside the United States, check the laws of your country in addition to the terms of this agreement before downloading, copying, displaying, performing, distributing or creating derivative works based on this work or any other Project Gutenberg™ work. The Foundation makes no representations concerning the copyright status of any work in any country other than the United States.

1.E. Unless you have removed all references to Project Gutenberg:

1.E.1. The following sentence, with active links to, or other immediate access to, the full Project Gutenberg™ License must appear prominently whenever any copy of a Project Gutenberg™ work (any work on which the phrase “Project Gutenberg” appears, or with which the phrase “Project Gutenberg” is associated) is accessed, displayed, performed, viewed, copied or distributed:

This eBook is for the use of anyone anywhere in the United States and most other parts of the world at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this eBook or online at www.gutenberg.org. If you are not located in the United States, you will have to check the laws of the country where you are located before using this eBook.

1.E.2. If an individual Project Gutenberg™ electronic work is derived from texts not protected by U.S. copyright law (does not contain a notice indicating that it is posted with permission of the copyright holder), the work can be copied and distributed to anyone in the United States without paying any fees or charges. If you are redistributing or providing access to a work with the phrase “Project Gutenberg” associated with or appearing on the work, you must comply either with the requirements of paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 or obtain permission for the use of the work and the Project Gutenberg™ trademark as set forth in paragraphs 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.3. If an individual Project Gutenberg™ electronic work is posted with the permission of the copyright holder, your use and distribution must comply with both paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 and any additional terms imposed by the copyright holder. Additional terms will be linked to the Project Gutenberg™ License for all works posted with the permission of the copyright holder found at the beginning of this work.

1.E.4. Do not unlink or detach or remove the full Project Gutenberg™ License terms from this work, or any files containing a part of this work or any other work associated with Project Gutenberg™.

1.E.5. Do not copy, display, perform, distribute or redistribute this electronic work, or any part of this electronic work, without prominently displaying the sentence set forth in paragraph 1.E.1 with active links or immediate access to the full terms of the Project Gutenberg™ License.

1.E.6. You may convert to and distribute this work in any binary, compressed, marked up, nonproprietary or proprietary form, including any word processing or hypertext form. However, if you provide access to or distribute copies of a Project Gutenberg™ work in a format other than “Plain Vanilla ASCII” or other format used in the official version posted on the official Project Gutenberg™ website (www.gutenberg.org), you must, at no additional cost, fee or expense to the user, provide a copy, a means of exporting a copy, or a means of obtaining a copy upon request, of the work in its original “Plain Vanilla ASCII” or other form. Any alternate format must include the full Project Gutenberg™ License as specified in paragraph 1.E.1.

1.E.7. Do not charge a fee for access to, viewing, displaying, performing, copying or distributing any Project Gutenberg™ works unless you comply with paragraph 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.8. You may charge a reasonable fee for copies of or providing access to or distributing Project Gutenberg™ electronic works provided that:

- You pay a royalty fee of 20% of the gross profits you derive from the use of Project Gutenberg™ works calculated using the method you already use to calculate your applicable taxes. The fee is owed to the owner of the Project Gutenberg™ trademark, but he has agreed to donate royalties under this paragraph to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation. Royalty payments must be paid within 60 days following each date on which you prepare (or are legally required to prepare) your periodic tax returns. Royalty payments should be clearly marked as such and sent to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation at the address specified in Section 4, “Information about donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation.”
- You provide a full refund of any money paid by a user who notifies you in writing (or by e-mail) within 30 days of receipt that s/he does not agree to the terms of the full Project Gutenberg™ License. You must require such a user to return or destroy all copies of the works possessed in a

physical medium and discontinue all use of and all access to other copies of Project Gutenberg™ works.

- You provide, in accordance with paragraph 1.F.3, a full refund of any money paid for a work or a replacement copy, if a defect in the electronic work is discovered and reported to you within 90 days of receipt of the work.
- You comply with all other terms of this agreement for free distribution of Project Gutenberg™ works.

1.E.9. If you wish to charge a fee or distribute a Project Gutenberg™ electronic work or group of works on different terms than are set forth in this agreement, you must obtain permission in writing from the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the manager of the Project Gutenberg™ trademark. Contact the Foundation as set forth in Section 3 below.

1.F.

1.F.1. Project Gutenberg volunteers and employees expend considerable effort to identify, do copyright research on, transcribe and proofread works not protected by U.S. copyright law in creating the Project Gutenberg™ collection. Despite these efforts, Project Gutenberg™ electronic works, and the medium on which they may be stored, may contain “Defects,” such as, but not limited to, incomplete, inaccurate or corrupt data, transcription errors, a copyright or other intellectual property infringement, a defective or damaged disk or other medium, a computer virus, or computer codes that damage or cannot be read by your equipment.

1.F.2. LIMITED WARRANTY, DISCLAIMER OF DAMAGES - Except for the “Right of Replacement or Refund” described in paragraph 1.F.3, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the owner of the Project Gutenberg™ trademark, and any other party distributing a Project Gutenberg™ electronic work under this agreement, disclaim all liability to you for damages, costs and expenses, including legal fees. YOU AGREE THAT YOU HAVE NO REMEDIES FOR NEGLIGENCE, STRICT LIABILITY, BREACH OF WARRANTY OR BREACH OF CONTRACT EXCEPT THOSE PROVIDED IN PARAGRAPH 1.F.3. YOU AGREE THAT THE FOUNDATION, THE TRADEMARK OWNER, AND ANY DISTRIBUTOR UNDER THIS AGREEMENT WILL NOT BE LIABLE TO YOU FOR ACTUAL, DIRECT, INDIRECT, CONSEQUENTIAL, PUNITIVE OR INCIDENTAL DAMAGES EVEN IF YOU GIVE NOTICE OF THE POSSIBILITY OF SUCH DAMAGE.

1.F.3. LIMITED RIGHT OF REPLACEMENT OR REFUND - If you discover a defect in this electronic work within 90 days of receiving it, you can receive a refund of the money (if any) you paid for it by sending a written explanation to the person you received the work from. If you received the work on a physical medium, you must return the medium with your written explanation. The person or entity that provided you with the defective work may elect to provide a replacement copy in lieu of a refund. If you received the work electronically, the person or entity providing it to you may choose to give you a second opportunity to receive the work electronically in lieu of a refund. If the second copy is also defective, you may demand a refund in writing without further opportunities to fix the problem.

1.F.4. Except for the limited right of replacement or refund set forth in paragraph 1.F.3, this work is provided to you ‘AS-IS’, WITH NO OTHER WARRANTIES OF ANY KIND, EXPRESS OR IMPLIED, INCLUDING BUT NOT LIMITED TO WARRANTIES OF MERCHANTABILITY OR FITNESS FOR ANY PURPOSE.

1.F.5. Some states do not allow disclaimers of certain implied warranties or the exclusion or limitation of certain types of damages. If any disclaimer or limitation set forth in this agreement violates the law of the state applicable to this agreement, the agreement shall be interpreted to make the maximum disclaimer or limitation permitted by the applicable state law. The invalidity or unenforceability of any provision of this agreement shall not void the remaining provisions.

1.F.6. INDEMNITY - You agree to indemnify and hold the Foundation, the trademark owner, any agent or employee of the Foundation, anyone providing copies of Project Gutenberg™ electronic works in accordance with this agreement, and any volunteers associated with the production, promotion and distribution of Project Gutenberg™ electronic works, harmless from all liability, costs and expenses, including legal fees, that arise directly or indirectly from any of the following which you do or cause to occur: (a) distribution of this or any Project Gutenberg™ work, (b) alteration, modification, or additions or deletions to any Project Gutenberg™ work, and (c) any Defect you cause.

Section 2. Information about the Mission of Project Gutenberg™

Project Gutenberg™ is synonymous with the free distribution of electronic works in formats readable by the widest variety of computers including obsolete, old, middle-aged and new computers. It exists because of the efforts of hundreds of volunteers and donations from people in all walks of life.

Volunteers and financial support to provide volunteers with the assistance they need are critical to reaching Project Gutenberg™’s goals and ensuring that the Project Gutenberg™ collection will remain freely available for generations to come. In 2001, the Project Gutenberg Literary Archive

Foundation was created to provide a secure and permanent future for Project Gutenberg™ and future generations. To learn more about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation and how your efforts and donations can help, see Sections 3 and 4 and the Foundation information page at www.gutenberg.org.

Section 3. Information about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

The Project Gutenberg Literary Archive Foundation is a non-profit 501(c)(3) educational corporation organized under the laws of the state of Mississippi and granted tax exempt status by the Internal Revenue Service. The Foundation's EIN or federal tax identification number is 64-6221541. Contributions to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation are tax deductible to the full extent permitted by U.S. federal laws and your state's laws.

The Foundation's business office is located at 809 North 1500 West, Salt Lake City, UT 84116, (801) 596-1887. Email contact links and up to date contact information can be found at the Foundation's website and official page at www.gutenberg.org/contact

Section 4. Information about Donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

Project Gutenberg™ depends upon and cannot survive without widespread public support and donations to carry out its mission of increasing the number of public domain and licensed works that can be freely distributed in machine-readable form accessible by the widest array of equipment including outdated equipment. Many small donations (\$1 to \$5,000) are particularly important to maintaining tax exempt status with the IRS.

The Foundation is committed to complying with the laws regulating charities and charitable donations in all 50 states of the United States. Compliance requirements are not uniform and it takes a considerable effort, much paperwork and many fees to meet and keep up with these requirements. We do not solicit donations in locations where we have not received written confirmation of compliance. To SEND DONATIONS or determine the status of compliance for any particular state visit www.gutenberg.org/donate.

While we cannot and do not solicit contributions from states where we have not met the solicitation requirements, we know of no prohibition against accepting unsolicited donations from donors in such states who approach us with offers to donate.

International donations are gratefully accepted, but we cannot make any statements concerning tax treatment of donations received from outside the United States. U.S. laws alone swamp our small staff.

Please check the Project Gutenberg web pages for current donation methods and addresses. Donations are accepted in a number of other ways including checks, online payments and credit card donations. To donate, please visit: www.gutenberg.org/donate

Section 5. General Information About Project Gutenberg™ electronic works

Professor Michael S. Hart was the originator of the Project Gutenberg™ concept of a library of electronic works that could be freely shared with anyone. For forty years, he produced and distributed Project Gutenberg™ eBooks with only a loose network of volunteer support.

Project Gutenberg™ eBooks are often created from several printed editions, all of which are confirmed as not protected by copyright in the U.S. unless a copyright notice is included. Thus, we do not necessarily keep eBooks in compliance with any particular paper edition.

Most people start at our website which has the main PG search facility: www.gutenberg.org.

This website includes information about Project Gutenberg™, including how to make donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, how to help produce our new eBooks, and how to subscribe to our email newsletter to hear about new eBooks.